H. PALAMETS

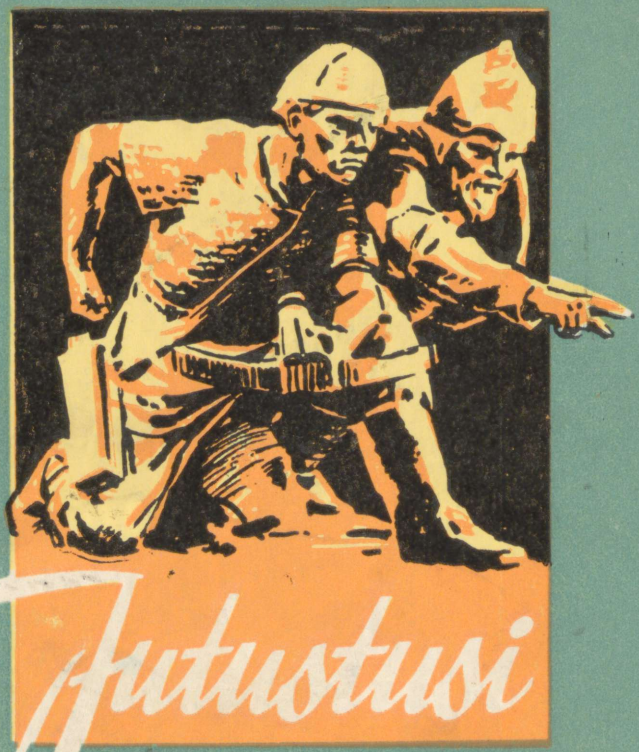

Jutustusi

KODUMAA AJALOOST

IV KL.

KOLÖVAN
HARJ
LÄÄNEMAA
LIHULA
SAAREMAA
VALJALA

1 29019

KUNDA
VIRUMAA
JÄRVAMAA
VAIGA
NURMEKUND
MÕHU
JOENTAGA
TARTU
SAKALA
UGANDI
OTEPÄÄ
IDASLAAVLASED
LÄTLASED

A - 29059

H. PALAMETS

JUTUSTUSI KODUMAA AJALOOST

ÕPIK-LUGEMIK IV KLASSILE

9. trükk

KIRJASTUS «VALGUS» * TALLINN 1968

9(N)+9(E)
P07

Kunstiliselt kujundanud G. *Pant*.

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
TARTU Ü'.IKOOLI
RAAMATUKOGU
229384

NSV Liidu Ülemnõukogu hoone Moskva Kremlis.

1.

MEIE KODUMAA.

Meie kodumaa on Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit. Ta on suur ja võimas riik. Oma pindalalt on Nõukogude Liit kõige suurem riik maailmas. Tema hiiglaslikul maa-alal elab 230 miljonit inimest. Elanike arvult on meie kodumaa kolmandal kohal maailmas.

Nõukogude Liidus elab palju rahvaid, kes räägivad erinevaid keeli. Kõige suurematéks rahvasteks on venelased, ukrainlased ja valgevenelased. Balti mere rannikul elavad leedulased, lätlased ja eestlased. Kõik Nõukogude Liidu rahvad elavad sõpruses ja üksmeeles. Neid ühendavad ühised suured eesmärgid — ehitada Kommunistliku Partei juhtimisel üles uus, kommunistlik ühiskond ja saavutada kindel rahu kogu maailmas.

Nõukogude Liit on esimene tööliste ja talupoegade riik maailmas. Meie riigis kuuluvad maa ja veekogud, põllud ja metsad, tehased ja vabrikud, raudteed ja sadamad rahvale. Rahvas ise valitseb oma riiki. Moskvas asub Nõukogude Liidu valitsus, keda

Eesti NSV Ministrite Nõukogu hoone Tallinnas Toompeal.

nimetatakse Ministrite Nõukoguks. Linna, kus asub riigi valitsus, nimetatakse pealinnaks. Nõukogude Liidu pealinn on Moskva.

Nõukogude Liit koosneb 15 võrdõiguslikust liiduvabariigist. Meie koduvabariik — Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik — on üks väiksemaid liiduvabariike. Eesti NSV-s elab üks miljon kakssada tuhat inimest.

Eesti NSV asub Nõukogude Liidu loodeosas, Balti mere rannikul. Meie naabriteks on idas — Vene Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ja lõunas — Läti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Eesti NSV pealinn on Tallinn. Seal on vabariigi valitsus — Ministrite Nõukogu.

Eesti Nõukogude Sotsialistlikku Vabariiki ühendavad teiste vennasvabariikidega tihedad ja sõbralikud sidemed. Iga päev toovad rongid, autod, lennukid ja laevad meile vennasvabariikidest mitmesuguseid kaupu. Meie aga saadame vastu neid kaupu, mida siin toodetakse. Meie töölised ja insenerid käivad õppimas ja uusi

kogemusi saamas teistes liiduvabariikides. Teiste liiduvabariikide töötajad külastavad omakorda Eestit. Sageli käivad meie lauljad, kunstnikud ja kirjanikud vennasrahvaste juures külas ning nende lauljad ja kunstnikud külastavad meid. Tihe sõprus ja liit kõigi Nõukogude rahvastega teeb meid tugevaks. Tänu sellele sõprusele ja koostööle läheb meie elu kiiresti ülesmäge.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida tähendavad lühendid NSVL ja ENSV?
2. Näita kaardil Nõukogude Liitu ja tema pealinna.
3. Näita kaardil Eesti NSV-d ja tema pealinna.
4. Võrdle Eesti NSV pindala kogu Nõukogude Liidu pindalaga.
5. Milliseid Nõukogude Liidu vabariike sa tead?
6. Milliste ühiste eesmärkide eest võitlevad kõik Nõukogude Liidu rahvad?

2.

VOKIST JA KETRUSMASINAST.

Vaadake tähelepanelikult järgmisel leheküljel asuvat pilti. Noor rahvarõivais neiu istub talutares voki taga ja on vajunud mõttesse. Vasak käsi on neiul rüppe langenud, paremas hoiab ta koonlaotsa. Neiu jalg on seisatanud tallalaual.

Selliste vokkidega kedrati minevikus lõnga. Lõngast aga kooti kangastelgedel riiet. Kogu töö tehti käsitsi ja nõudis seepärast palju aega ja vaeva. Käte ja jalgade abil pani kuduja süstiku ja lõimed liikuma. Niit niidi järel põimus läbi lõime. Mööduside tunnid, kuid näis, et kangas pole peaaegu üldse pikenenud.

Minevikus valmistasid talupojad kõik eluks vajaliku kodusel teel. Tuli leppida kehva toiduga. Kanti jämedast ja karedast riidest tehtud rõivaid ning elati pimedas ja suitsunud tares, millel puudusid isegi aknad ja korsten.

Ka minevikus osati valmistada kauneid ja häid esemeid. Neid tegid väljaõppinud käsitöömeistrid, kes elasid ja töötasid linnades. Nad valmistasid kogu eseme algusest kuni lõpuni käsitsi. Suurema eseme valmistamiseks kulus kuid, teinekord koguni pool aastat. Sellepärast olid meistrite poolt valmistatud esemed nii kallid, et neid said endale muretseda vaid õige jõukad inimesed. Lihtrahvas võis sellistest kaupadest ainult unistada.

Nõukogude inimese nõuded ja vajadused on tänapäeval palju suuremad. Meie tahame süüa maitsvat ja mitmekesist toitu, kanda kerget, nägusat ja ajakohast riietust, elada puhastes ja valgusekküllastes ruumides. Me tahame lugeda huvitavaid raamatuid, kuulata head muusikat, käia kinos ja teatris. Oma igapäevases elus vajame me väga palju mitmesuguseid esemeid. Kui neid esemeid tuleks valmistada samuti käsitsi nagu minevikus, siis võiksime

J. Köler. «Ketraja».

töötada ööd-päevad läbi, kuid vajalikke esemeid jätkuks siiski ainult vähestele inimestele.

Tänapäeval valmistatakse suurem osa meile vajalikke esemeid masinatega. Masinad on meil inimeste abilisteks. Lühikese aja jooksul teevad nad ära tuhandete inimeste töö. Töölisel tarvitseb vaid vajutada lülitile ja masin hakkab tööle. Tähelepanelikult jälgib ja juhib tööline masina tööd. Kui tekib mingi rike, siis peatab tööline masina ja kõrvaldab rikke. Selleks et hästi töötada keerukatel masinatel, on vaja palju teadmisi. Tänapäeva nõukogude tööline peab olema haritud inimene.

Vaadake tähelepanelikult järgmisel leheküljel olevat pilti. Ka sellel on kujutatud vokk, kuid tänapäeva vokk nõukogude vab-

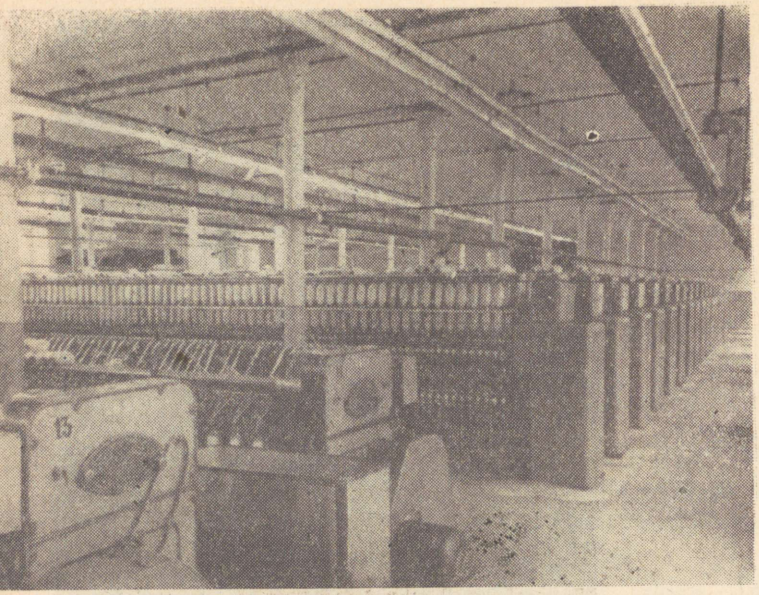

Ketrusmasinad «Balti Manufaktuuris».

rikus. Seda vokki nimetatakse ketrusmasinaks. Vokil oli ainult üks värten ja ketraja näppude vahelt jooksis läbi ainult üks lõng. Siin aga pöörlevad suure kiirusega sajad värtnad ja poolidele kogunevad sajad lõngad. Ka selliseid masinaid juhib üks naine. Ta töötab masina juures 8 tundi päevas, kuid valmistab selle ajaga rohkem lõnga, kui vokiga ketraja suutis teha oma elu jooksul. Ka riiet ei koota enam kangastelgedel, vaid kudumismasinatel. Süstik sööstab edasi-tagasi sellise kiirusega, et silm vaevalt tabab seda. Masinast aga voolab välja sile ja ühtlane kangas.

Nõukogude teadlased ja insenerid on valmistanud väga palju mitmesuguseid masinaid, mis kõik kergendavad inimeste tööd. Iga aastaga suureneb meil masinate arv ja masinad ise muutuvad järjest paremaks. Meil on juba tehaseid, kus masinad teevad ära kogu töö. Tööline seisab juhtimispuldi taga ja jälgib masinate tööd. Selliseid masinaid nimetatakse automaatideks. Automaatmasinad võimaldavad tulevikus tööpäeva veelgi lühendada ja töölistele rohkem vaba aega anda. Selliste masinate abil loovad nõukogude inimesed külluse meie kodumaal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrdle riide tootmist vanasti ja tänapäeval. Milles on siin peamine erinevus?
2. Kuidas valmistati vanasti nägusaid ja häid esemeid? Miks jõudsid neid osta ainult rikkad inimesed?
3. Miks peab tänapäeva nõukogude tööline olema haritud inimene?
4. Milliseid vabrikuid sa tead kodu lähikonnas? Mida neis vabrikutes valmistatakse?

3.

TULEVANE TRAKTORIST.

Varem oli Jaanil kindel plaan — kui ta suureks saab, siis hakkab autojuhiks. Aga sellest ajast peale kui üks kolhoosi traktoristidest naaberperesse elama asus, tahab Jaan saada traktoristiks. See traktorist on kangesti tore mees, räägib Jaaniga nagu omasugusega, näitab, kus on käigukast ja karburaator, ning võtab Jaani mõnikord traktoriga sõitmagi. Ainult juhtimiskange ei anna ta Jaani kätte, kuigi Jaan mitu korda on palunud. Ütleb, et Jaan olevat veel liiga väike sellise võimsa masina, nagu diiseltraktor DT-54, juhtimiseks. Kui kasvab, eks siis jõuab veel küll ja küll proovida.

Kevadel jäi Jaan traktori pärast ükskord isegi kooli hiljaks. See oli just künnitööde ajal, kui traktor kündis suure viiehõlmalise adraga maanteeäärset põldu. Põld oli pikk ja andis oodata, kuni traktor otsaga tagasi jõudis. Aga Jaan ootas, sest kuidas sa lähed traktoristist mööda ilma tere ütlemata. Kui traktor lõpuks maantee äärde jõudis, kergitas Jaan viisakalt mütsi ja hüüdis kõvasti: «Jõudu tööle!», sest mootorimürina sisse poleks muidu teretust kuulda olnud. Traktorist pööras masina järgmisele künnivaole, pidas siis traktori kinni ja tuli koos saha peal istunud vana Juhaniga Jaani juurde teeservale. Räägiti ilmast ja künnitöödest nagu täismehed kunagi ja arutati, mis ajaks selle põllu kündmisega valmis saab.

«Vanasti andis siinset põllusiilu kahehobuseadraga oma nädalapäevad künda. Loomad väsisid ära ning kündja selja ja õlasooned võttis valusaks,» rääkis vana Juhan. «Nüüd istun korraga viie adra peal ja ei saa arugi, kui põld küntud. Põld ise on aga vähemalt kolm korda suurem kui varem — nüüd ju mitme talu

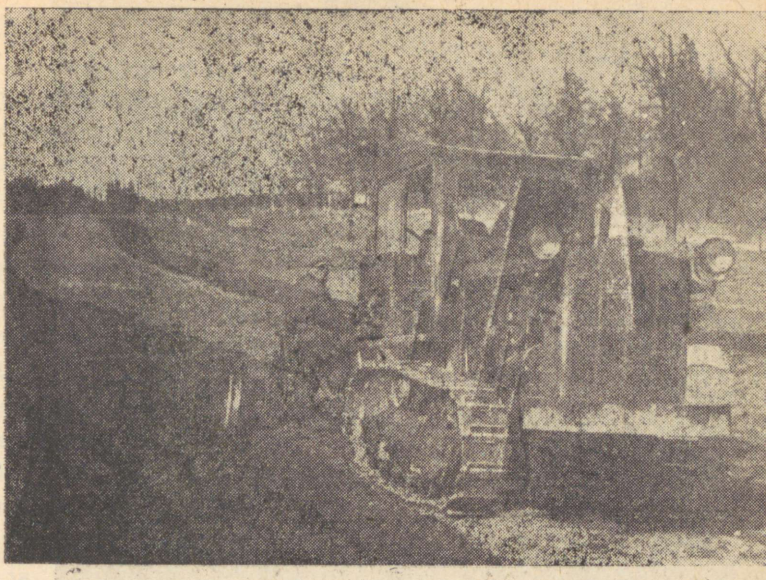

Traktor kündmas.

väljad koos. Vaata ja imesta, et homme õhtuks on kogu see põllulahmakas küntud.»

«Hiljemalt homme lõunaks on valmis,» vaidles traktorist vastu. «Sina kündsid oma hobustega kõige rohkem pool hektarit päevas. Minu traktoris on mitmekümne hobuse jõud ja seitsme hektari kündmine päevas on harilik asi. Arvuta ise, mitme mehe ja hobuse eest me siin kahekesi väljas oleme.»

Seal nad siis arvutasid ja said viimaks kätte, et üks traktor DT-54 ühe traktoristi ja haakijaga teeb ära niisama suure töö kui varem 14 kündjat 28 hobusega. See teadmine tõstis veelgi traktoristiameti väärtust Jaani silmis. Kui traktor jälle kündma hakkas, tuli Jaanile ka kool meelde, kuid hiljaksjäämisest polnud nüüd enam pääsu.

Külvitööde ajal sai Jaan mitmel õhtupoolikul traktoril sõita. Tore oli sõita kevadisel põllul — mürisev traktor ees, külvimasin keskel ja terve rida äkkeid kõige järel. Nii sai põld ühekorraga seemendatud ja äestatud.

Viljakoristamise kiiretel päevadel sõbrunes Jaan ka kombaineriga. Kombainer lubas Jaanil seista enda kõrval kõrgel plat-

Kombain.

vormil, kust juhiti kombaini. «Justkui laev merel,» mõtles Jaan, vaadates kombaini ees lainetavale viljaväljale. Jaani selja taga olevasse metallkasti jooksid sahinal pekstud terad ja Jaanil oli huvitav vaadata, kuidas kast kiiresti täitus viljaga.

*

Sügisel, kui Jaan õppis juba IV klassis, käidi kogu klassiga rajoonikeskuses põllumajandusnäitusel ja hiljem koduloomuuseumis. Näitusel oli palju huvitavat. Tüdrukutele meeldisid kõige rohkem loomad, eriti väikesed põrsad ja vasikad, poistele aga uued põllutöömasinad. Uued ratastraktorid koos rippriistadega uuriti põhjalikult läbi ja oldi imestunud nende liikumiskiirusest — ise traktor, aga maanteel võib sõita kuni 30 kilomeetrit tunnis. Õpetajal oli päris tegemist, enne kui poisid masinate juurest ära sai.

Koduloomuuseumis vaadati vanu põllutööriistu, millega talurahvas 150 aastat tagasi oli töötanud. Küll tundusid need väikeste ja lihtsatena! Adrad olid üleni puust. Ainult adranina oli rauaga kaetud. Õpilasi pani imestama, et atra ei vedanud mitte hobused, vaid härjad. «Härg oli tugevam ja rahulikum veoloom kui hobune,» seletas õpetaja, «sellepärast künti minevikus just härgadega. Alles sadakond aastat tagasi hakkasid talupojad kasutama raudhõlmaga atra ehk sahka, mida ka hobused jõudsid vedada.»

Äkked olid tehtud üksteise külge seotud hästi okslikest kuusehalgudest, mille poolikult äraraiutud oksad olidki äkkepulkadeks. Õpetaja jutustas, et enne tööle minekut pandi äke mõneks päevaks vette ligunema. Nii muutus äke raskemaks ja sitkemaks.

Vaevaline oli vanasti ka viljalõikus ja rehepeks, mis tuli teha käsitsi. Rukist lõigati sirbiga, muud vilja niideti vikatiga. Rehte peksti kootidega tavaliselt öösiti, kusjuures selleks kulus sageli kogu sügis ja pool talve veel lisaks.

«Raske ja vaevaline oli vanasti talupoja töö,» ütles õpetaja lõpetuseks. «Tänapäeval, nõukogude korra ajal, aitavad masinad teha enamiku põllutöödest. Iga aastaga on meil järjest rohkem masinaid. Masinatega töötamine nõuab aga teadmisi, ja sellepärast tuleb teilgi hoolega õppida, et te tulevikus oskaksite neid võimsaid masinaid juhtida.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutusta, kuidas künti vanasti ja kuidas küntakse tänapäeval.
2. Milliseid töid tehakse kombainiga?
3. Mida nägid õpilased rajooni põllumajandusnäitusel?
4. Mida nägid õpilased koduloomuuseumis?
5. Milliseid vanaaegseid põllutööriistu oled sina näinud?

4.

MUINASLEIUD JUTUSTAVAD.

Veel enne koolitöö lõppu kõneles õpetaja kolmandale klassile, et eeloleval suvel toimuvad Linnamäel ajaloolised kaevamised. Õpetaja soovitas lastel kaevamisi vaatama minna, sest järgmisel sügisel pidi sellest ajalootundides juttu tulema.

Suviste tööde ja tegemiste keerises unustasid õpilased selle jutu. Kui aga augustikuu alguses autotäis võõraid Linnamäele sõitis ja seal mitu valendavat telki üles löödi, tulid lastele õpetaja sõnad meelde ja nad otsustasid kaevamisi vaatama minna.

Linnamägi asus ligi nelja kilomeetri kaugusel kolhoosikeskusest, väikese Tammejõe käärus. Ajaloolised kaevamised toimusid Linnamäe põhjapoolses otsas. Päris suur maatükk oli puutikkudega ära märgitud ja mätastest vabastatud. Osa mulda oli juba välja võetud, nii et oli tekkinud nelinurkne süvend. Seal istus kümmekond inimest, mõned neist veel päris noored. Nagu pärast teada saadi, olid need keskkooli vanemate klasside õpilased. Suurem osa istujaist kaevas kühvlikestega mulda. Paar noormeest kandsid läbiotsitud mulla kanderaamiga süvendist välja. Veidi eemal istus keegi naine, lauake põlvedel, ja joonistas midagi. Kui poisid ta selja tagant joonistust piilusid, siis nägid nad, et see polnudki pilt, vaid hoopis mingi plaan. Eemal asuva telgi juures puhastasid kaks vanemat meest pintslitega väljakaevamisel leitud esemeid. Nende kõrvale laotatud riidetükil oli mitmesuguseid potikilde, roostetanud raudesemeid ja loomaluid. Isegi paar väikest hõberaha paistis silma. Mehed ei ajanud õpilasi ära, vaid kutsusid neid leitud asju vaatama. Iseäranis lahke ja jutukas oli pikakasvuline noorem mees, kes jutustas üht-teist toimuvate kaevamistööde kohta:

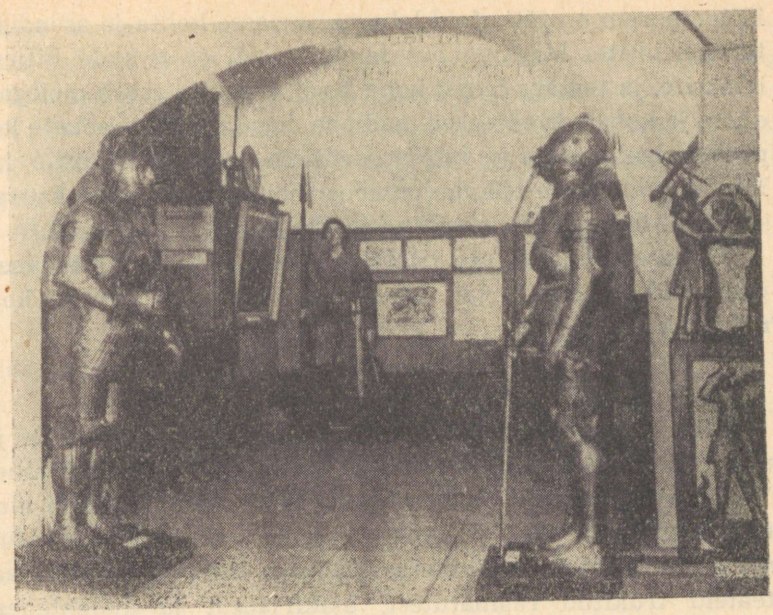

Tallinna Linnamuuseumis.

«Rohkem kui tuhat aastat tagasi oli siin muistsete eestlaste linnus, kus nad leidsid kaitset vaenlaste kallaletungide puhul. Meid huvitab see, kuidas elasid meie esivanemad tol ajal. Sellest kõnelevad teadlastele kaevamistel leitud esemed: mitmesugused tööriistad, savinõude killud, söestunud viljaterad ja loomade luud.»

«Aga miks te labidatega ei kaeva?» küsis üks õpilastest. «Kühvlikestega ei jõua ju millalgi kogu mäge läbi kaevata.»

«Seda pole vajagi,» vastas ajaloolane. «Labidaga eemaldame ainult mättad ja pealmise mullakihi, kus leide ei esine. Aga niipea kui jõuame esimeste leidudeni, tuleb labidad kõrvale jätta. Üle tuhande aasta maa sees olnud esemed on väga haprad ja labidaga kaevamisel võib need täielikult purustada. Seepärast me kasutamegi väikesi kühvleid.

Võib juhtuda, et teiegi satute liivaaugus või põllul mingile vanale leiule. Sellise leiuga tuleb väga ettevaatlikult ümber käia.

Kõige parem on jätta leid lebama samasse kohta ja asendisse, kus te ta leidsite. Märkige ära leiukoht, nii et te selle hiljem üles leiaksite, ja teatage leiust kohe kooli. Õpetaja astub meiega ühendusse ja kohale saadetakse teadlane, kes leiu kõigi nõuete kohaselt päevavalgele toob ja hiljem erilisele leidude kaardile kannab. Mingil juhul ärge hakake omapead leiu juures edasi kaevama — sel viisil teete rohkem kahju kui kasu.»

Õpilased tänasid ajaloolast seletuste eest, vaatasid veel kaevamistöid ja asusid siis tagasiteele. Omavahel arutati kogu tee nähtut-kuuldut.

*

Mitte üksnes ajaloolistel kaevamistel leitud esemed ei jutusta ajaloolastele sellest, kuidas elasid ja töötasid inimesed minevikus. Väga palju andmeid annavad veel mitmesugused vanad kirjad ja ülestähendused. Neid hoitakse hoolega alal erilistes asutustes, mida nimetatakse arhiivideks. Hilisema mineviku kohta saadakse teateid trükitud raamatutest, ajakirjadest ja ajalehtedest. Ka endised tööriistad, majapidamistarbed ja riietusesemed, samuti nagu vanad ehitused või varemed, jutustavad ajaloolastele palju.

Tööliste elu ja võitluse tundmaõppimisel aitavad meid Vladimir Iljitš Lenini kirjutatud raamatud, aga samuti mitmesugused salaja väljaantud lendlehed. Ka vanade revolutsionääride jutustustest selgub paljugi huvitavat.

Ajalooteadlaste töö on aeganõudev ja keeruline. Nad peavad põhjalikult tundma õppima väga mitmesuguseid andmeid, lugema läbi tuhandeid lehekülgi, enne kui saavad midagi kindlat öelda inimeste elu ja tegevuse kohta minevikus.

Ajalugu jutustab meile inimeste elust, tööst ja võitlusest minevikus. Me saame teada, kuidas lihtsad tööinimesed harisid soid ja metsi põldudeks, ehitasid suuri linnu ja vabrikuid, rajasid maanteid ja raudteid. Ajalootundides me kuuleme töörahva raskest elust mõisnike ja kapitalistide rõhumise all, saame teada, kuidas mõisnikud ja kapitalistid rikastusid teiste töö arvel.

Ajalugu kõneleb meie suure kodumaa rahvaste põlisest sõprusest ja koostööst. Meie kodumaa rahvad võitlesid ühiselt võõraste vallutajate vastu. Üheskoos tõusid nad võitlusele mõisnike ja kapitalistide vägivalla kukutamiseks. Üheskoos panid nad maksma rahva enda võimu — nõukogude võimu ning ehitasid üles uue ja

õiglase korra — sotsialistliku korra. Meie maa rahvaste eesotsas seisis minevikus ja seisab tänapäeval suur vene rahvas, kellele kuulub teiste rahvaste lugupidamine ja austus. Kõik meie kodumaa rahvad ehitavad tänapäeval Kommunistliku Partei juhtimisel helget kommunistlikku ühiskonda. Ka sellest jutustab meile ajalugu.

Ajalugu selgitab meile minevikku, aitab paremini aru saada olevikust ja võimaldab heita pilku ka tulevikku.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas me saame andmeid mineviku kohta?
2. Mida tuleb teha, kui leiad maa seest mingi muistse eseme?
3. Mida kõneleb meile ajalugu töörahva elust minevikus?
4. Mida kõneleb ajalugu meie maa rahvaste põlisest sõprusest?

5.

KUIDAS ELASID MUISTSED KÜTID.

Kauges minevikus, tuhandeid aastaid tagasi, elasid praegusel Eesti NSV territooriumil muistsed inimesed. Meie maa nägi tol kaugel ajal hoopis teisiti välja kui tänapäeval. Kusagil polnud näha põlde ega maju, kõnelemata maanteedest või linnadest. Võimsad metsad vaheldusid suurte läbipääsmatute soodega. Jõed ja järved olid palju laiemad ja veerohkemad. Madalamad rannikualad olid mere poolt üle ujutatud. Läbi põlislaante looklesid kitsad metsloomade rajad. Inimene liikus peamiselt mööda jõgesid ja järvi, kasutades liiklemisvahendina puutüvest õõnestatud küna.

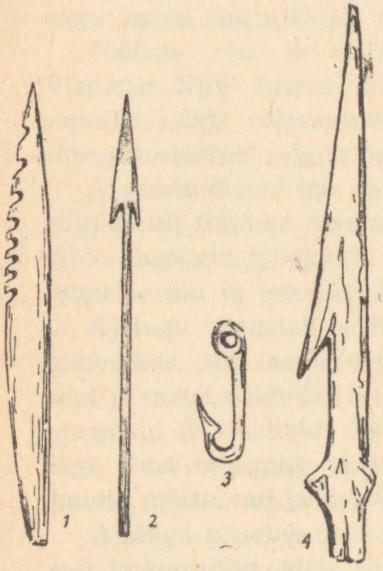

Luust tööriistu:
1 — luust kisuline ahingutera;
2 — luust nooleots; 3 — luust õngekonks; 4 — luust harpuunitera.

Tol ajal valmistas inimene tööriistu kivist, loomaluudest ja tugevast puust. Kivist taoti välja ja lihviti kirveid ning nooleotsi. Luust tehti kalapüügiks vajalikke ahinguid ja õngekonkse. Kivist ja luust odaotsad kinnitati naharibadega tugeva varre külge. Selliste algeliste tööriistadega töötamine nõudis palju jõudu ja aega. Tulemused olid aga kasinad.

Üksik inimene oli metsiku ja karmi looduse ees abitu. Ta ei suutnud end kiskjate vastu kaitsta ega eluks vajalikku toitu hankida. Jäädа üksinda tähendas inimesele

Muistsete küttide ja kalurite küla.

hukkumist. Seepärast elasid muistsed inimesed rühmadena koos. Kuna neisse rühmadesse kuulusid peamiselt sugulased, siis nimetati neid rühmi sugukondadeks.

Kaitseks sügiseste vihmade, talvise pakase ja kevadiste hallade eest püstitasid inimesed telgitaolisi elamuid. Selline elamu tehti väätidega kokkuseotud lattidest. Suvel kaeti latid kasetohu või kuusekoorega, talvel aga loomanahkadega ja mätastega. Niimoodi valmistatud elamut nimetatakse püstkojaks. Püstkoja keskel oli kividest laotud leease. Seal tehti külmal aastaajal tuld ja valmistati toitu. Seinte ääres asetsesid okstest ja samblast magamisasemed, mis olid kaetud loomanahkadega. Loomakarjade kannul rännates tuli sugukonnal sageli oma asukohta muuta. Püstkoda oli aga lihtne koost võtta ja uues kohas jälle üles panna.

Püstkojad asetsesid jõgede või järvede läheduses küladena koos. Kodade vahele jäi õu. Siia tõid mehed oma jahisaagi, et loomadelt kivikirvega nahk nülgida ja tükeldada liha. Naiste ülesandeks oli nahkade parkimine ja savinõude valmistamine. Töötavate inimeste ümber jooksid ja mängisid lapsed. Suurematele lastele õpetasid vanad inimesed mitmesuguseid töid. Õues

hulkusid ka koerad — muistsete küttide esimesed koduloomad. Nad olid inimeste abilisteks ja valvasid küla metsloomade eest.

Suvel valmistati ka toit õues. Peamiseks toiduks oli metsloomade liha ja kala. Peale selle söödi mitmesuguseid marju, seemneid, pähkleid, juuri ja seeni. Seda kõike kogusid metsast naised. Jahil ja kalal käidi ühiselt. Samuti korjati metsast üheskoos söödavat. Kuna kõike eluks vajalikku hangiti ühiselt, siis jaotati ka saak sugukonna liikmete vahel võrdselt.

Muistsete küttide elu olenes suurel määral loodusjõududest. Neid hirmutas pikne, sest nad ei osanud seletada, mis pikne on. Pandi tähele, et mõnikord on jahisaak väga hea, teinekord aga ei tabata ühtki looma. Inimesed arvasid, et looduses elunevad igal pool nähtamatud vaimud, kelle headusest või pahatahtlikkusest olenebki jahiõnn. Seepärast ohverdati enne jahile minekut metshaldjale või vetevaimule. Ohverdamine toimus tavaliselt kõrgendikel asuvates tammesaludes ehk hiites. Jahiõnne kindlustamiseks riputasid kütid endale kaela mitmesuguseid esemeid. Eriti head õnne pidi tooma karuhammastest kaelakee. Mitmesuguste märkide järgi püüti tulevikku ennustada. Selliseid uskumusi nimetame me tänapäeval ebausuks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas nägi meie maa välja kauges minevikus?
2. Millest olid valmistatud muistsete küttide tööriistad?
3. Miks elasid inimesed rühmadena koos? Kuidas nimetati neid rühmi? Miks just nii?
4. Kuidas ehitati püstkoda? Miks ei püstitatud kindlaid palkmaju?
5. Mida tarvitati tol ajal toiduks?
6. Millest olenes jahisaak muistsete küttide arvates? Millest olenes see tegelikult?
7. Joonista ajaloovihikusse muistsete inimeste tööriistad.

6.

PÕDRAJAHT TALVEL.

Muistsetele inimestele oli talv kõige raskemaks aastaajaks. Soojade loomanahkade ja püstkojas põleva tulega püüti end pakase eest kaitsta. Ainsaks elatiseks olid naiste poolt suvel korjatud tagavarad ja meeste talvine jahisaak. Pahatihti aga lõppesid tagavarad juba kevadtalvel. Kui siis ka jaht ebaõnnestus, ähvardas kogu sugukonda näljasurm. Ainsaks lootuseks jäi mõne suurema looma tabamine. Ent ainult vibu ja odaga varustatud nälginud jahimehele oli see raske ülesanne. Häda sundis inimesi nii mõistust kui ka jõudu pingutama saagi tabamiseks. Kuidas toimus kauges minevikus põdrajaht talvel, sellest jutustamegi alljärgnevalt.

Pärast suurt tuisku ja sula läks ilm jälle külmaks. Lumele tõmbus kõva koorik. See rõõmustas kogenud kütte, sest selline ilm oli põtrade küttimiseks kõige sobivam. Jahimehed olid hiljuti avastanud sügavasse lumme tallatud põtrade raja, mida mööda kari käis allikal joomas. Sinna tahetigi minna põtru varitsema.

Kogu õhtu istusid jahimehed püstkodades tulede ümber, korrastades jahiriistu ja suuski. Näljased naised ja lapsed vaatasid lootusega jahimeeste osavaid liigutusi. Hilisõhtul viis sugukonna vanem metshaldjale lepituseks jänesenaha, mille ta asetas püha tamme oksale. Järgmisel hommikul oli nahk kadunud ja kütid pidasid seda heaks märgiks — metshaldjas oli nende anni vastu võtnud. See pidi tähendama head jahiõnne.

Veel enne koitu panid kütid suusad alla ja rühkisid mustendavasse põlismetsa. Püstkodades kiunusid näljased koerad, keda jahile kaasa ei võetud. Liiguti hulk aega pimedas metsas, enne kui põtrade rajani jõuti. Vanema käsu kohaselt jäid kütid raja

lähedusse varitsema, peites end põõsaste ja puutüvede taha. Pikkamööda valgenes, kuid põtru ei olnud veel näha. Külm kippus meestele liiga tegema. Viimaks hakkasid oksad ragisema ja põõsastest tuli nähtavale juhtpõder. Kütid lasksid umbes poolel karjal endast mööduda, enne kui nad vanema märguande peale varitsusest välja hüppasid. Mets kaikus küttide kähisevast kisast. Põdrad tõstsid pea ja nähes lähenevaid inimesi, põikasid raja kõrvale lumme. Rinnuli lumes, eemaldusid nad küttidest. Kõige ees tormas laiade sarvede ja võimsa rinnaga isapõder, kes murdis teistele teed. Temale järgnes kogu kari.

Kütid kihutasid põtradele järele. Võidujooks lumes väsitas nii loomi kui ka inimesi. Kuid inimestel olid kasutada suusad, mis hoidsid neid lumekoorikul, põdrad aga vajusid koorikust läbi. Pealegi vigastas terav lumekoorik põtrade jalgu, nii et iga samm tegi neile valu. Kütid nägid, kuidas teerajamisest kurnatud isapõder lumme viskus ja teised loomad temast üle hüppasid. Nii anti talle võimalus jõudu koguda, et mööda tallatud rada karjale järgneda. Selline vahetus toimus veel mitmel korral.

Põtrade jälitamine oli kestnud juba hulk aega, ilma et oleks jõutud vibulasu või odaviske kauguseni. Pikkamööda muutus põtrade jooks aeglasemaks ja kogu jõudu pingutades jõudsid nooremad kütid viimasele põdrale järele. Üks oda lendas mööda, teine aga tungis läbi põdra külje ja jäi rippuma. Uhke loom võpatas, jooksis veel mõned sammud ja vajus siis kaebliku häälitsusega kokku.

Selleks ajaks oli ülejäänud kari jõudnud metsast välja jõekaldale ja eemaldus

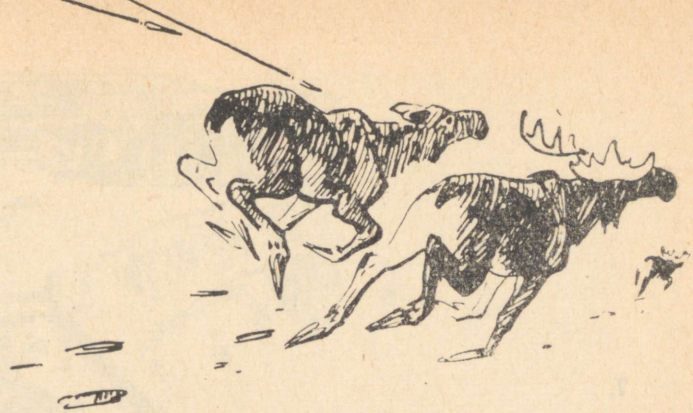

kiiresti. Küttide õnneks sattusid kaks esimest looma tuule poolt puhtaks puhutud jääservale, libisesid oma veristel sõrgadel ja kukkusid. Enne kui nad püsti said, olid kütid jaol ja lõpetasid odahoopidega mõlema põdra elu.

Surmväsinutena vajusid hingeldavad kütid oma saagi kõrvale. Nende silmades säras rõõm ja uhkus. Jaht oli õnnestunud, sugukond näljast päästetud. Samas praeti tulel mõned maitsvamad palad ja pärast lühikest puhkust mindi rikkaliku jahisaagiga koju tagasi.

*

Tol ajal oli põder meie maa tähtsamaks jahiloomaks. Põdraliha peeti kõige paremaks toiduks. Nahkadest tehti kehakatteid või tekke, luudest ja sarvedest aga oda- ja nooleotsi ning ahinguid, üdi kasutati määrdena ja ravimina. Sooned olid sobivad nahkade kokkuõmblemiseks. Mis sisikonnast üle jäi, selle sõid koerad. Nii kasutati tabatud põder täielikult ära.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline oli muistsete inimeste elu talvel?
2. Milline aastaaeg valiti põdrajahiks? Miks?
3. Milliseid ettevalmistusi tegid kütid põdrajahile minekuks?
4. Kirjelda, kuidas õnnestus küttidel põtrade tabamine.
5. Milleks kasutati tabatud põtru?
6. Mida sa tead põtrade küttimisest tänapäeval?

7.

MUISTSED EESTLASED JA NENDE NAABRID.

Neist kaugetest aegadest, mil muistsed eestlased elatusid peamiselt metsaandide korjamisest, küttimisest ja kalapüügist, oli möödunud ligemale neli tuhat aastat. Endiselt katsid põlised laaned ja sood suuremat osa Eestimaast. Kuid siin-seal võis metsade vahel näha juba lagedamaid karjamaid ja ülesharitud põllulappe. Jõed ja järved ei olnud enam nii veerohked kui varem. Ka meri oli taganenud ja vabastanud rannikualad. Külad ei asunud enam veekogude ääres, vaid sisemaal, viljakate põldude keskel. Kõverad ja auklikud teed viisid ühe küla juurest teise juurde. Püstkodade asemel ehitati nüüd tugevatest palkidest lihtsad tared. Sellistel taredel ei olnud aknaid ega korstnaid. Nende aset täitis uks. Tarede läheduses seisid laudad ja aidad. Inimesed olid loobunud rändamisest ja elasid nüüd ühel kohal paigal.

Suuremate külade lähedusse olid ehitatud linnused. Linnused asusid järskude nõlvadega küngastel. Linnusesse mindi varjule sõja või röövretke puhul. Rahu ajal linnuses ei elatud. Linnuse kaitseks oli kuhjatud suur muldvall, millele püstitati tugev ja kõrge puutara. Müüritegemise kunsti muistsed eestlased veel ei tundnud.

Naaberrahvaste kaudu jõudsid eestlasteni **esimesed raudesemed.** Hiljem õppisid eestlased vähesel määral rauda saama soodes leiduvast rauamaagist. Rauast tööriistad olid teravad, tugevad ja vastupidavad. Nendega oli palju parem töötada kui luust või kivist tööriistadega. Raudotstega odad ja nooled võimaldasid tabada rohkem metsloomi, kui sugukond toiduks vajas.

Nüüd jäeti osa tabatud loomi elama ja muudeti koduloома-

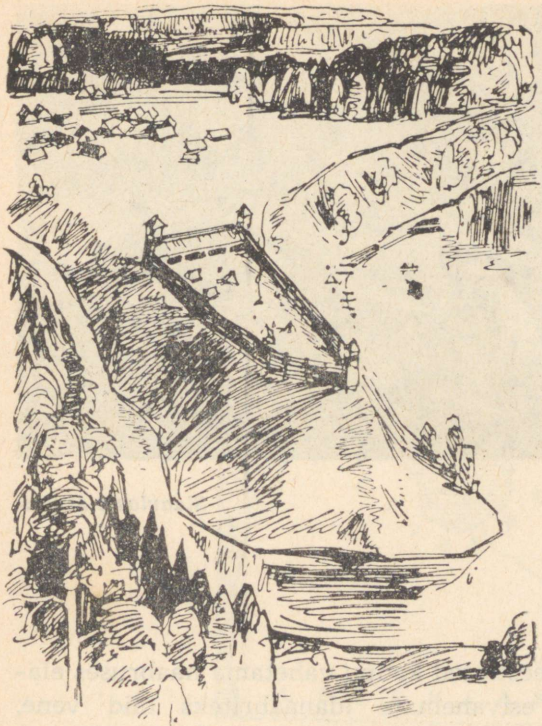

Rõuge linnus.

deks. Ilmusid uued koduloomad — lambad, kitsed, veised ja hobused. Nii sai alguse karjakasvatus.

Karjakasvatuse kõrval hakati ka põldu harima. Selleks tuli mets ja võsa puhastada põlluks. See raske töö nõudis kogu küla ühiseid pingutusi. Rauast kirvestega raiuti maha tükk metsa ja lasti seejärel aasta-paar kuivada. Kui tüved olid küllalt kuivad, põletati nad, nii et maa kattus paksu tuhakihiga. Viljaseeme külvati otse tuhka. Niisugust põldu nimetatakse alepõlluks. Alepõld andis 2—3 aastat head saaki. Seejärel jäeti alepõld maha ning ta kasvas uuesti võsasse ja metsa.

Peale alepõldude olid veel põlispõllud. Neid künti adraga. Atra ei vedanud mitte hobune, vaid veis. Muistsed eestlased kasvatasid põldudel otra, nisu, herneid ja naereid.

Meie esivanemate ränga ning visa tööga hariti tükk tüki järel metsade ja võsade all olev maa põldudeks. Üleminek põlluharimisele oli inimese esimene suur võit looduse üle.

Slaavlaste asulas.

Aja jooksul hakkasid eestlased kaupu vahetama naabruses elavate rahvastega. Meie esivanemate idanaabriteks olid vene, ukraina ja valgevene rahvaste esivanemad — idaslaavlased. Idaslaavlased olid hoolsad põlluharijad, osavad käsitöölised ja head kalurid. Läbi idaslaavlaste maade viisid suured kaubateed, mida mööda jõudsid ka eestlasteni mitmesugused kaubad, peamiselt raudesemed, relvad ja hõbeehted.

Eestlastest lõuna pool, praegusel Läti NSV territooriumil, elasid liivlased ja lätlased. Liivlased elasid ranniku läheduses, lätlased aga sisemaal. Nende eluviis oli samasugune nagu eestlastelgi. Neist veelgi lõuna poole jäid leedulased.

Teisel pool Soome lahte elasid eestlaste põhjanaabrid soomlased. Nende maa oli rikas järvede, metsade, soode ja kaljude poolest. Soomlased, eestlased ja liivlased olid sugulasrahvad. Nende keeled sarnanesid üksteisega.

Üle Balti mere elasid rootslased ja taanlased, keda naaberrahvad nimetasid viikingiteks ehk varjaagideks. Viikingid tegid oma kiiretel laevadel röövretki teiste rahvaste juurde. Sageli tungisid nad kallale idaslaavlastele. Ka eestlastel tuli korduvalt viikingitega võidelda. Ühine hädaoht lähendas eestlasi ja

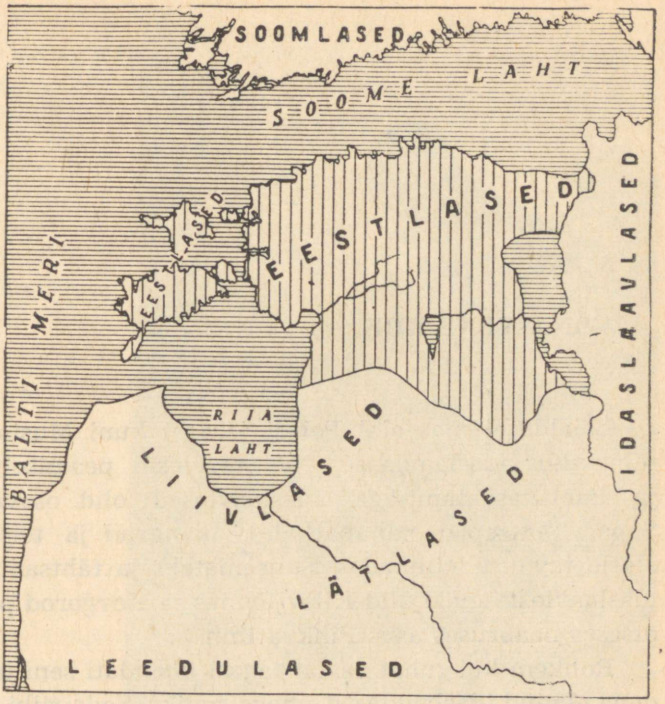

Eestlased ja nende naabrid.

idaslaavlasi ning viis nendevahelise liidu tekkimisele. Mitmel korral võitlesid idaslaavlased ja eestlased koos viikingite vastu, tõrjudes neid tagasi ja korraldades tasuretki Balti mere taha.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis võimaldas muistsetel eestlastel üle minna karjakasvatusele ja põlluharimisele?
2. Jutusta, kuidas tol ajal põldu hariti.
3. Millised nägid välja põlluharijate-eestlaste külad?
4. Millist muistset linnust sa tead oma kooli läheduses? Mida seal tänapäeval näha on?
5. Näita kaardil, kus elasid eestlaste naabrid.
6. Milline oli eestlaste ja idaslaavlaste läbisaamine?

8.

VANA-VENE RIIK.

Laialdasel maa-alal Peipsi järvest kuni Musta mereni elasid minevikus idaslaavlased. Nad tegelesid peamiselt põlluharimise ja karjakasvatamisega. Idaslaavlased olid osavad käsitöölised. Sepad, pottsepad, nahaparkalid, kangrud ja teised käsitöölised elasid tavaliselt linnades. Suurematekş ja tähtsamateks linnadeks idaslaavlaste maal olid Kiiev lõunas ja Novgorod põhjas. Eestlaste otseses naabruses asus Pihkva linn.

Rohkem kui tuhat aastat tagasi ühendati seni üksikute hõimudena elanud idaslaavlased üheks riigiks. Seda riiki nimetame Russiks ehk Vana-Vene riigiks. Riigi eesotsas seisis vürst. Vürst käsu-

Sofia peakirik Kiievis.

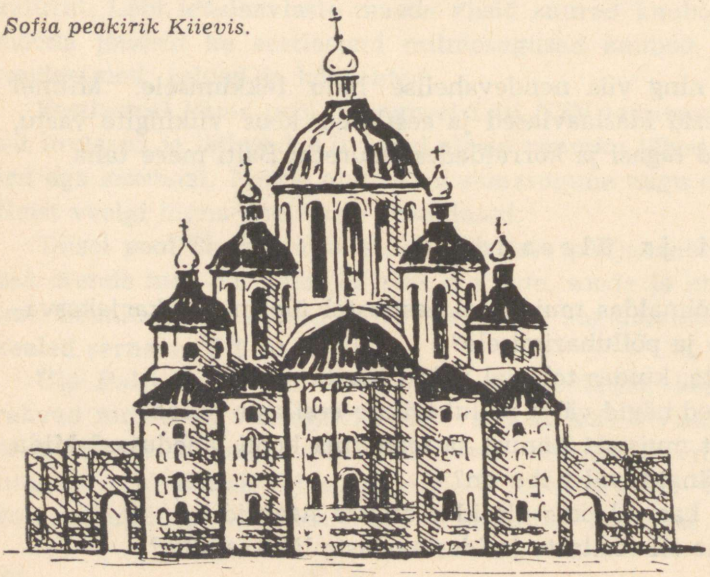

Kroonikakirjutaja Nestor.

tas relvastatud malevat (družiinat), kelle abil ta kogus talupoegadelt igal aastal vilja, liha, mett, nahku ja teisi saadusi. Seda nimetati andamite kogumiseks. Vaenlaste sissetungi korral läks vürst oma družiinaga neid tagasi lööma.

Suure ja veerohke Dnepri jõe kõrgel läänekaldal asus Vana-Vene riigi pealinn **Kiiev.** Seal oli uhke vürstiloss. Lossi õues mõistis vürst kohut ja määras karistusi. Seega oli vürst sõjaväe juhiks ja kohtumõistjaks. Tema sõna pidid riigis kõik kuulama.

Vürsti käsul võeti Vana-Vene riigis vastu ristiusk ja ehitati suured kirikud. Kirikutes kõnelesid preestrid rahvale, et jumal karistab kõiki neid, kes ei kuula vürsti või tema abiliste sõna. Niimoodi toetas kirik vürsti ja vürst omakorda kirikut.

Kirikute juures elasid kroonikakirjutajad. Nende ülesandeks oli üles kirjutada kõik tähtsamad sündmused, mis riigis toimusid.

Tol ajal ei tuntud veel paberit ega osatud raamatuid trükkida. Seepärast tuli kirjutada hanesulega eriliselt pargitud õhukesele vasikanahale — pärgamendile. Selliseid üleskirjutusi nimetatakse kroonikateks. Vanade kroonikate kaudu me saamegi teada sellest, mis toimus Vana-Vene riigis.

Vana-Vene riigil olid tihedad sidemed naabruses elavate rahvastega. Vene kaupmehed käisid sageli ka eestlaste juures kauplemas. Ühes vanas kroonikas on kirjutatud, et kuulus Vana-Vene riigi vürst Jaroslav Tark tuli 1030. aastal eestlaste maale ja asutas siia eestlaste linnuse asemele uue linna, mille ta nimetas Jurjeviks. See on praegune Tartu linn. Jaroslav Targa valitsemisajal oli osa Lõuna-Eestist tihedasti seotud Vana-Vene riigiga. Siinsed külad pidid vürstile väikest andamit maksma.

Tartu kujunes vene ja eesti rahva sõbraliku läbikäimise keskuseks. Venelaste kaudu tutvusid mõned eestlased kirjaoskuse ja ristiusuga. Venelased ei sundinud teistele rahvastele vägivaldselt peale oma kombeid ega oma usku. Seepärast elasidki naaberrahvad vene rahvaga sõpruses.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näita kaardil idaslaavlaste maad ja nende tähtsamaid linnu.
2. Mida tegi vürst Vana-Vene riigis?
3. Kuidas toetas vürst kirikut ja kirik vürsti?
4. Jutusta, mida sa mäletad kroonikatest. Kuidas me saame andmeid selle aja kohta, mil kroonikaid veel ei kirjutatud?
5. Kuidas said idaslaavlased läbi naaberrahvastega?

9.

SAKSA RÜÜTLITE RÖÖVVALLUTUS ALGAB.

Oma kaubaretkedel olid saksa kaupmehed jõudnud ka liivlaste ja lätlaste maale. Kaupmeeste jutustused Baltimaadest äratasid huvi saksa rüütlites ja katoliku kiriku vaimulikes, kes tahtsid uusi maid ja rahvaid alistada. Neid õhutas katoliku kiriku pea Rooma paavst, kes püüdis katoliku usu levitamise abil saada kogu maailma oma võimu alla. Kuulnud, et Baltimaade rahvad elavad vabalt ja austavad oma jumalaid, püüdsid nad esialgu siinseid maid kavalusega alistada. Liivlaste juurde läkitati preestrid, kes pidid liivlasi ristiusku meelitama. Katoliku preestrid jutustasidki, et kõik ristimata inimesed satuvad pärast surma põrgusse, kus kuradid neid koledal kombel piinavad. Ristitud inimesed aga võivad pääseda paradiisi, kui nad eluajal on alandlikud olnud ja kuulekalt täitnud kõik kiriku ja ülemuste käsud. Paljud liivlased jäid preestrite juttu uskuma ja lasksid end ristida.

Ristitud liivlastelt hakkasid preestrid nõudma makse ja sõnakuulelikkust kiriku vastu. Nüüd mõistsid liivlased, et koos ristiusu vastuvõtmisega lõpeb ka nende vabadus. Nad pesid Daugava jões enestelt ristimise maha ja kihutasid preestrid minema.

Saksa rüütlid ja vaimulikud kasutasid seda sündmust ettekäändeks, et alistada siinsed rahvad sõjaga. Röövsõja eesmärgiks kuulutati Baltimaade paganate ristiusku pööramine ning sõda nimetati ristisõjaks. Saksamaal hakati koguma soovijaid ristisõtta minekuks.

«Kes läheb sõdima paganate vastu, see saab osa suurest sõjasaagist. Kirik annab andeks kõik tema senised ja ka tulevased süüteod. Kes juhtub aga sõjas langema, selle ees avanevad pärani paradiisi väravad,» kuulutati Saksamaa linnades ja rüütlilossides.

Rüütel raudrüüs.

«Relvade ja varustuse pärast ärge tundke muret — seda annavad teile rikkad kaupmehed!» Ristisõdijate väkke astusid peamiselt vaesemad rüütlid ja kurjategijad, kes lootsid sõjas kergesti rikastuda. Väe etteotsa pandi aga karm ja julm piiskop Albert.

1200. a. kevadel purjetas Daugava jõe suudmesse 23 suurest laevast koosnev laevastik. Laevadelt tulid maale hästi relvastatud ristisõdijad, kes hakkasid liivlaste külasid riisuma ja põletama. Liivlased panid algul vastu, kuid nägid, et jäävad tugevale vaenlasele alla, ja palusid rahu. Sel puhul korraldas piiskop Albert suure pidusöögi, kuhu olid kutsutud tähtsamad liivlaste vanemad. Keset pidu laskis piiskop aga liivlaste vanemad kinni võtta. Vangid pidid vastu võtma ristiusu ja andma oma pojad pantvangideks. Need õnnetud lapsed viidi Saksamaale, kus neid kasvatati ristiusu vaimus.

Alistanud niimoodi osa liivlasi, asutas piiskop Albert ristisõja jätkamiseks erilise ühingu. Seda nimetati Mõõgavendade orduks. Ordusse kuulusid rüütlid, preestrid ja teenijad. Rüütlid kandsid valget mantlit punase risti ja mõõga kujutusega. Lahingusse läksid nad ratsa, olles kaitstud tugeva raudrüüga. Preestrite ülesandeks oli orjastatud rahvaste ristimine. Teenijate hulgas olid enamuses rüütlite relvakandjad ehk kannupoisid ja tugevad sõjasulased.

Järgmistel aastatel alistas Mõõgavendade ordu ülejäänud liivlased ja lätlased. Algasid kokkupõrked venelastega, kes astusid sakslaste vallutustele julgelt vastu. **1208.** aastaks olid raudrüütlid vallutanud praeguse Läti NSV ala ja alustasid nüüd sõda põhja pool elavate eestlaste vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis eesmärkidel tahtsid saksa rüütlid ja vaimulikud Baltimaid alistada?
2. Näita kaardil Baltimaid ja Daugava jõge.
3. Kes astusid ristisõdijate väkke?
4. Kuidas õnnestus ristirüütlitel liivlased alistada?
5. Kirjelda eelmisel leheküljel oleva pildi järgi ristirüütli välimust ja relvastust.
6. Millal on saksa vallutajad veel tunginud Baltimaadele?

10.

VABADUSVÕITLUS RÖÖVVALLUTAJATE VASTU.

Alustades sõda eestlaste orjastamiseks, sundisid ristisõdijad endaga kaasa tulema ka alistatud liivlasi ja lätlasi. Nii suurenesid nende jõud. Eestlaste hulgas ei olnud sõja alguses üksmeelt. Meie maa jagunes umbes kümneks maakonnaks, millest suuremad olid Sakala ja Ugandi. Need kaks maakonda langesidki esimestena vaenlaste rüüstamise alla. Ülejäänud maakonnad ei tulnud aga neile appi.

1210. a. piirasid ugandlased ja sakalased Võnnu linnust. Võnnule ruttas appi suur ristisõdijate vägi. Eestlased said sellest teada ja asusid koduteele. Neile kiirustasid järele vaenlased. Eestlaste malev jäi vaenlasi varitsema **Ümera jõe** juures asuvas metsas, millest viis läbi kitsas tee. Kui ristisõdijate vägi oli varitsuskohani jõudnud, tungiti neile ootamatult kallale. Eestlaste raevuka rünnakuga löödi vaenlaste rivi segamini. Rüütleid kisti hobustelt, uimastati nuialöökidega, torgati mõõgaga silmapiludesse. Vaenlase lüüasaamine oli täielik. Ümera lahingus saavutatud võit julgustas eestlasi jätkama võitlust oma maa vabaduse eest.

*

Eestlaste kangelaslik võitlus oma vabaduse eest oli kestnud juba kümme aastat. Selles võitluses olid eestlased kaotanud palju mehi. Suured olid olnud ka ristisõdijate kaotused. Neile tuli aga peaaegu igal kevadel Saksamaalt uusi sõjamehi abiks. Eesti maakondade metsik rüüstamine jätkus. Ristisõdijad tungisid ootamatult kallale rahulikele küladele, tapsid ja põletasid, kuni tapjad ja nende hobused väsimusest jõuetuks jäid. Seejärel koguti kokku röövsaak ja tugevamad vangid ning mindi tagasi Liivi-

maale. Ellujäänud eestlased pidid vastu võtma ristiusu. Nii toimus eestlaste ristimine tule ja mõõgaga.

Eestlased nägid, et ainult oma jõududega ei suuda nad tugevat vaenlast tagasi tõrjuda. Seepärast pöördusid nad abipalvega venelaste poole, keda saksa ristirüütlid samuti ähvardasid. Nii nagu omal ajal viikingite vastu, nii läksid venelased ja eestlased ka nüüd koos kaitsma oma maad ja vabadust saksa vallutajate vastu.

1217. a. kevadtalvel tuli Ugandisse suur Novgorodi ja Pihkva sõjavägi. Nendega liitus arvukalt eestlasi. Koos piirati ümber tugev Otepää linnus, kuhu ristisõdijad vahepeal olid asunud. Piiramine kestis kolm nädalat. Ristisõdijate hulgas algas nälg ja nad palusid rahu. Venelaste ja eestlaste rivi vahelt lahkusid alistunud sakslased linnusest ja läksid löödutena Liivimaale tagasi. **Venelaste ja eestlaste ühine võitlus oli neile toonud suure võidu.** Vaenlane pidi nüüd kogu Eestist lahkuma.

Otepää all saavutatud võit andis eestlastele uut julgust. Nüüd plaanitseti suurt pealetungi ristisõdijatele, et nende röövretkedele jäädavalt lõpp teha. Selleks oli aga vaja koondada kõik jõud. Sakala vanem Lembitu saatiski sõna kõigisse Eesti maakondadesse. Sakalasse kogunes sõjamehi üle kogu maa. 1217. a. septembrikuuks oli kohal 6000 eesti sõjameest. Lembitu saatis saadikud ka Novgorodi ja palus venelasi appi. Abi lubatigi, kuid sõjaväe kokkukogunemine võttis aega.

Vahepeal said ristisõdijad Lembitu plaanidest teada. Nad otsustasid kiiresti suure väe koguda ja tungida eestlastele kallale enne, kui saabuvad venelased. See neil ka õnnestus.

21. septembril 1217. a. kohtusid mõlemad väed suures lahingus Viljandi lähedal. Lahingu alguses tungisid eestlased julgesti peale liivlastele ja lätlastele, kes asusid ristisõdijate sõjaväe paremal ja vasakul küljel. Eesti odamehed lõid liivlased taganema ja surmasid nende ristitud vanema Kaupo. Ka lätlastel oli kitsas käes.

Vene sõjamees.

Kuid saksa raudrüütlitest ei saadud jagu. Raudrüütlid tungisid kiiluna eestlaste maleva keskosale peale ja purustasid selle. Raskes heitluses vaenlastega langes ka Lembitu. Tema rõivad röövis tapja ja Lembitu pea raiuti otsast ning viidi võidumärgina Liivimaale. Kokku langes selles lahingus üle tuhande eesti sõjamehe. Ümbruskonna eestlastele sunniti peale ristiusk.

Kaotus Viljandi lähedal toimunud lahingus ei murdnud veel eestlaste vastupanu. Põhja-Eesti ja Saaremaa olid veel vabad. Eestlased lootsid, et koos venelastega löövad nad siiski röövvallutajad oma kodumaalt välja.

Nähes eestlaste visa vastupanu, palus piiskop Albert Taani kuningalt sõjalist abi. 1219. a. suvel tulidki taanlased suure laevastikuga praeguse Tallinna alla. Vihase võitluse järel alistati siinsed eestlased ja suruti neilegi peale ristiusk. Eestlased langesid nüüd kahepoolse rünnaku alla ja 1220. aasta talveks oli peaaegu kogu Eesti alistatud. Ometi ei olnud eestlased veel lõplikult murtud. Nad ootasid sobivat aega, et tõusta üles ja heita oma turjalt võõras võim ja võõras usk.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Loe läbi «Emakeele lugemikus» olev pala «Ümera võit» ja jutusta selle alusel Ümera lahingust.
2. Kuidas toimus eestlaste ristimine?
3. Jutusta eestlaste ja venelaste ühisest võitlusest röövvallutajate vastu.
4. Miks lõppes lahing Viljandi lähedal eestlaste lüüasaamisega?
5. Kes tungisid saksa röövvallutajate kutsel Põhja-Eestisse?
6. Märgi kontuurkaardile Otepää, Viljandi ja Tallinn.

11.

TARTU KAITSMINE 1224. a.

1223. a. kevadtalvel tõusid eestlased üles röövvallutajate vastu. Enamik tabatud ristisõdijaid surmati, preestrid aga kihutati minema. Vihatud ristiusust vabanemiseks pesid eestlased vee ja luuaga oma maju ja linnuseid. Sakalased läkitasid saadikud Riiga. Saadikud teatasid, et kuigi eestlased soovivad rahu, ei võta nad enam ristiusku vastu, niikaua kui maal on veel olemas üheaastane või küünrapikkune poisike.

1223. a. kevadeks oli eestlaste maa jälle vaba. Saavutatud vabadust oli aga raske kaitsta. Maa oli pika sõja tõttu laastatud, palju mehi oli langenud. Ka venelased ei saanud täie jõuga abistada, sest neile tungisid kallale uued vaenlased — mongoli-tatari vallutajad. Siiski tulid venelased vastu eestlaste palvetele ja saatsid siia abivägesid. Kuid saksa ja taani röövvallutajate suurtel vägedel läks korda järk-järgult Eesti alad uuesti alistada. Ainult Saaremaa ja Tartu jäid veel vabaks.

Tartusse oli eestlaste palvel saabunud vene vürst Vjatško koos 200-mehelise väesalgaga. Venelased võeti Tartus rõõmuga vastu. Nende saabumine julgustas ja innustas eestlasi.

Saksa rüütlid püüdsid kahel korral Tartu linnust vallutada, kuid löödi tagasi. Vihased rüütlid tõotasid uuesti tulla, niipea kui Saksamaalt jõuavad kohale uued sõjamehed. Eestlased ja venelased olid hoolega valvel.

Ühel kuumal lõikuskuu päeval 1224. aastal märgatigi lähenevaid vaenlasi. See oli suur ratsasalk, mis Tartu all kaheks jagunes. Üks osa tiirutas ümber linnuse ja kimbutas varjuminekuga hiljaksjäänud inimesi. Teine osa aga ruttas üle Emajõe, kus nad ümbruskonna külades halastamatult röövisid ja põletasid.

Mõni päev hiljem jõudis Tartu alla ka saksa ristisõdijate peavägi, mida juhtis piiskop Albert. Kohmakad ja ülbed raudrüütlid ratsutasid tugevatel hobustel. Neile järgnesid täissöönud sõjasulased ja liivlastest ning lätlastest sunniviisil kogutud jalavägi. Kõige lõpus tulid mungad ja preestrid.

Piirajad püstitasid Emajõe kaldale linnuse lähedusse palju telke. Metsades langetati puid, millest ehitati kiiruga kiviheitemasinaid ja kõrget piiramistorni. Torni ülemine ots pidi ulatuma linnuse vallideni.

Eestlasi ja venelasi ei kohutanud piirajate suur hulk ega nende ähvardavad ettevalmistused. Vallide taga pandi tulele suured tõrvakatlad. Vibu- ja ammulaskjad lennutasid nooli vaenlaste pihta. Neile vastasid ristisõdijate ammukütid. Kiviheitemasinatega pilluti linnusesse kive, mis vigastasid ja surmasid nii loomi kui ka inimesi. Selleks et linnust põlema süüdata, heideti sinna savipotte leegitseva tõrvaga ja hõõguvtuliseid rauatükke. Iga päevaga hõrenesid kaitsjate read, kuid nende vastupanu ei raugenud.

Ristisõdijad mõistsid, et niikaua kui eestlased ja venelased võitlevad koos, on neid väga raske võita. Seepärast proovisid nad kavalust. Linnusesse saadeti saatkond, kes rääkis vürst Vjatškole: «Mine rahus kõigi oma sõjameeste, hobuste ja varaga. Meie sind ei puuduta. Jäta ainult maha need ristiusust taganenud eestlased, kellele me tahame issanda nimel kätte maksta.» Vjatško lükkas selle alatu ettepaneku põlgusega tagasi ja tõotas jääda eestlastega nii elus kui surmas.

Tartu piiramine oli kestnud juba 8 päeva. Nüüd otsustasid piirajad vallutada selle kangekaelse linnuse tormijooksuga. Linnamäe jalamil olev vallikraav aeti palke ja mulda täis. Osa piirajatest kaevas varikatuste all linnamäe nõlva, et torni saaks nihutada otse vallide ja püstaia vastu. Seal langes palju piirajaid, kelle asemele saadeti uued. Viimaks varises linnamäe nõlv ja ümmargustel palkidel veeretati torn linnuse külje alla.

Kuid ka kaitsjad olid valvel. Nad veeretasid piiramistorni peale põlevaid rattaid, mis süütasid torni. Suure vaevaga kustutasid ristisõdijad tulekahju ja tungisid seejärel tornist vallile. Teine osa rüütleid ründas linnuse väravat, mida venelased kangelaslikult kaitsesid. Pärast ägedat heitlust õnnestus rüütlitel tungida linnusesse, kus nad tapsid kõik, kes nende mõõkade või odade ette jäid. Pikkamööda rauges kaitsjate jõud. Kõige kauemini panid

vastu vene sõjamehed. Lõpuks langesid ka nemad ebavõrdses võitluses. Tartu kaitsjatest jäeti ellu vaid üks haavatud venelane, kes saadeti linnuse langemise teatega Venemaale.

Kui kõik mehed olid tapetud, linnus aga rüüstatud ja põletatud, läksid ristisõdijad suure rõõmu ja hõiskamisega Liivimaale tagasi, kiites oma jumalat selle kohutava tapatöö eest.

*

1227. a. talvel tungis saksa ristirüütlite vägi üle jää ning vallutas Muhu- ja Saaremaa. Sellega viidi lõpule eestlaste alistamine. Kuid lootus vabanemisele elas eestlaste südames edasi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas suhtusid eestlased ristiusku?
2. Miks ei suutnud eestlased kaitsta ülestõusuga saavutatud vabadust?
3. Jutusta Tartu linnuse piiramisest ja kaitsmisest.
4. Milles ilmnes eestlaste ja venelaste sõprus Tartu kaitsmisel?
5. Kuidas käitusid ristisõdijad alistatud linnuses?
6. Mis aastast mis aastani kestis eestlaste vabadusvõitlus? Mitu aastat see on?

12.

VENE RAHVA VÕITLUS MONGOLI-TATARI VALLUTAJATEGA.

Samal ajal kui venelased ja eestlased pidasid kangelaslikku võitlust läänest pealetungivate saksa rüütlitega, kerkis Vene maade kohale suur oht idast. Mõõtmatutel Aasia lagendikel elas karjakasvataja rändrahvas — mongolid. Nende tähtsama hõimu järgi kutsuti neid ka tatarlasteks. Mongolite rikkuseks olid suured lamba- ja hobusekarjad, toiduks liha ja piim, elamuteks vildist telgid. Nad olid osavad ratsutajad ja kuulekad sõjamehed, kes vastuvaidlematult täitsid oma valitsejate-khaanide käske. Väikestel kiiretel hobustel ründasid nad metsiku sõjakisaga vaenlase väge, puistasid selle üle noolterahega ja lõid segi vaenlaste read. Peaaegu alati jäi lahingus võit mongolitele. Isegi tugevad linnad ei suutnud mongolite piiramisele vastu panna, sest mongolid kasutasid mitmesuguseid piiramismasinaid. Vallutatud linnad rüüstati, sõjamehed tapeti, käsitöölised viidi orjadena kaasa.

Kümmekonna aastaga alistasid mongolid kõik ümbruskonna rahvad. Nüüd ilmus mongoli-tatari khaanide sõjavägi Venemaa lõunapiirile. Selleks ajaks oli ühtne Vana-Vene riik killunenud paljudeks väikesteks vürstiriikideks. Üksikute vürstiriikide valitsejad olid omavahel vaenujalal ega abistanud üksteist välisvaenlase vastu. See tuli vene rahvale suureks kahjuks. 1223. a. läksid küll mõned Vene vürstid oma sõjavägedega vaenlastele vastu, et neid tagasi lüüa. Kalka jõel toimunud lahingus jäid aga mongoli-tatari khaanid võitjaks, sest Vene vürstid ei võidelnud ühiselt, vaid igaüks omaette.

Mitu aastat valmistasid mongoli-tatari khaanid ette uut suurt

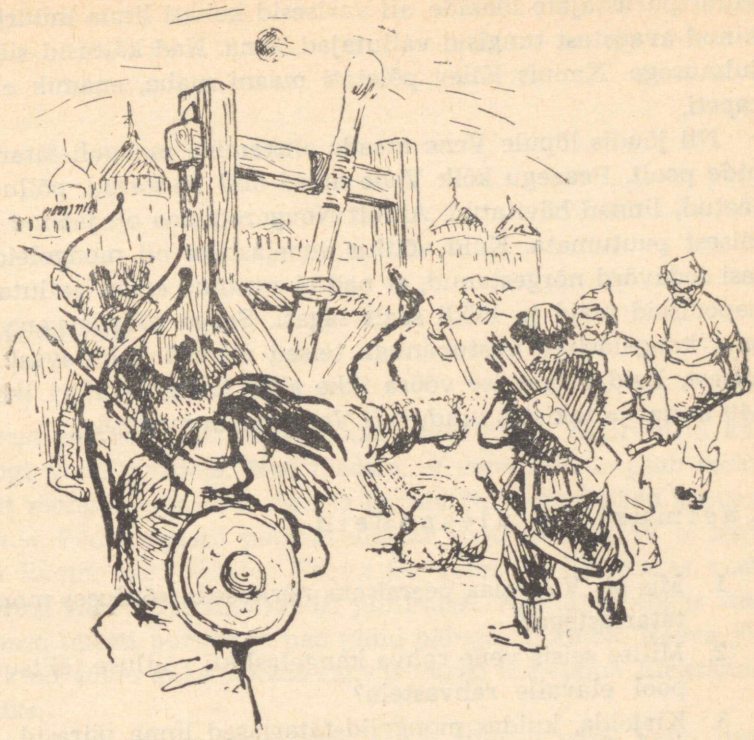

Mongolid-tatarlased linna piiramas.

sõjakäiku Vene maade vastu. 1237. a. tungisidki loendamatud mongolite-tatarlaste salgad Batu-khaani juhtimisel Venemaa piiridesse. Vene vürstiriikides oli tol ajal üle 300 linna, palju tugevaid kindlusi ja julgeid sõjamehi. Vene rahvas armastas oma kodumaad ja oli valmis mehiselt võitlema vabaduse eest. Ent vürstidevahelised tülid ja kadedus ei lasknud Vene vürstiriikide vägedel üheskoos välja astuda. Üksiku vürstiriigi jõududest aga ei piisanud mongolite võitmiseks. Batu-khaani väed vallutasid ühe Vene vürstiriigi teise järel, purustasid linnu, röövisid ja tapsid rahulikke elanikke. Batu-khaan ei hoolinud suurtest kaotustest, mida ta väed seejuures kandsid.

1240. a. jõudsid Batu-khaani väed Venemaa tähtsama ja kaunima linna — Kiievi alla. Nad tegid linnale ettepaneku alistuda, kuid kiievlased keeldusid. Algas linna piiramine. Piiramismasinatega pilluti ööd ja päevad linna põlevaid kuule ja suuri kive.

Müüripurustajate löökide all varisesid kohati linna müürid. Tekkinud avaustest tungisid vallutajad linna. Nad käitusid siin suure julmusega. Kaunis Kiiev põletati maani maha, enamik elanikest tapeti.

Nii jõudis lõpule Vene maade alistamine mongoli-tatari khaanide poolt. Peaaegu kõik Vene maad olid laastatud, põllud maha jäetud, linnad hävitatud. Ainult Novgorodimaa oli jäänud rüüstamisest puutumata. Kuid võitlus venelastega oli mongoleid-tatarlasi sedavõrd nõrgestanud, et nad ei suutnud enam vallutada läänepoolseid maid ja löödi sealt tagasi. Seega päästis vene rahvas oma kangelasliku vastupanuga teised rahvad kohutavast laastamisest, kuid langes ise võõra ikke alla. Mongoli-tatari ike kestis 240 aastat ja takistas tunduvalt Venemaa arenemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli Venemaa peamiseks nõrkuseks võitluses mongolite-tatarlastega?
2. Milles seisis vene rahva kangelasliku võitluse tähtsus lääne pool elavaile rahvastele?
3. Kirjelda, kuidas mongolid-tatarlased linna piirasid.

13.

JÄÄLAHING.

Pärast eestlaste alistamist plaanitsesid saksa ristirüütlid kallaletungi Vene maadele. Nad teadsid, et vene rahvas peab rasket võitlust mongolite-tatarlastega ja lootsid Novgorodimaad kergesti vallutada. Samasugused plaanid olid ka rootslastel. 1240. a. suvel tulidki Rootsi väed maale Neeva jõe ääres. Neile ruttas vastu Novgorodi vägi vürst Aleksandri juhtimisel. Ägedas lahingus löödi rootslased täiesti puruks ja nad pidid häbiga lahkuma. Neeva jõel saavutatud võidu auks hakkas rahvas vürsti nimetama Aleksander Nevskiks.

Sama aasta sügisel vallutasid saksa rüütlid vana Vene linna Pihkva. Sealt hakkasid nad sooritama rüüsteretki Novgorodimaale. Tõsine hädaoht ähvardas Vene maid läänest. Novgorodis koguti suur sõjavägi, kuhu tuli sõjamehi ka teistest Vene vürstiriikidest. Vürst Aleksandri juhtimisel mindi vaenlastele vastu. Ootamatu rünnakuga kihutati sakslased Pihkvast minema. Edasi liikus Vene vägi Lõuna-Eestisse. Neile tuli Tartust vastu suur ristirüütlite vägi. Saanud sellest teada, otsustas Aleksander Nevski tagasi tõmbuda ja anda lahingu Peipsi järve jääl, Venemaa-poolse kalda läheduses.

Oli laupäev, 5. aprill **1242. a.** Koos tõusva päikesega seadis Vene vägi end lahinguvalmis. Tihedates ridades seisid vürsti tugevad sõjamehed, Novgorodi käsitöölised, vene talupojad. Kõigi pilgud olid suunatud läände, kust Peipsi järve pimestavalt valget jääkatet mööda lähenes sünge musta pilvena rüütlite vägi. Tuhmilt sädeles päike rüütlite ja nende hobuste raudrüüdel. Märganud ootavaid venelasi, peatus rüütlite vägi ja rivistus pasunasignaali järgi kiiluna. Kõige rohkem rüütleid asus kiilu tippu, mis

pidi ühe löögiga läbi murdma Vene vägedest. Ka kiilu küljed ja tagaosa piirati rüütlitega, kuid seal oli neid tunduvalt vähem. Kiilu sees liikusid sõjasulased ja kannupoisid. Rüütlid olid kindlad, et Vene väed ei suuda nende rünnakule vastu panna ja hakkavad taganema. Hoobeldes lubasid nad vürst Aleksandri vangi võtta.

Aleksander Nevski teadis rüütlite kommet rünnata kiiluna ja seepärast asetas ta oma väed teisiti kui tavaliselt. Kõige tugevamad salgad paigutas ta Vene väe külgedele, kiilu teraviku vastu pani aga nõrgemad jõud. Eemale jättis ta varitsema oma ratsaväe.

Võimsa hooga tungis rüütlite vägi venelaste ridadesse. Algas ränk meeleheitlik võitlus pealesuruvate raudmeestega. Murduvate odade ragin ja mõõkade tärin lämmatasid kõik muud hääled. Venelaste rinne lõi kõikuma ja rüütlid karjusid juba võidujoovastuses. Kuid siis ründasid külgedele paigutatud venelaste peajõud ja vürsti ratsavägi sakslasi. Raudse kiilu küljed ei pannud sellele ootamatule hoobile vastu ning lagunesid. Algas võitlus ristirüütlite jalaväega, kes peagi põgenema pöördus. Nende kannul taganesid rüütlid, keda jälitasid venelased. Üksteise järel kisti rüütlid

Rüütlite lahingurivistus «seaninana».

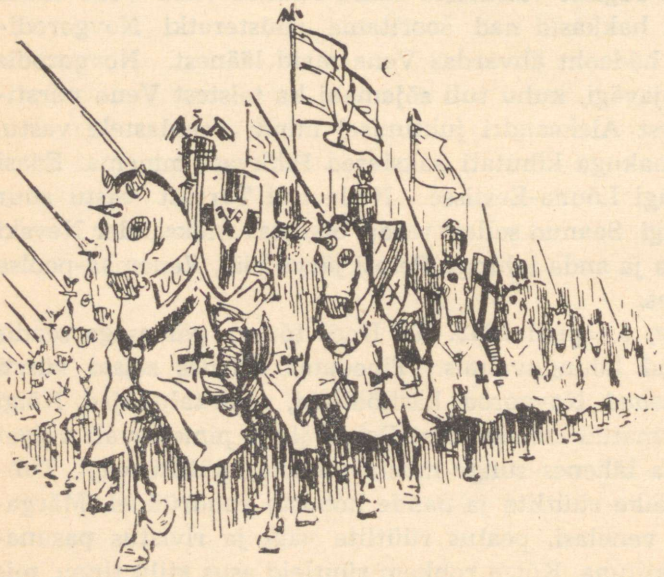

sadulast. Põgenevad rüütlid sattusid nõrgale jääle, mis nende raskuse all lagunes. Paljud raudrüütlid vajusid läbi jää ja uppusid Peipsi voogudes.

Lüüasaamine Peipsi Jäälahingus oli üks suuremaid, mida rüütliväed kunagi on kandnud. Siin langes vähemalt 500 raudrüütlit ja 50 viidi vangidena Novgorodi. **Selle võiduga pandi sadadeks aastateks piir saksa rüütlite tungile itta.**

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näita kaardil Neeva jõge, Peipsi järve, Novgorodi ja Pihkvat.
2. Mille eest sai vürst Aleksander endale hüüdnime Nevski?
3. Miks valis Aleksander Nevski lahingukohaks just Peipsi järve jää?
4. Kirjelda Jäälahingut.
5. Milles seisab Jäälahingu ajalooline tähtsus?

14.

LOSSI EHITAMINE.

Pärast kogu Eesti ala vallutamist hakkasid sakslased ja taanlased siin oma võimu kindlustama. Vallutatud maade jagamisel läks Põhja-Eesti Taanile, Kesk- ja Lõuna-Eesti osalt ordule, osalt katoliku kirikule.

Vallutajad elasid esialgu ainult tugevasti kindlustatud linnades või lossides — nad kartsid eestlaste ülestõuse. Sealt käisid nad kord või paar aastas ümbruskonna külades makse kogumas. Talupojad olid sunnitud suure osa oma saagist vallutajatele ja kirikule andma. Peale selle aeti talupoegi mitmesugustele ehitustöödele, mis nõudsid palju aega ja vaeva. Eestimaale ehitati palju tugevaid losse. Kuidas 700 aastat tagasi selliseid losse ehitati, sellest loeme alljärgnevast Jüri Parijõe jutustusest.

Ühel päeval nägid külaelanikud, et rüütlid koos teiste sakslastega midagi mõõtsid nende poollagunenud linnuse juures. Siia ja sinna püstitati tikud, mõnesse kohta tehti kupitsad. Mis nad tahavad teha? Kas nende linnust lõplikult hävitada või koguni uuesti üles ehitada?

Lähemail päevil selgus asi kohe, kui ümberkaudsetesse küladesse toodi käsk, et iga talu saatku välja üks jala- ja üks hobusemees lossi ehitamiseks kive murdma ja vedama. Sellest ei küsitud midagi, et oli parajasti külvi- ja alepõletamise aeg. Kes julges tõrkuda, seda ähvardati ränga karistusega. Määratud päeval oli linnamäe ümbruses koos suur töövägi jala- ja hobusemehi. Kohale oli toodud ka saksa müürseppi ja meistreid. Talupojad jagati salkadesse, ühed pandi kaevama vundamendikraavi, teised saadeti metsa puid vedama, kolmandad aga kive murdma. Saksa meistrid ehitasid paemurrust veidi maad eemale suured lubjaahjud, mis täideti paekividega ja mida köeti ööd kui päevad.

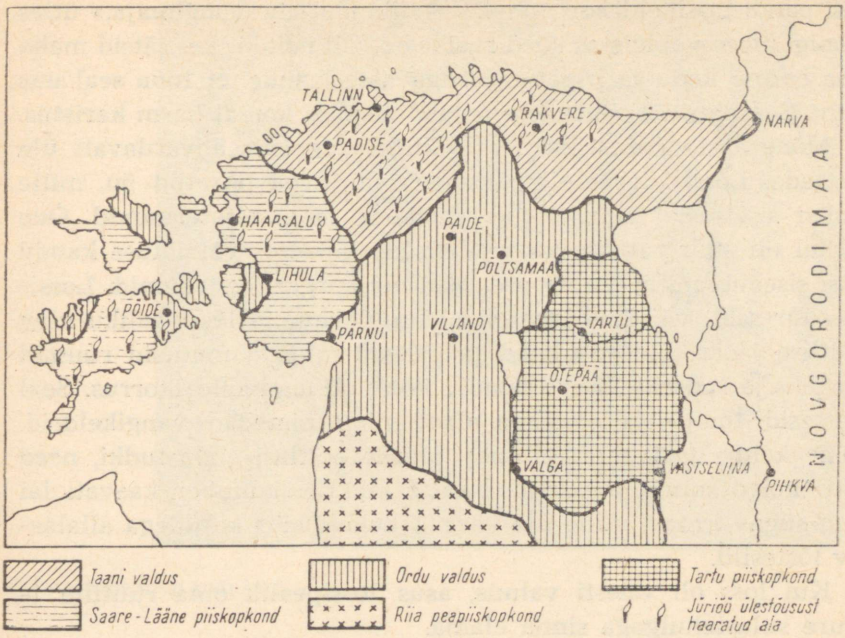

Eesti ala XIV sajandi I poolel.

Linnamägi kaevati nii läbi, et eestlased ei mõistnud midagi arvata. Siia tulid laiad ja sügavad kraavid, sinna suured augud. Mõne aja pärast alustati ehitusega. Pikad kivivoorid liikusid paemurrust ehituskohani. Koormad olid rasked, sageli murdusid puuvankrite rattad või teljed, ja siis oli pahandus suur, kui parandamine võttis palju aega. Mõnikord pani saksa meister kõik inimesed ritta, paemurrust kuni ehituseni. Seal pidi siis esimene võtma paemurrust kivi ja selle edasi andma teisele, see kolmandale, kuni kivi jõudis müürini meistri kätte. Nii edenes töö jõudsasti, kuid kivikandjate pihad valutasid õhtul nii, nagu ajaksid nad tuld välja.

Müürid aga kerkisid, võlvitud keldrid ja käigud said valmis. Nüüd alles märgati, mäherdune ehitusekoletis kerkib nende linnamäele. «Selle ehitavad nad endile,» räägiti sosinal, «et me neist jagu ei saaks, kui uuesti tahaksime alustada sõda.»

Ehitus kestis aastaid. Ikka tuli jätta kodus pakilisemadki tööd tegemata ja minna tööle lossi manu. Kes nurises või vastu hak-

kas, pandi lossikeldrisse vangi. «Endile ehitame vangimaja,» ütles mõnigi mees ja pigistas käed rusikasse. Oli neidki, kes jätsid maha oma endise kodu ja põgenesid sügavasse laande, et luua seal uus kodu. Seesuguseid põgenikke ootas tabamise korral karm karistus.

Mõne aasta pärast sai loss valmis ja paistis ähvardavalt üle metsade. Lossi juures oli paksude müüridega piiratud õu, mille ümber asetsesid hobusetallid, sepikoda ja teenijateruumid. Õue keskel oli suur rattaga kaev. Välisõuest pääses võlvialuse kaudu lossi siseõue, mille ümber asetsesid nelinurgas lossiruumid. Lossis oli suur saal, võlvitud laega kirik ja eluruumid lossipealiku ning rüütlite jaoks. Kitsad aknad ja paksud müürid muutsid ruumid süngeks ja õudseks. Kõige saladuslikum oli lossi keldrikorrus. Seal asetsesid toidu- ja sõjamoonalaod ning pimedad vangikeldrid. Mõne keldri ja kambri ehituse juurde eestlasi ei lastudki, need tehti kõige suurema saladuse katte all. Lossi ümber kaevati lai ning sügav kraav, mille üle värava kohalt käis kettidega allalastav tõstesild.

Kui loss oli täiesti valmis, asus lossipealik oma rüütlite ja suure sulastehulgaga sinna elama.

Kuressaare loss. Ehitatud pärast 1343. a. Jüriöö ülestõusu.

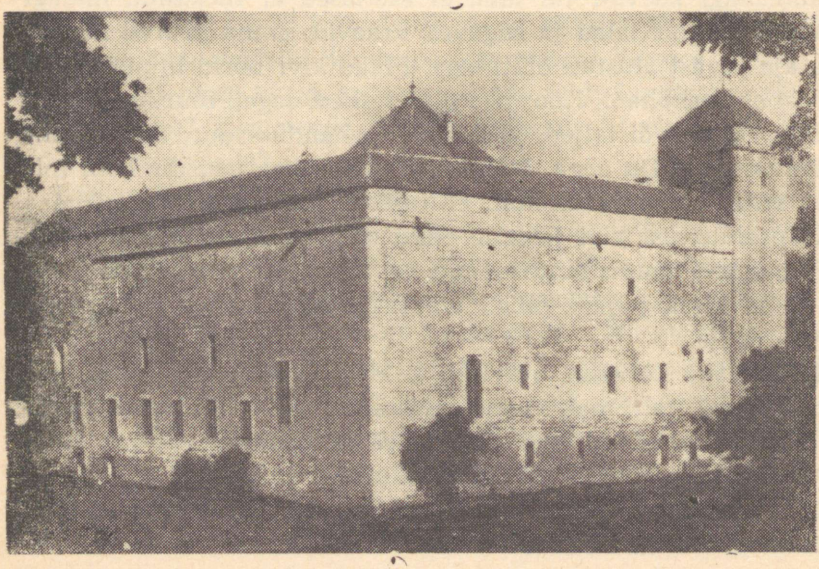

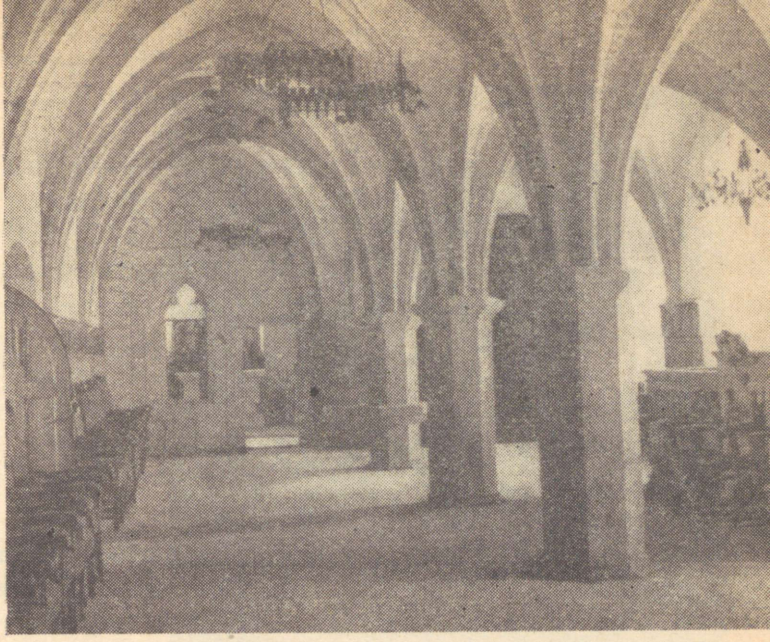

Kuressaare lossi pidusaal.

«Nüüd on neil loss valmis, ehk jätavad nüüd meid rahule, saab oma töö juurde asuda,» arvasid mõned külaelanikud. «Mine tea, ehk on see alles orjuse algus,» laususid teised. «Meil ehitasid linnamäele lossi, naaberkihelkonnas olevat rüvetatud ja hävitatud püha hiis ja asemele ehitatud uhke kirik. Käivad jutud, et varsti peame hakkama ehitama teed Tallinna poole.» Nii arutasid orjusse surutud talupojad omavahel.

K u p i t s — piirimärgiks asetatud mulla- või kivihunnik, mille keskele on pandud post.

K ü s i m u s i j a ü l e s a n d e i d.

1. Kuidas jagati Eesti ala vallutajate vahel?
2. Millised koormised pandi esialgu talupoegadele?
3. Kirjelda, kuidas ehitati lossi.
4. Kuidas sunniti tõrkujad tööle?
5. Loetle lossi ruume.
6. Kuidas suhtus rahvas losside ehitamisse?
7. Milline on sinu kodukohale lähim keskaegne loss?

15.

JÜRIÖÖ ÜLESTÕUS.

Tundes end küllalt kindlatena eestlaste maal, hakkasid vallutajad pikapeale lahkuma kindlustatud linnadest ja lossidest ning siirdusid elama maale, mõisatesse. Mõisate rajamine tõi kaasa uusi koormisi eesti talupoegadele. Osa nende põlistest põldudest võttis mõisnik endale. Talupoegi sunniti mõisahooneid ehitama ja mõisapõlde harima. Tasuks oli vaid sõim ja peks.

Kõige raskemaks muutus talupoegade olukord Taanile kuuluvas Põhja-Eestis, kuhu rajati eriti palju mõisaid. Siinne rahvas mäletas veel hästi endist vabadusaega. Külast külasse, kihelkonnast kihelkonda kandus mõte võõrad vallutajad maalt välja kihutada. Eestlased valmistusid suureks ülestõusuks.

Sobiv aeg ülestõusuks saabus **1343. a.** varakevadel. Harjumaa külades tehti saladuskatte all ettevalmistusi otsustavaks väljaastumiseks. Peiduurgastest otsiti välja vanad sõjariistad. Sepikodades taoti adraraudadest mõõku ja odaotsi. Mehed seadsid end valmis, et esimese märguande peale võitlusse minna. Märguandeks pidi ühel künkal süüdatama maja.

Ööl vastu 23. aprilli, mida nimetatakse ka jüriööks, andis taeva poole loitev tuli märku üldiseks ülestõusuks Harjumaal. Peagi punetas kogu taevakaar tulekahjude kumast. Põlesid mõisad, mida ründas ülestõusnud rahvas. Ootamatult tabatud rõhujad langesid enamikus vabadusvõitlejate relvade all. Ainult vähesed pääsesid põgenema. Vallutati ka hästi kindlustatud Padise klooster.

Ülestõusu juhtimiseks valisid talupojad enda hulgast 4 vanemat. Vanemate juhtimisel piiras 10 000 mehest koosnev ülestõus-

E. Okas. «Tasuja». Illustratsioon E. Bornhöhe samanimelisele jutustusele.

nute vägi Tallinna linna ümber. Ülestõusnutel ei olnud piiramismasinaid ja seepärast ei suutnud nad tugevasti kindlustatud linna vallutada. Nad saatsid saadikud abipalvega rootslaste juurde, kes olid sõjas taanlastega, ja venelaste juurde, kes olid eestlaste põlised liitlased. Abi lubatigi mõlemalt poolt.

Olles kuulda saanud suurest ülestõusust Põhja-Eestis, jättis ordumeister pooleli sõjakäigu Pihkva vastu ja ruttas oma väega Paidesse. Ta kutsus sinna läbirääkimisi pidama eestlaste esindajad. Ülestõusnud mõistsid, milline oht neid ähvardab selja tagant. Seepärast oli vaja pidada ordumeistriga läbirääkimisi, et kinni hoida ordu vägesid, kuni lubatud abiväed saabuvad. Selle raske ülesande võtsid endale 4 eesti vanemat, kes koos 3 sulasega läksid Paidesse. Eestlased uskusid, et ordumeister austab saadikute puu-

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

tumatust ja laseb vanematel pärast läbirääkimisi Tallinna alla tagasi tulla.

Ordumeister võttis eestlaste saadikud ülbelt vastu ja kohtles neid otsekui kurjategijaid. Ordumeistri küsimusele, miks eestlased nii armutult sakslasi ja taanlasi on tapnud, vastasid vanemad: «Meid on nii kaua piinatud ja vaevatud, et me seda enam kauem kannatada ei suutnud. Sakslaste süü on nii suur, et kui oleks leidunud veel ükski küünrapikkune sakslane, oleks seegi pidanud surema!» Nüüd käskis ordumeister eestlaste vanemad kinni võtta, kuid need haarasid mõõgad, et kaitsta oma vabadust ja saadikupuutumatust. Ebavõrdses võitluses raiuti eestlaste vanemad ja nende sulased Paide lossis rüütlite poolt surnuks. Ülestõus oli kaotanud oma juhid.

Pärast seda liikus suur orduvägi Tallinna poole. Otsustav lahing toimus Tallinna lähedal Sõjamäe raba juures. Siin jäid võitjateks ordurüütlid, kes halastamatult tapsid ülestõusnuid ja põletasid nende külasid. Tallinna alt läks orduvägi Läänemaale, kus rahvas samuti oli üles tõusnud. Venelaste ja rootslaste poolt saadetud abi jäi hiljaks.

Eestlaste lüüasaamine Tallinna all ei tähendanud veel ülestõusu lõppu. Jõudumööda jätkasid harjulased võitlust. 1343. a. suvel tõusid üles saarlased, kes hävitasid korraga kõik oma rõhujad. Alles pärast suurte jõudude koondamist õnnestus ordul saarlaste ülestõus maha suruda. See toimus 1345. a.

Jüriöö ülestõus näitas, et eestlaste vabadusiha polnud kaugeltki kustunud. Ülestõus tegi rõhujatele suurt kahju. Veelgi enam hukkus talupoegi. Ülestõusu järel müüs hirmunud Taani kuningas talle kuuluva Põhja-Eesti ordule. Nii läks kogu Eesti ala Liivi ordu ja piiskoppide ülevõimu alla.

Pärast Jüriöö ülestõusu mahasurumist muutus eestlaste põli järjest halvemaks. Tundes oma võimu jälle kindlana, jätkasid sakslased uute mõisate rajamist. Üha uued tööd ja maksud pandi talupoegade õlgadele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks halvenes eesti talupoegade olukord võõra võimu all?
2. Kuidas valmistusid eestlased ülestõusuks?
3. Kirjelda ülestõusu algust.
4. Näita kaardil ülestõusuga seotud kohti.
5. Miks läksid eestlaste vanemad Paidesse? Mis juhtus nendega Paide lossis?
6. Millega lõppes Jüriöö ülestõus?
7. Milline jutustus kõneleb Jüriöö ülestõusust? Kes on selle autor?

16.

KESKAEGSES LINNAS.

Juba enne sakslaste vallutust olid Eesti alal tekkinud esimesed linnad. Pärast Eesti ala vallutamist linnade ehitamine jätkus. Tavaliselt tekkisid linnad kaubateede ristumiskohtades või tähtsamate losside juures. Kaupmehed ning käsitöölised ehitasid sinna endale majad ja laod. Tähtsamateks linnadeks Eestis olid Tallinn, Tartu, Viljandi ja Pärnu. Üldse oli Eestis keskajal 8 linna.

Tolleaegne linn erines tunduvalt meie tänapäeva linnast. Linna piiras tugev linnamüür. Müürist kerkisid esile võimsad tornid. Kivimüüri ette oli kaevatud sügav vallikraav, mis harilikult oli veega täidetud. Üle vallikraavi viisid linnaväravate juurde sillad, mida sai ööseks üles tõsta. Värav ise oli väga tugev. Linnavärava juures ja tornides oli alaline valve, kes pidi elanikke õigeaegselt hoiatama vaenlase ootamatu rünnaku puhul.

Linn oli kokku surutud väikesele müüriga piiratud maa-alale. Seepärast oli keskaegses linnas alati suur ruumipuudus. Tänavad olid kitsad ja kõverad. Majad ehitati mõnikord niivõrd lähestikku, et suurem koorem ei pääsenud mööda tänavat nende vahelt läbi. Ainult kirikute ümbruses ja raekoja ees asuval turuplatsil oli veidi avarust. Linnamajad olid mitmekorruselised, teravate kõrgete katustega. Aknad olid väikesed ja kaetud seapõiega, sest klaas oli väga kallis. Üksnes lossil, raekojal ja kirikutel olid klaasist aknad. Üheks tähtsamaks hooneks linnas oli raekoda. Seal asus linnavalitsus ehk raad. Raad koosnes rikastest raehärradest, kes hoolitsesid ainult jõukate kaupmeeste ja käsitöömeistrite huvide eest.

Puhtusest ei peetud keskaegses linnas suuremat lugu. Tänavad olid sillutamata ja lehkasid halvasti, sest kõik praht ja roisk-

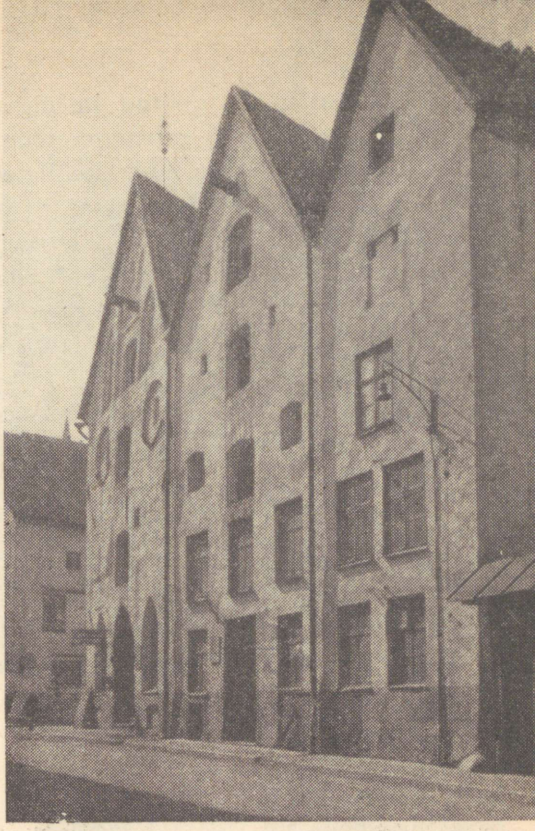

Keskaegsed linnamajad («Kolm õde») Tallinnas Pikal tänaval.

vesi heideti akendest otse tänavale. Vihma ajal muutusid tänavad poristeks mülgasteks. Mööda tänavaid liikusid igal hommikul ja õhtul linnaelanike kariloomad, keda päevaks aeti linna läheduses olevale karjamaale. Kui linna oli oodata tähtsamaid külalisi, siis laotati tänavaile õlgi ja puistati liiva, et mustust ja pori veidigi varjata. Tänavaid ei valgustatud ja öösel mattus linn pilkasesse pimedusse.

Sellises mustuses levisid kiiresti nakkushaigused. Kõige kohutavam oli katk, mis tappis linlasi sadade ja tuhandete kaupa. Kirik õpetas, et katk on saadetud inimestele karistuseks jumala poolt, ega lasknud arstidel otsida ja kasutada ravimeid katkuhaigete päästmiseks. Ka tulekahjud olid linnades sagedased. Kuna majad asusid väga lähestikku, oli raske tule levikut pidurdada. Pahatihti põles suur osa linnast maha, enne kui tulele suudeti piir panna.

Väljaspool linnamüüri asusid eeslinnad, kus elasid peamiselt

eestlased. Eestlasi ei võetud täieõiguslikeks linnakodanikeks ja nad pidid raskema ja mustema tööga tegelema. Tavaliselt olid eestlased voorimeesteks, ehitustöölisteks ja lihttöölisteks. Eeslinnade majad olid talumajade sarnased ja eeslinn ise meenutas väliselt suurt küla. Vaenlase kallaletungi ajal said eeslinnad kõige rohkem kannatada, sest neid ei kaitsnud linnamüür. Mõnikord põletati enne piiramist eeslinnad maha, et piirajatel ei oleks linna lähedal ulualust. Eeslinna elanike saatusest raad sealjuures ei hoolinud.

Eesti linnade peamiseks tuluallikaks oli kauplemine Venemaaga. Siia toodi Saksamaalt, Prantsusmaalt ja Rootsist mitmesugust kaupa, mida viidi edasi Novgorodi. Novgorodist saadi vastu

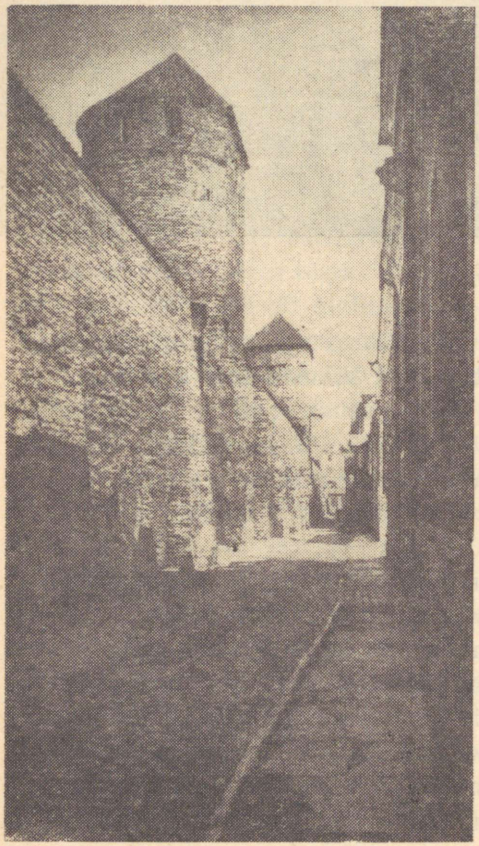

Vana linnamüür Tallinnas praegusel Müürivahe tänaval.

Toompea loss.

kallihinnalisi karusnahku, vaha küünalde valmistamiseks, rasva ja muud. Suured kaubalaod asetsesid Tartus, kust pääses mööda Emajõge ja Peipsi ning Pihkva järve Novgorodimaale. Ka vene kaupmehed käisid sageli Eesti linnades kaubitsemas. Mõne linna juures elas arvukalt venelasi, kes töötasid aednike ja müüritöölistena.

Linnaelanikud said toitu osta mõisameestelt ja talupoegadelt, kes tulid turupäevadel linna oma majapidamissaadustega. Mitmesugust kaupa valmistasid linnas elavad käsitöömeistrid oma sellidega. Nii kaupmehed kui ka käsitöömeistrid olid peamiselt sakslased. Eestlasi nad enda hulka ei võtnud. Kui mõni eestlane suure vaevaga pääseski käsitöömeistriks, siis pidi ta maha salgama oma rahva ja keele ning muutuma sakslaseks. See kõik tekitas linna lihtrahva hulgas suurt pahameelt sakslaste ülevõimu ja vägivalla vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuhu tekkisid keskajal linnad?
2. Kirjelda linna välisilmet. Joonista vihikusse keskaegse linna pilt.
3. Miks levisid linnades nakkushaigused?
4. Jutusta elust linnades.
5. Millega tegelesid linnaelanikud?
6. Näita kaardil tähtsamaid keskaegseid linnu Eestis.

17.

MOSKVA — VENE RIIGI PEALINN.

Mongoli-tatari ikke rasketel aegadel hakkas Vene vürstiriikide hulgas tugevnema Moskva vürstiriik. Moskva asus Vene maade keskuses. Seetõttu kannatas ta välisvaenlaste rüüsteretkede all vähem kui teised vürstiriigid. Siia asus elama palju talupoegi ja käsitöölisi, sest siin oli elu rahulikum ja kindlam. Läbi Moskva vürstiriigi viisid suured kaubateed, mida mööda liikusid kaupmehed oma kaupadega. Moskva vürstid nõudsid kaupmeestelt maksu ja rikastusid sel moel veelgi rohkem.

Möödusid aastakümned. Moskva vürstiriik muutus ikka tugevamaks ja rikkamaks. Kiiresti kasvas vürstiriigi elanike arv. Moskva vürstid liitsid Moskvaga ümbruskonna maid küll ostmise, küll kavaluse ja sõdade teel.

Pidades oma vürstiriiki küllalt tugevaks, alustasid Moskva vürstid võitlust mongoli-tatari khaanidega, kes iga aasta Vene vürstiriikidelt suuri makse nõudsid. Selles võitluses toetas vene rahvas Moskva vürste, sest just lihtrahvas kannatas kõige rohkem maksude all. Võitlus mongolite-tatarlastega toimus algul vaheldu va eduga. Kord võitsid Moskva vürstid, siis jäid jälle peale tatari khaanid. 1380. a. saavutasid Vene väed vürst Dimitri Donskoi juhtimisel suure võidu Kulikovo väljal. Selle lahinguga ei langenud veel vihatud mongoli-tatari ike. Alles 1480. a. tehti sellele jäädavalt lõpp.

Tatari ikke langemise ajaks oli juba enamik Vene vürstiriike Moskvaga ühendatud. Killunenud Venemaa asemel tekkis nüüd **ühtne tugev Vene riik**, kus peale venelaste elasid veel mordvalased, marid ja teised ümbruskonna rahvad.

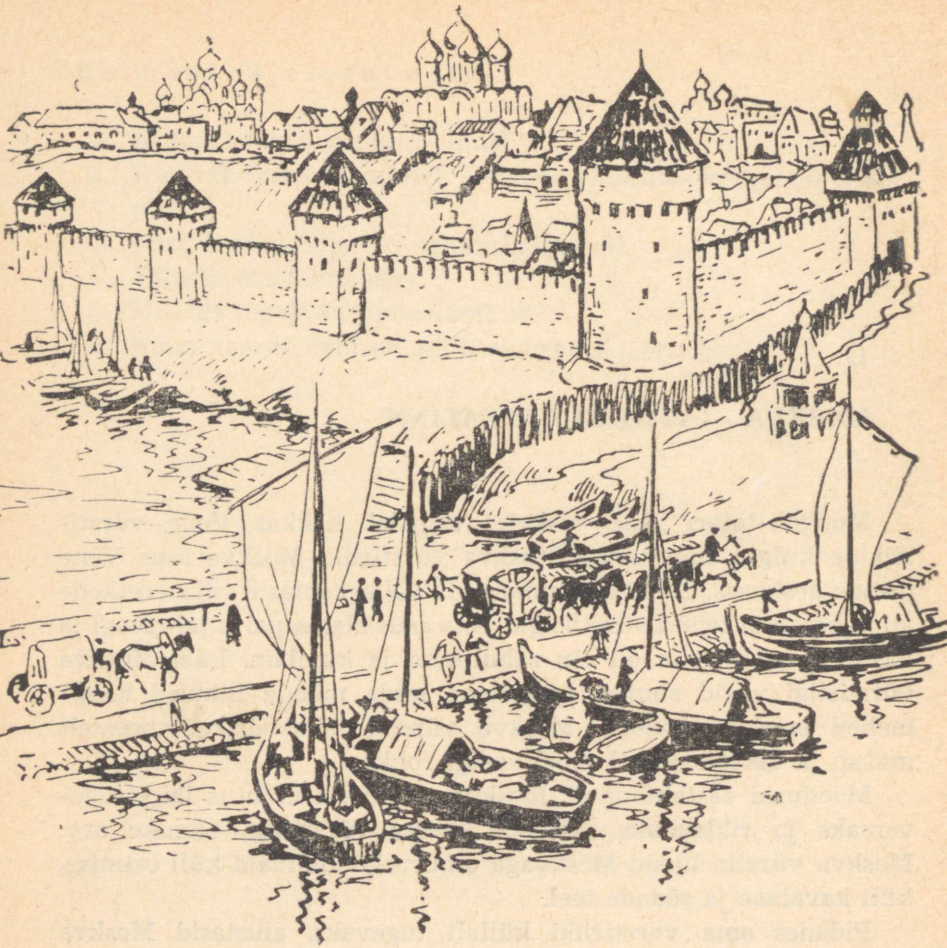

Vaade Kremlile XV sajandil.

Nii oli Vene riik algusest peale paljurahvuseline riik.

Vene riigi pealinnaks sai Moskva linn, mis asus samanimelise jõe kaldal. Esimest korda nimetati Moskvat kroonikates 1147. aastal. Siis asus praeguse linna kohal väike asula. Hiljem ehitati linna keskosas paiknevale kõrgendikule vürsti loss, tema kaaslaste elamud, valitsusasutuste hooned ja mitu kirikut. Kõrgendik piirati algul palktaraga, hiljem aga kõrge kivimüüri ja tornidega. Nii tekkis Moskva keskele tugev kindlus, mida nimetati **Kremliks**. Kolmest küljest oli Kreml kaitstud jõe ja vallikraaviga, neljandal küljel oli turuplats. Praegu asub sellel kohal Punane väljak. Turu-

platsi ümbritsesid kaupmeeste ja käsitööliste puust majakesed. Moskva käsitöölised olid laialt tuntud oma hea ja kauni töö poolest. Väga kuulsad olid Moskva relvameistrid, kes peale heade soomusrüüde ja kiivrite ka võimsaid suurtükke ja kaunikõlalisi kirikukelli valmistasid. Moskva käsitöölised oskasid meisterlikult loomanahka parkida, riiet kududa ning kullast, hõbedast ja kalliskividest mitmesuguseid ehteid valmistada.

Enamik maju Moskva linnas oli puust. Majad asusid väga laialdasel maa-alal. Oma pindalalt oli vana Moskva üks suuremaid linnu kogu Euroopas.

*

Noorel Vene riigil ei olnud väljapääsu merele. See takistas kaubavahetust ja pidurdas Venemaa arenemist. Väljapääsu saami-

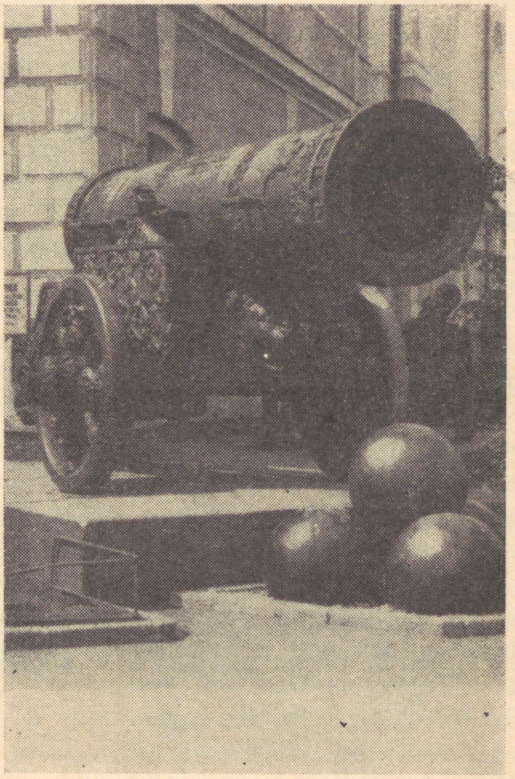

Tsaar-suurtükk Kremlis. Suurtüki valmistas vene meister Andrei Tšohhov 1586. a. Suurtükk kaalub 40 tonni, rauaõõne läbimõõt on 89 cm.

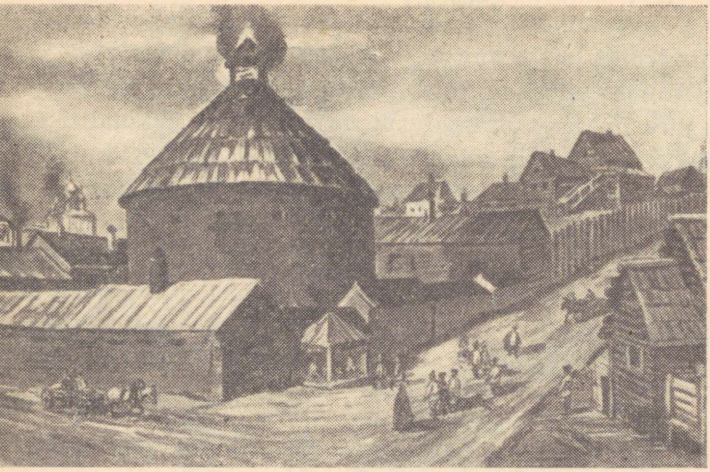

Suurtükikoda Moskvas.

seks Balti merele alustas Venemaa sõda Liivi orduga ja lõi selle puruks. Eesti ja Läti mõisnikud andsid end naaberriikide — Poola ja Rootsi võimu alla. Nüüd tuli Venemaal võidelda kahe tugeva vaenlase — Poola ja Rootsiga. Sõda kestis 25 aastat, kuid väljapääsu merele Venemaa ei saanud. Eesti ala läks aga Rootsi kuninga võimu alla, kes jättis kohalikele mõisnikele õiguse endiselt talupoegi rõhuda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks muutus just Moskva kõige tugevamaks Vene vürstiriigiks?
2. Miks me nimetame Vene riiki paljurahvuseliseks riigiks?
3. Kirjelda pildi järgi Kremlit. Mille poolest on Kreml ja Punane väljak tänapäeval tähtsad?
4. Mille poolest olid Moskva käsitöölised kuulsad?
5. Kelle võimu alla läks Eesti ala pärast Liivi ordu kokkuvarisemist?

18.

PÕHJASÕDA JA EESTI ÜHENDAMINE VENE RIIGIGA.

Väljapääsu saamiseks Balti merele alustas Vene riik 1700. a. sõda Rootsiga. **See sõda kestis 21 aastat ja kandis Põhjasõja nime.**

Põhjasõda algas Venemaale ebaõnnestunult. Vene armee piiras tugevat Narva kindlust. Narvale ruttas appi väikesearvuline, kuid hästi väljaõpetatud Rootsi vägi, mida juhtis noor kuningas Karl XII. Vene vägedes puudus aga kindel kord. Ohvitserideks olid välismaalased ja vene mõisnikud, kes mõtlesid rohkem oma elu hoidmisele kui riigi kaitsmisele. Lahingus Narva all said Vene väed lüüa.

Sel ajal valitses Venemaal tark ja agar tsaar Peeter I. Peeter I võttis lüüasaamist Narva all kui õppetundi. Lühikese ajaga korraldas ta Vene sõjaväe ümber. Kõik sõdurid ja ohvitserid pidid läbi tegema sõjalised õppused. Sõdurid varustati paremate relvadega. Selleks asutati uusi relvatehaseid. Sõjaväes kehtestati karm kord. Niimoodi ümberkorraldatud Vene sõjavägi läks varsti pealetungile. Rootslased tõrjuti Neeva jõe äärsetelt aladelt tagasi ja 1703. a. kevadel asutati Neeva soisesse suudmesse uus linn **Peterburi** (praegune Leningrad). Neeva jõelt purjetasid Balti merele esimesed Vene sõjalaevad. Siia saabusid laevad välismaalt, tuues Venemaale mitmesuguseid kaupu. Uue linna ehitamine toimus vene talupoegade-pärisorjade kätega. Nende elu muutus Põhjasõja aastail veelgi raskemaks. Riik vajas sõjapidamiseks raha ja nõudis seda maksude näol talupoegadelt.

1704. a. suvel vallutasid Vene väed tormijooksuga Tartu ja Narva. Rootsi võim Eestis lõi kõikuma. Eesti talupojad ootasid Vene vägede tulekut. Paljudes kohtades hakkasid talupojad oma rõhujatele vastu ega läinud enam mõisapõldudele tööle. Mõnel pool tungiti isegi mõisa ja pandi see põlema. Kokkupõrkeid esines

ka rootslastega, kes nõudsid talupoegadelt sõjaväe toitmiseks vilja ja härgi. Hiljutise suure nälja tõttu oli talupoegadel enestel toidust puudus. Et mitte viimast võõrale sõjaväele anda, peitsid talupojad vilja, ajasid kariloomad metsa ja põgenesid ise kodudest. Nii aitasid eesti talupojad kaasa Rootsi võimu langemisele.

Vahepeal tungisid Rootsi väed Venemaa piiridesse. Otsustav lahing venelaste ja rootslaste vahel toimus 1709. a. suvel Ukraina linna **Poltaava** läheduses. Vene väed kaitsesid siin oma kodumaad vaenlase sissetungi eest. Seepärast võitlesid vene sõdurid suure vaprusega. Kõik rootslaste rünnakud löödi tagasi. Vene ratsaväegi tungis rootslaste selja taha. Peaaegu kogu Rootsi sõjaväegi võeti vangi. Kuningas Karl XII-l õnnestus hädavaevu põgeneda.

Järgmisel aastal asusid Vene väed uuele pealetungile Lätimaal ja Eestimaal. Siin asuvad Rootsi väed ei suutnud enam vastu panna. Nähes Vene vägede võite, ruttasid saksa mõisnikud kinnitama oma ustavust Vene tsaarile. Niiviisi said nad säilitada oma mõisad ja pärisorjad.

1710. a. ühendati Eesti Vene riigiga. Sellel sündmusel oli suur tähtsus eesti rahva ajaloos. Laastavad sõjad, näljahädad ja nakkushaigused olid viinud eesti rahva väljasuremise piirile. Hädasti

Peeter I laevaehitusel.

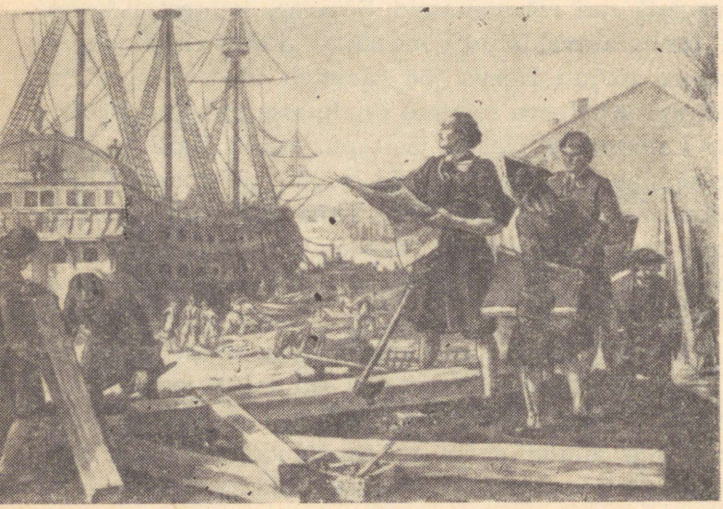

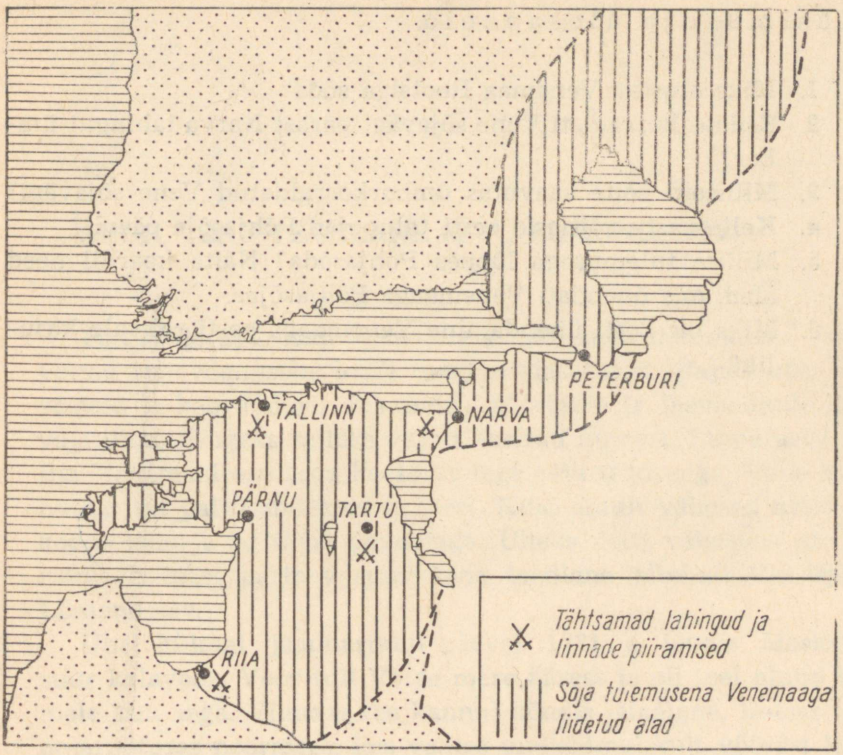

Vene riigi laienemine Põhjasõja tulemusena.

oli vaja pikemat rahupõlve. Vene riigi koosseisus jäi Eesti sõdadest puutumata rohkem kui 200 aasta jooksul. Paremini sai areneda ka siinne majandus. Eesti sadamatesse saabus arvukalt välismaa laevu, mis tõid Venemaale mitmesuguseid kaupu. Läbi Eesti viisid tähtsad kaubateed.

Ühises riigis puutus eesti töörahvas lähemalt kokku suure vene rahvaga. Meie rahvaste sõprus ja koostöö tugevnes, sest mõlemad rahvad võitlesid ühiste eesmärkide eest. Ühiselt astuti välja tsaari ja mõisnike vastu, kes rõhusid nii venelasi kui ka eestlasi. Eriti tugevaks muutus see võitlusliit sajandeid hiljem, suurte revolutsioonide ajal.

Põhjasõda lõppes 1721. aastal Venemaa võiduga. Vene riigi koosseisu läksid Neeva jõe suudmealad, Eesti ja Põhja-Läti koos Riia linnaga. Venemaa sai endale soodsa väljapääsu Balti merele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks alustas Venemaa Rootsiga sõda?
2. Kuidas korraldati Vene sõjavägi pärast Narva lahingut ümber?
3. Milliseid võite saavutas ümberkorraldatud Vene sõjavägi?
4. Kelle vastu võitlesid eesti talupojad Põhjasõja päevil?
5. Millise tulemusega lõppes Põhjasõda? Näita kaardil need alad, mis ühendati Venemaaga Põhjasõjas.
6. Miks oli Eesti ühendamine Venemaaga eesti rahvale kasulik?

19.

SUUR VENE TEADLANE M. V. LOMONOSSOV.

Põhjasõja ajal viidi Vene riigis läbi palju muudatusi. Tsaarivõimu tugevdamiseks loodi uued riigiasutused. Rajati uusi ettevõtteid ja kaevandusi, mis andsid sõjaväele ja laevastikule kõike vajalikku. Kõigeks selleks vajati haritud inimesi. Seepärast hakatigi Venemaal asutama koole ja tegelema teadusega. Vene rahva hulgas oli palju andekaid inimesi. Kuid ainult vähesed neist said koolis käia ja haridust omandada. Üheks neist vähestest oli lihtrahva hulgast pärinev suur vene teadlane Mihhail Vassiljevitš Lomonossov.

Ühel külmal jaanuarikuu päeval 1731. a. jõudis Moskvasse suur kalavoor. Voor tuli Valge mere äärest ja oli teel olnud ligemale kuu aega. Viimase ree kannul kõndis laiaõlgne, lihtsas talupojariietuses noormees, kes vaatas uudishimulikult võõrast linna. See oli 20-aastane Mihhail Lomonossov.

Lomonossovi lapsepõlv oli möödunud Valge mere ääres. Tema isa oli osav kalur. Kui Mihhail oli saanud 10-aastaseks, võttis isa teda korduvalt pikkadele ja ohtlikele püügiretkedele kaasa. Siin ärkas noores Lomonossovis elav huvi mitmesuguste loodusnähtuste vastu. Kirjaoskaja naabri abiga õppis ta lugema ja kirjutama. Lomonossov luges läbi kõik raamatud, mis tal õnnestus ümbruskonnast saada. Isa ja võõrasema pidasid haridust tarbetuks ajaviiteks ja keelasid Lomonossovil lugemise. Siis otsustas Lomonossov kodust põgeneda. Reisijatelt oli ta kuulnud, et Moskvas ja Peterburis on koole, kus võib omandada mitmesuguseid teadmisi. 1730. aasta lõpul viis Mihhail oma plaani täide ja läks koos kalavooriga jalgsi Valge mere äärest Moskvasse.

Alguses hakkas Lomonossov Moskvas õppima algkoolis, kus õpetati lugemist, kirjutamist ja arvutamist. Õige pea nägi Lomo-

M. V. Lomonossov töötamas.

nossov, et algkoolis pole tal midagi uut õppida. Seepärast tegi ta katse pääseda teise kooli, mis valmistas ette riigiametnikke ja vaimulikke. Lomonossovil tuli varjata oma päritolu, sest sellesse kooli ei võetud talupoegade lapsi. Lomonossov pääses kooli ainult tänu oma andekusele. Kuna ta ei osanud üldse ladina keelt, siis pidi ta alustama õpinguid kõige alamas klassis. Väikesed koolipoisid pilkasid suurekasvulist Lomonossovit ja nimetasid teda puupeaks. Lomonossov ei lasknud aga end heidutada. Ta asus usinasti tööle ja õppis lühikese ajaga ladina keele selgeks.

Koolis valitses range kord. Peaaegu kõik õpetajad olid mungad, kes ei nõudnud õpitust arusaamist, vaid ainult sõnasõnalist meelespidamist. Vähimagi eksimuse eest karistati õpilasi piitsaga või pandi põlvitama hernestele. Õpperaamatuid oli väga vähe ja seepärast tuli õpetajate seletused üles kirjutada. Kirjutati kas tinast pulgakesega või hanesulega. Koolil ei olnud ühiselamut ja õpilastel tuli elada, kus keegi sai. Ülalpidamiseks anti 3 kopikat

päevas. Lomonossov ostis kopika eest leiba, teise eest kalja ja kolmanda hoidis paberi ostmiseks. Sageli lõhkus ta linnaelanikele puid ja kandis vett, et teenida raha rõivaste ja jalatsite hankimiseks.

Viis aastat õppis Mihhail Lomonossov suures puuduses. Ta paistis silma andekuse ja töökusega ning saadeti pärast kooli lõpetamist välismaale edasi õppima.

Pärast välismaal käimist hakkas Lomonossov tööle Teaduste Akadeemias, mis asus Peterburis. Teaduste Akadeemias töötasid peamiselt välismaalased, kes suhtusid vene rahvasse vaenulikult. Nad vaatasid ka Lomonossovile ülalt alla ja tegid talle takistusi teaduslikus uurimistöös. Välismaa teadlased ei tahtnud, et Venemaa rahvaste hulgast võrsuksid oma teadlased. Kuid Lomonossov jätkas visalt teaduslikke uurimisi. **Lomonossovist sai tolle aja kõige silmapaistvam teadlane, kes arendas edasi peaaegu kõiki teadusalasid.** Väga palju tegi Lomonossov loodusteaduste, keeleteaduse ja ajaloo valdkonnas. Ta oli andekas kunstnik ja luuletaja.

Lomonossov uskus, et Venemaal leidub palju andekaid inimesi. Neile tuleb ainult anda võimalusi õppimiseks. Sellele olid aga vastu mõisnikud ja tsaar. Siiski õnnestus Lomonossovil saavutada, et Moskvasse asutati esimene Vene ülikool. See ülikool töötab Moskvas tänapäevani ja kannab oma asutaja Mihhail Vassiljevitš Lomonossovi nime.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milleks oli Venemaale vaja haritud inimesi?
2. Jutusta Mihhail Lomonossovi lapsepõlvest.
3. Kuidas pääses Lomonossov Moskvas asuvasse kõrgemasse kooli?
4. Kuidas õpiti ja elati selles koolis?
5. Kus töötas Lomonossov pärast välismaalt tagasitulekut?
6. Miks nimetatakse Lomonossovit suureks vene teadlaseks?

20.

TALUPOEGADE-PÄRISORJADE ELUST VENEMAAL.

See juhtus ligemale 200 aastat tagasi. Puupakkudega sillutatud suurel postmaanteel kihutas kellukese helinal postitõld. Vilets tee muutis sõidu väga vaevaliseks, kuid parata polnud midagi. Tol ajal puudusid veel raudteed ja seepärast tuli pikemat teed sõita posthobustega, keda vahetati postijaamades.

Tõllas istuv ametnik Aleksander Radištšev oli teel Peterburist Moskvasse. Tüdinenud umbses tõllas rappumisest, käskis ta postipoisil kinni pidada ja astus teeservale selga sirutama. Mõni samm eemal kündis talupoeg-pärisori. «Täna on pühapäev,» mõtles Radištšev, «aga ometi töötab see talumees suure hoolega. Kas siis tema puhata ei tahagi?»

«Jõudu tööle!» hõikas Radištšev, astudes kündja juurde.

«Aitäh, härra!» vastas talupoeg, atra uuesti vaole tõstes.

«Kas sul töötamiseks harilikkudest nädalapäevadest ei jätku, et sa endale pühapäevalgi armu ei heida, ja pealegi kõige kangema palavaga?»

«Nädalas, härra, on kuus päeva, meie käime aga kuus korda nädalas mõisateol.»

«Kas sul on ka suur pere?»

«Kolm poega ja kolm tütart. Esimene käib kõigest kümnendat aastat.»

«Kuidas sa küll jõuad neile elatust muretseda, kui sul ainult pühapäev vaba on?»

«Mitte ainult pühapäevad, ka ööd on meie omad. Kui meiesugune ei laiskle, siis ta nälga ei sure. Näed sa, üks hobune puhkab, kui see ära väsib, võtan teise; ja nii see käib.»

«Kas sa mõisahärra jaoks ka samal kombel töötad?»

«Ei, härra, patt oleks temale samal kombel töötada. Temal on väljal sada kätt ühe suu jaoks, minul ainult kaks kätt seitsme suu jaoks. Rassi endal mõisateol kas või hing välja, aitäh ei ütle keegi. Mingit tasu selle töö eest me ei saa. Hoopis vastupidi — kui me ei tööta nii, nagu mõisahärra tahab, siis ootab meid julm peksukaristus.» Vahepeal oli kündja puhanud hobuse ette rakendanud ja, jätnud ametnikuga jumalaga, alustas uut vagu.

Kõnelus talupojaga äratas Radištševis, kes ka ise oli pärit mõisnike hulgast, palju mõtteid. Edasisel teekonnal jälgis ta tähelepanelikult pärisorjade elu, keda vene mõisnikud rõhusid peaaegu niisama jõhkralt, nagu seda tegid saksa mõisnikud eesti ja läti talupoegadega.

Radištšev nägi, kuidas mõisnikel oli oma pärisorjade üle peaaegu täielik võim. Kogu maa kuulus tsaarile, mõisnikele või kirikule. Talupoeg sai kasutada vaid väikest maalappi, mille eest teda sunniti hommikust õhtuni töötama mõisapõllul. Mõisahärra võis karistada pärisorje nii, kuidas talle pähe tuli, võis neid müüa, vahetada koerte või hobuste vastu või koguni kaardimängus maha mängida. Esines isegi seda, et mõisnik piinas oma pärisorja surnuks.

Eriti raskeks muutus vene talupoegade-pärisorjade elu Põhjasõja ajal. Uusi sõdureid võeti just talupoegade hulgast. Sõjaväeteenistus oli eluaegne. Sõjaväkke kutsutud talupoeg pääses koju tagasi kas vigasena või raugana. Riik nõudis talupoegadelt uusi suuri makse. Tsaari käsul pidid talupojad vedama sõjaväele moona, ehitama teid ja kindlusi. Talupoegade-pärisorjade kätega ehitati üles Venemaa uus pealinn — Peterburi. Raske töö, halva toidu ja kurnavate haiguste tõttu hulkus siin kümneid tuhandeid talupoegi. Ka pärast sõja lõppu ei muutunud talupoegade elu paremaks. Mõisnikud vajasid oma priiskavaks eluks ikka rohkem raha. Raha saamiseks suurendati pärisorjade koormisi veelgi.

Kõik see viis talupoegade kannatuse katkemiseni. Paljudes kohtades puhkesid talupoegade ülestõusud. Erinevate mõisate talupojad ei võidelnud aga ühiselt ja seepärast õnnestus mõisnikel ning tsaari sõjaväel kõik ülestõusud maha suruda.

Nähtu ja kuuldu põhjal kirjutas Radištšev hiljem raamatu, mis kandis pealkirja «Reis Peterburist Moskvasse». Selles raamatus astus Radištšev välja talupoegade-pärisorjade kaitseks. Aga

mõisnike kohta kirjutas Radištšev: «Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mis me jätame talupojale? Seda, mida me ei saa neilt võtta — õhu. Jah, ainult õhu.» Radištševi raamat ei meeldinud ei mõisnikele ega tsaarinnale. Raamat korjati kokku ja hävitati. Radištšev aga saadeti Siberisse asumisele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks pidi pärisori töötama ka pühapäeval?
2. Kirjelda lugemispalas leiduva kahekõne põhjal vene talupoja-pärisorja elu.
3. Milline võim oli mõisnikel oma talupoegade üle?
4. Jutusta, kuidas muutus vene talupoegade olukord Põhjasõja ajal ja pärast Põhjasõda.
5. Millest kirjutas Radištšev oma raamatus?

21.

TALURAHVASÕDA JEMELJAN PUGATŠOVI JUHTIMISEL.

Mõisnike omavoli ja vägivalla eest põgenes palju talupoegi Vene riigi lõunapoolsetele aladele. Seal laiusid avarad stepid. Põgenenud talupojad muutusid steppides vabadeks inimesteks. Neid nimetati kasakateks. Kasakad tegelesid peamiselt küttimise, kalastamise ja kauplemisega. Osa kasakaid sai tsaarivalitsuselt tasu selle eest, et nad kaitsesid riigi piiri lõunas ja idas.

Kasakate hulgast tõusid esile mitmed julged rahvaülestõusude juhid. Üheks selliseks oli Jemeljan Pugatšov. Pugatšov oli teeninud tsaari sõjaväes ja kahest sõjast osa võtnud. Ta lasti koju tervist parandama. Pärast tervenemist ei läinud Pugatšov sõjaväkke tagasi, vaid hakkas mööda Venemaad rändama. Kõikjal nägi ta talurahva rasket olukorda ja kuulis tema kaebeid. Sageli kõnelesid talupojad isekeskis: «Tuleks ometi hea tsaar ja annaks meile maad ja vabaduse. Küll me siis neetud mõisnikele alles näitaksime!» Talupojad ei saanud aru, et tsaarid olid mõisnikega ühel nõul. Tsaarile endale kuulusid suured mõisad tuhandete pärisorjadega. Seepärast oli vene talupoegade lootus «heale tsaarile» ekslik.

Rahva raske olukorra parandamiseks alustas Pugatšov suurt rahvaülestõusu rõhujate vastu. 1773. a. sügisel ilmus Jemeljan Pugatšov Uraali jõel elavate kasakate juurde ja teatas, et ta on «hea tsaar», kes on tulnud kasakaid ja talupoegi vabastama ning neile paremat elu andma. Tema ümber kogunes väike väesalk. Selle salgaga alustaski Pugatšov ülestõusu. Kuuldus «hea tsaari» ilmumisest levis kiiresti. Iga päevaga ühines Pugatšovi väesalgaga uusi kasakaid. Ümbruskonna talupojad tapsid oma mõisnikke, põletasid mõisaid ja tulid seejärel Pugatšovi juurde. Ülestõusuga

ühinesid Uraali relvatehastes töötavad pärisorjad, kes tõid kaasa suurtükke, kuule ja püssirohtu. Ka ümbruskonnas elavad rahvad — baškiirid, tatarlased ja kalmõkid — alustasid ülestõusu ja saatsid oma ratsanikke Pugatšovi juurde. Selliseid suuri talurahva ülestõuse, millest võtab osa palju tuhandeid inimesi, nimetatakse **talurahvasõdadeks.**

Tsaarivalitsus saatis sõjaväe ülestõusu maha suruma. Pugatšov mõistis, et tsaari sõjaväega võitlemiseks on tarvis kindlat korda ülestõusnute hulgas. Ta jaotas ülestõusnud kolme ossa. Talupojad moodustasid jalaväe. Nendel puudus väljaõpe ja nad olid vikatitest tehtud odadega ja kirvestega relvastatud. Ainult mõnel üksikul oli püss. Talupojad võitlesid vapralt üksnes oma külade ümbruses. Kaugemale minnes nende võitlushoog vähenes ja nad pöördusid kodudesse tagasi. Ülestõusnud kasakad ja baškiirid moodustasid kiire ratsaväe. Uraali tehaste töölised moodustasid väikese suurtükiväe.

Esimesed lahingud tsaarivägedega lõppesid ülestõusnute võiduga. Paremini relvastatud ja väljaõpetatud tsaarivägede ees pidid aga Pugatšovi salgad taganema. Pugatšov liikus oma poolehoidjatega läbi Lõuna-Uraali Volgamaile. Kõikjal, kuhu ilmusid ülestõusnud, õiendasid kohalikud talupojad oma rõhujatega arveid ja tulid Pugatšoviga mõneks ajaks kaasa. Volgamail vallu-

tasid ülestõusnud tähtsa keskuse — Kaasani linna. Ainult linna keskel asuv kindlus jäi tsaarivägede kätte. Ümberpiiratud kindlusele saadeti appi suur tsaariarmee. Kaasani all toimuski otsustav lahing. Ülestõusnud võitlesid suure vaprusega. Tsaariarmee osutus aga tugevamaks. Ülestõusnud said lüüa.

Pugatšov põgenes väikese ratsasalgaga lõuna poole. Tema ilmumine kutsus uuesti esile talupoegade ülestõuse. Pugatšovi jälitas tsaari ratsavägi, kes ei andnud ülestõusnuile hetkekski rahu. Lõpuks õnnestus tsaarivägedel ülestõusu juht tabada. Pugatšov pandi ahelaisse ja viidi puust puuris Moskvasse. Seal Jemeljan Pugatšov hukati. Hukkamist oli käsutatud pealt vaatama suur rahvahulk, keda taheti selle kohutava vaatepildiga hirmutada. Ka teised ülestõusust osavõtjad kas hukati või neid karistati muul viisil. Osa ülestõusnuid saadeti sunnitööle Eestisse Paldiski sadama ehitamisele.

Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel näitas, kuivõrd suur oli talupoegade viha pärisorjusliku korra vastu. Rahva hulgas elas kaua mälestus sellest suurest ülestõusust ja ülestõusu vaprast juhist Jemeljan Pugatšovist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline oli pärisorjade elu Venemaal?
2. Keda nimetati kasakateks?
3. Miks nimetas Pugatšov ennast «heaks tsaariks»? Kes ta tegelikult oli?
4. Kes võtsid talurahvasõjast osa?
5. Kuidas korraldas Pugatšov ülestõusnute sõjaväe?
6. Mida tähendab talurahvasõda?
7. Näita kaardil Uraali jõge, Uraali mägesid, Volga jõge ja Kaasani linna.
8. Miks lõppes talurahvasõda ülestõusnute lüüasaamisega?

22.

1812. AASTA ISAMAASÕDA.

Oli 1812. a. põuane ja kuum suvi. Mööda tolmust maanteed taganesid Moskva poole väsinud ja janused Vene polgud. Sõdurite näod olid sünged. Kõigil mõlkus meeles üks küsimus: miks ometi kord ei lõpe see pikk taganemine? Kui kaugele lasevad Vene väejuhid ülbel vaenlasel tungida, ilma et nad annaksid otsustava lahingu?

Ligi kaks kuud oli möödunud päevast, mil Prantsuse keisri Napoleoni hiiglaslik armee oli tunginud üle Venemaa piiri. Põletades ja rüüstates liikusid vaenlase väed Moskva suunas. Napoleon ja tema ohvitserid lootsid kiirele võidule Venemaa üle. Nad olid eelmise kaheksa aasta jooksul alistanud peaaegu kogu Euroopa ja jäänud arvukates sõdades võitjaks. Nüüd unistas Napoleon kogu maailma vallutamisest. Selleks tuli tal aga alistada veel Venemaa ja Inglismaa. Venemaa vastu läks Napoleon 600 000-mehelise röövarmeega, kuhu oli kogutud sõdureid paljudest alistatud maadest. Vene armees oli ainult 200 000 meest. Napoleon teadis seda ja tahtis ühe otsustava lahinguga hävitada kogu Vene sõjaväe. Kuid Vene armee hoidus lahingust kõrvale ja taganes sisemaale. Pidev taganemine kutsus aga esile üldise nurina vene sõdurite hulgas.

Korraga läbis Vene polke rõõmus elevus. Kostsid hurraahüüded, siin ja seal loobiti mütse õhku. Pikkamööda ratsutas polkudest mööda hallipäine väejuht. See oli **Mihhail Kutuzov,** kes äsja oli nimetatud Vene vägede uueks ülemjuhatajaks. Sõdurid tundsid teda kui tarka ja julget väepealikut ning lootsid, et nüüd tuleb taganemisele lõpp. Kutuzov otsustaski prantslastega lahingut alustada, niipea kui Vene armee jõuab lahinguks sobivasse kohta.

Mihhail Kutuzov.

Lahingupaigaks valis Kutuzov Moskvast 120 kilomeetri kaugusel asuva Borodino küla ümbruse. Vene polkudele anti käsk ennast lahinguvalmis seada. Kiiresti ehitati muldkindlustusi, mille taha paigutati kahurid. 26. augusti koidikul algas suur **Borodino lahing.** Napoleoni polgud läksid lehvivate lippude all rünnakule. Vene armee võttis vaenlasi vastu mürisevate kogupaukude ja hävitava kahuritulega. Sõdurid teadsid, et nad võitlevad oma kodumaa eest, ja see teadmine andis neile jõudu ning vaprust. Prantslased ründasid kogu päeva. Kindlustused käisid mitu korda käest kätte. Mõlemad pooled kandsid suuri kaotusi. Kümned tuhanded surnud ja haavatud katsid lahinguvälja. Päikese loojenedes seisid Vene väed vankumatult oma positsioonidel. Lahing lõppes Napoleonile edutult. Ta oli kaotanud palju mehi, kuid ei suutnud Vene armeed võita.

Öösel, pärast lahingut, jõudsid kohale Napoleoni abiväed. See-

Talupojad viivad vangivõetud prantsuse sõdureid.

pärast otsustas Kutuzov jätkata taandumist, kuni venelaste abiväed kohale jõuavad. See aga kestis kauem, kui esialgu arvati. Vene armee taganes läbi Moskva ja jäi peatuma Moskva lähedusse. Koos armeega lahkusid Moskvast ka peaaegu kõik elanikud. Napoleoni armee marssis tühja ja vaenulikku linna.

Pärast vaenlase Moskvasse jõudmist algasid seal suured tulekahjud. Prantslased röövisid ja põletasid hoolimatult. Tules hukkusid toiduainete laod. Vaenlasi hakkas ähvardama toidupuudus. Napoleon pakkus venelastele kolm korda rahu, kuid Vene väejuhatus lükkas kõik rahuettepanekud tagasi. «Nüüd me alles alustame sõda,» kõneldi Vene sõjaväes.

Sõja algusest peale võitlesid Venemaa rahvad eesotsas suure vene rahvaga Napoleoni röövarmee vastu. Nüüd hoogustus nende võitlus veelgi. Vene, valgevene ja leedu külades astusid mehed ja naised partisanisalkadesse, mis tungisid kallale vaenlase väiksematele väeüksustele. Talupojad peitsid või põletasid vilja ja heina, et vallutaja midagi kätte ei saaks. **Sellist sõda, kus kogu rahvas võitleb mehiselt oma isamaa eest, nimetatakse isamaasõjaks.**

Ikka raskemaks muutus Napoleoni armee olukord mahapõlenud Moskvas. Moskva läheduses seisis suur Vene armee, kellele iga päev saabusid puhanud abiväed. Napoleon tahtis oma armeega liikuda lõunasse, et röövida sõjast rüüstamata aladelt toitu. Kuid

Vene armee takistas seda. Vallutajad sunniti Moskvast lahkuma tuldud teed mööda. Siin oli aga kõik prantslaste enda poolt põletatud ja laastatud. Ööl kui päeval varitsesid vaenlasi partisanid. Vene armee kiired ratsasalgad tegid prantslastele palju kahju. Napoleoni armee lagunes. Jättes maha riisutud varanduse, püüdsid sõdurid end päästa põgenemisega. Enamik sõdureid aga ei jõudnud piirini — nad kas langesid või võeti vangi. Napoleon ise pääses hädavaevu. Ainult 30 000 meest Napoleoni hiiglaslikust armeest läksid Venemaalt tagasi.

1812. aasta isamaasõda lõppes Venemaa rahvaste ja Vene armee täieliku võiduga. See sõda õpetab meile, et **rahvas, kes kaitseb oma kodumaa vabadust, on võitmatu.** Vene rahva võit Napoleoni üle aitas ka teistel Euroopa rahvastel vallutaja ikkest vabaneda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks tungis Napoleon oma armeega Venemaale?
2. Miks ei astunud Vene armee sõja alguses vaenlasega lahingusse?
3. Jutusta Borodino lahingust.
4. Miks muutus Napoleoni armee olukord Moskvas väga raskeks?
5. Mida sa mäletad Venemaa rahvaste võitlusest sissetungijate vastu?
6. Jutusta partisanide tegevusest.
7. Miks hukkus Napoleoni hiiglaslik armee Venemaal?
8. Miks me nimetame seda sõda isamaasõjaks?
9. Mida õpetab meile 1812. a. isamaasõda?

23.

PÄEV MÕISATEOL.

Pärisorjade sunniviisiline töö mõisapõllul ei andnud Baltimaade mõisnikele nii palju sissetulekuid, kui nad soovisid priiskavaks eluks. Mõisnikud olid ka hirmul üha sagenevate talurahva ülestõusude ees. Oma sissetulekute suurendamiseks ja ülestõusude ärahoidmiseks olid Baltimaade mõisnikud sunnitud talupojad pärisorjusest vabastama.

Umbes 150 aastat tagasi vabastati eesti talupojad pärisorjusest. Mõisnikul ei olnud enam õigust talupoega osta, müüa ega vahetada. Kui seni oli talupoegi hüütud ainult eesnime ja talu nimetuse järgi, siis nüüd andis mõisnik neile perekonnanimed.

Pärisorjusest vabanemisega paranes talupoegade olukord väga vähe. Mõisnik võis talupojale ihunuhtlust määrata. Kogu maa jäi mõisniku omandiks, ka see, mida talupojad seni enda tarvis harisid. Talupoeg oli nüüd sunnitud mõisnikult maad rentima. Mõisnik andis talupojale maad rendile ainult sel tingimusel, et talupoeg saadab iga päev talust inimesi mõisatööle. Sellist tööd mõisapõllul nimetati teotööks. Kui talu ei suutnud küllaldaselt teolisi saata, võis mõisnik talupoja talust minema kihutada ja talu teisele anda. Seega muutus talupoegade olukord veelgi ebakindlamaks, kui ta oli varem.

Kuidas talupojad mõisapõllul töötasid, sellest annab ettekujutuse järgnev kirjeldus kirjanik J. Parijõe jutustuse järgi.

Niipea kui kukk esimest korda kires, äratas Marguse perenaine poja Jaani ja tuletas meelde, et täna peab ta minema vaimutüdruku asemel mõisa teole. Vaimutüdruk oli eile mõisapõllul haigestunud ega saanud täna sängistki välja. Mõisapäev tuli aga teha. Uniselt ronis Jaan lakast maha, kängitses jalad ja pesi kaevul näo.

Rehepeks mõisas.

Parajasti sõitis ka teomees Mart hobusega õue. Ta oli öösel õitsil olnud. Puuvanker tõmmati rehe alt välja ja seati korda. Selle aja sees pani perenaine valmis leivamärsi: lõikas suure kannika musta aganaleiba, täitis karbid silkudega ja kolmetoobise lähkri kirnupiimaga.

Parajasti päikesetõusuks jõuti mõisatalli ette, kus kubjas juba ootas teoväge, vibutades keppi. Hilisemaid tulijaid ähvardas ja sõimas ta unekottideks. Siis hakkas juhatama teoväge tööle. Jaani arvati küllalt suureks künnitööks. Ta saadeti koos teiste teomeestega kesa kündma.

Kesaväljal hakkas Jaan hoolega tööle, teades, et väiksemagi hooletuse puhul kubjas annab keppi. Kõvaks kuivanud kesa oli raske künda, ikka kippus sahk maast välja. Kubjas käis künnimeeste järel, torkis kepiga kündi ja hakkas kohe kurjasti sõimama, kui leidis kellegi künnis puudusi. Alliku teopoiss saigi paar hoopi kepiga, oli jätnud kivi ümbert maa terveks. Kui aga kubjas viimaks künnimeeste juurest lahkus, et minna heinaliste juurde, nagu ise tõendas — peatas Nurga Joosep hobuse ja hüüdis teolistele: «Laseme loomadel hinge tõmmata ja paneme piipu. Kui saksal tööd, siis jumalal päevi — kiiret pole kuhugi.»

Vaevalt said mehed panna piibud tossama, kui kubjas astus

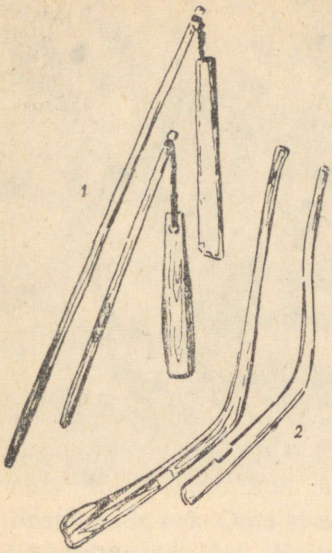

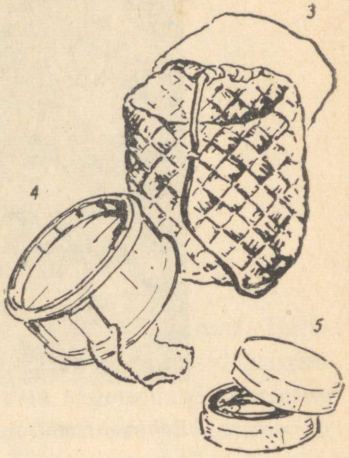

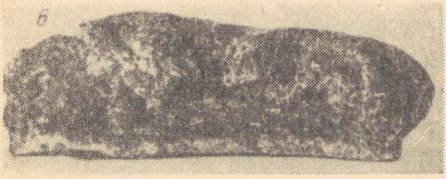

Teolise tööriistad ja toidukraam.
1 — koodid; 2 — vardad; 3 — leivamärss; 4 — piimalähker; 5 — silgumärss; 6 — tükk aganaleiba.

metsatukast välja. Ta polnudki läinud heinaliste juurde, vaid luuranud siinsamas. Kohe pistsid mehed piibud tasku ja jätkasid hobuseid nõõtades kündi. Kubjas hakkas aga nii kurjasti manama ja sõimama, et Jaanil tuli hirm.

Enam ei lahkunud kubjas kündjate juurest kuhugi, enne kui mõisa poolt hakkas kostma ühetooniline lokulaul: lokk-lokk-lokk ... lokk-lokk-lokk ... Keskhommikule pääses, üks söögivahe oli möödas. Hobused rakendati lahti, lasti metsaäärele sööma, kuna ise istuti põllupeenrale einet võtma. Sõödi musta aganaleiba ja silku ning rüübati lähkrist haput kirnupiima peale. Pärast sööki loksutas Mart lähkrit ja ütles: «Väheseks jääb, mine pane kraavist jätku juurde.» Jaan täitis piimalähkri kraaviveega ja tõi Mardi kätte tagasi. See arvas, et nüüd lõunaks ehk mõikab. Pärast võib ju veega veel jätkata.

Lõuna-söögivahe oli Jaanil väga raske. Päike kõrvetas armutult, kuna kõva kesapõld ajas nagu jonni — mitte ei tahtnud pidada sahka sees. Pärtli teomehel murdus mitu korda sahk, kubjas hakkas kurjasti sõimama. Kui teomees hakkas vastu rääkima, kaebas kubjas opmanile ja see mõistis teomehele mõisatallis 30 hoopi vitsu. Nüüd püüdis Jaan kõigest jõust, et pääseks kepihoopidest ja mõisatallist.

Lõunat söödi ühes vaimuväega Kureniidu veerel. Seal tegi kõigile nalja Oti vaimutüdruk Mai, kes palaval suvel pannud särgi ja undruku alla paksu kasuka. «Mis te siis arvate,» seletas Mai. «Kilter on nagu kurivaim alati kepiga kallal, kui veidi midagi on. Panin kasuka selga, las pargib ... läbi kasuka ta hoobid ikka midagi ei tee.»

Õhtupoolel mõtles Jaan: «Küll see mõisapäev on ikka pikk! Ei mäletagi, millal oli hommik. Päike on taeva külge nagu kinni naelutatud, ei vaju ega vaju madalamale.»

Alles siis, kui päikesetera kadus metsa taha, andis kubjas käsu hobused lahti rakendada — pääses ometi õhtule. Mõisatallist mööda minnes kuulis Jaan kisa ... Hirmujudinad jooksid üle selja — seal anti Pärtli teomehele vitsu.

«Küll on see teomehe elu ikka raske,» kurtis Jaan Mardile.

«Nüüd pole veel viga, saad õitsil olles silma kinni lasta, aga las tuleb sügis, siis peksa öösel rehte, päeva ole künnimaal ... Siis tahab küll hinge seest võtta.»

Mõikab — piisab, jätkub.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida andis pärisorjuse kaotamine eesti talupoegadele?
2. Miks ei paranenud talupoegade majanduslik elujärg?
3. Jutusta teopäevast mõisapõllul.
4. Mida tarvitasid teolised toiduks?
5. Kuidas karistati teomehi ja vaime?
6. Millisel aastaajal oli teoliste elu kõige raskem? Miks see nii oli?
7. Millise tuntud romaani algust kujutab pilt «Rehepeks mõisas»? Jutusta, mis toimub pildil.

24.

TALUPOEGADE TÖÖST JA ELAMUST.

Mõisateo kõrval jäi talurahval vähe aega oma põldude harimiseks ja loomade talitamiseks. Mõis nõudis pealegi osa talupere tööga valmistatud lõngast ja kangastest endale.

Kevadel olid peamisteks põllutöödeks kündmine, äestamine ja külvamine. Künti puust tehtud harkadraga, millel ainult sahanina oli rauast. Veoloomadena rakendati adra ette peamiselt tugevaid, kuid aeglasi härgi. Kündmine oli raske ning väsitav töö ja seepärast peeti seda noorte, tugevate meeste ametiks. Pärast kündmist äestati põld karuäkkega. Sellele järgnes külv. Külvata tuli käsitsi ja see nõudis külvajalt suurt hoolt ja oskust, et põllud saaksid korralikult seemendatud.

Kevadistele külvitöödele järgnes sõnnikuvedu kesaväljale, mis sügisel läks rukki alla. Pärast jaanipäeva algas heinategu. Kui heinamaad olid talust kaugemal, siis mindi sinna terveks nädalaks. Heina niideti vikatiga. Kõige kergem oli niita varahommikul, kui kaste oli maas ja päevane kuumus ei teinud niitjatele veel liiga. Korralikult kuivatatud hein pandi saadudesse, mis hiljem veeti suurde kuhja või küüni.

Vaevalt saadi heinatööga valmis, kui kätte jõudis kibekiire rukkilõikuse aeg. Rukkilõikusega ei tohtinud viivitada, sest muidu oleksid valminud terad hakanud pudenema. Rukist lõigati sirbiga. Lõigatud rukis köideti vihkudesse ja pandi hakkidesse kuivama. Alaline küürutamine sirbiga lõikamisel väsitas kiiresti ja tegi selja valusaks.

Rukkilõikusele järgnes suviviljade koristamine, mis toimus vikatiga. Samal ajal algas ka rehepeks, mida tehti tavaliselt öösiti. Põllult koju veetud rukkivihud kuivatati lõplikult suitsuses rehe-

Härgadega kündmas.

toas partel. Seejärel löödi rukkivihuga vastu rehetoa seina või vastu erilist pinki, et viljaterad välja pudeneksid. Seda nimetati rukki rabamiseks. Rabatud rukkivihud visati rehealusesse, kus nad kootidega või vartadega hoolikalt läbi peksti, et kõiki terasid kätte saada. Suvivilja sõtkuti enne peksmist rehealuses hobustega või erilise reherulliga ja seejärel peksti kootidega. Rehte peksma tõusti sageli öösel kell kaks, mistõttu reheliste uneaeg jäi õige napiks. Rehepeks oli aeganõudev töö ja kogu vilja peksmiseks kulus harilikult mitu kuud.

Talvel, kui pakane kaanetas jõed ja sood, käisid talupojad metsas puid lõikamas, vedasid metsast palke ja küünidest heina. Reega oli palju kergem koormaid vedada kui raske ja kohmaka puutelgedega vankriga. Talupojad pidid oma hobustega vedama mõisniku vilja ja viina müügiks linnadesse või sadamatesse. Mõnikord tuli vooris olla nädalate kaupa — vaatamata sellele, kas möllas tuisk või paukus pakane.

Pikkadel talveõhtutel istuti aga rehetoas, mida vaevaliselt valgustas pird. Suuremad lapsed pidid hoolitsema selle eest, et pird pilakus korralikult põleks. Tule lähedal tegid mehed mitmesugust puutööd, hämaras nurgas vurasid naiste vokid. Just talvel pidi talu naispere lõnga ketrama ja kangaid kuduma, et oleks, millest

kehakatteid valmistada. Suur osa kedrusest tuli aga mõisale anda. Nende tubaste tööde juurde lauldi rahvalaule, räägiti rahvanalju või pajatati ennemuistseid lugusid.

Eriti raske oli talu naispere elujärg. Tuli aidata mehi põllutöödel ja heinateol, korras hoida kodune majapidamine, hoolitseda selle eest, et loomad saaksid õigel ajal talitatud ja et perele oleks toit valmis.

Mõne suurema tööga ei tulnud talupere hästi omal jõul toime. Sellistel puhkudel korraldati talgud. Tavalisteks talgutöödeks olid sõnnikuvedu, heinategu ja rukkilõikus. Sügisel toimusid linatalgud; talvel aga palgiveotalgud ehituste juurde. Ühine töö läks kiiremini ega tundunud nii rängana, kui ainult oma perega tehes.

Eesti talupojad elasid palkidest ehitatud rehielamutes. Vanematel rehielamutel ei olnud aknaid ega korstnat. Suure reheahju kütmisel pääses suits rehetoast välja kas ukse või väikese suitsuaugu kaudu. Alalisest suitsust olid rehetoa seinad paksu nõekorraga kaetud. Rehetoast ühele poole jäi rehealune, kus rehte peksti ja talvel loomi hoiti, teisele poole paar külma kambrit, mida ei köetud; neis elati vaid suvel. Rehetoa ees oli esik, taga — aganik. Külmal ajal valmistati toitu reheahju ees koldel, soojal ajal aga õues, suveköögis.

Peale rehielamu oli talul veel kaks aita, üks vilja, teine riiete ja nahkade jaoks, suveköök, laut lammastele ja sigadele ning saun. Taluõuel asus kooguga kaev, mille ümber seisid nõud loomade jootmiseks.

Talupoegade elamud.

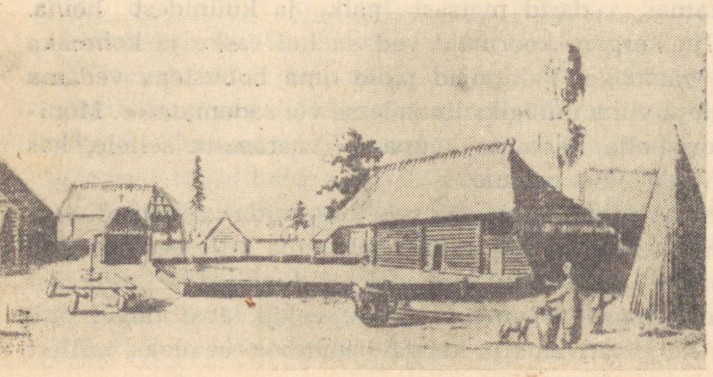

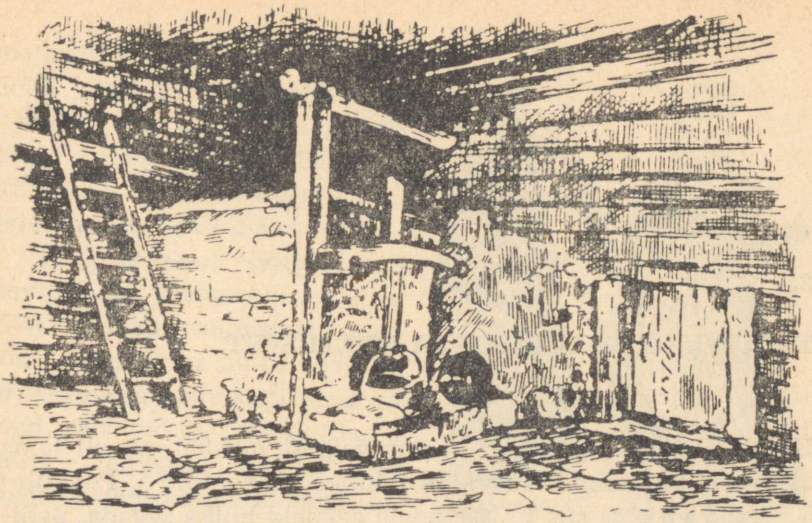

Reheahi leelõukaga.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Loetle, milliseid töid tuli talus aasta jooksul teha.
2. Kuidas elati talus talvel?
3. Millised olid talu naispere ülesanded?
4. Milliseid töid tehti talgute korras? Miks?
5. Joonista ajaloo vihikusse talu koos kõigi hoonetega.
6. Võrdle viljalõikust ja rehepeksu minevikus ja tänapäeval.

25.

TALUPOEGADE TOIDUST JA RIIETUSEST.

Kuigi talupoeg töötas põllul varavalgest hilisõhtuni, oli tema toit kehv ja üksluine. Peamiseks toiduks oli rukkileib. Pahatihti ei jätkunud vilja ja siis tuli teradele aganaid hulka segada. Sellisest jahust valmistati aganaleiba. Leiva kõrvale söödi soolasilku, mida vahetati kaluritelt vilja vastu. Õige harva söödi liha ja sedagi peamiselt sügisel, pärast mõne looma tapmist, või siis suuremate pühade ajal. Liha sai jaopärast ja seda jaotas peremees oma käega.

Aganaleiva kõrval oli tavaliseks toiduks veel vedel jahupuder ehk kört. Tangu- või jahuputru keetis perenaine perele kesknädala ja laupäeva õhtuks. Kaunis sageli keedeti ka suppi. Kartulit hakati suuremal hulgal kasvatama ja toiduks tarvitama alles 100—120 aastat tagasi. Kuni selle ajani täitis kartuli aset naeris. Kartul aitas talupojal üle saada näljahädadest.

Toidu kõrvale rüübati kalja või hapupiima. Piima andsid tolleaegsed kidurad lehmad vähe ja seepärast polnud piim talulaual kuigi sagedane. Pühade, pulmade ja talgute puhul valmistati otradest õlut, mida joodi kaunikirjalistest õllekappadest.

Söögilauas valitses puhtus ja kindel kord. Laua otsas istus pereisa, külgedel vanemad inimesed. Lapsed pidid sööma püstijalu. Toit toodi lauale suurel puust liual või savikausis, millest kõik sööjad kordamööda puust lusikatega võtsid. Mingit vallatust seejuures ei lubatud. Igal sööjal oli oma puulusikas ja nuga. Kahvleid ei tuntud ja nende asemel kasutati puust voolitud terava otsaga orke. Raske tööga saadud toidusse suhtuti suure lugupidamisega. Leiba lõikas kogu perele pereisa ise. Kui leivapala maha kukkus, siis tuli see kohe üles tõsta. Mõnel pool oli kombeks, et

mahakukkunud leivatükki suudeldi, otsekui temalt andestust paludes. Kui söögi ajal juhtus keegi tuppa astuma, ütles ta kindlasti: «Jätku leiba!», millele vastati: «Jätku tarvis!»

Tänapäevasest hoopis erinev oli ka talurahva riietus. Kõik rõivad valmistati omal jõul kodus. Eriti suure hoole ja armastusega valmistati pidurõivaid. Kaunid ja värviküllased eesti rahvarõivad kõnelevad meie esivanemate arenenud ilumeelest. Meestel oli suviseks tööriietuseks linasest riidest tehtud valge särk ja samasugused püksid. Naised kandsid suvel ainult pikka valget särki, mis oli vöökohalt kirivööga kokku tõmmatud. Jalas kanti kas õhukesest nahast pastlaid või puukoorest punutud viiske.

Külmemal aastaajal ja ka suvise piduriietusena kanti villaseid rõivaid. Naiste piduriietus koosnes pikitriibulisest seelikust, vestitaolisest käisteta kampsunist ja pikk-kuuest. Peas kanti tanu. Teiste rõivaste peale tõmmati suurräti-taoline linane või villane riidetükk, mida nimetati sõbaks. Seeliku kinnitamiseks kasutati kaunimustrilist vööd. Tavaliselt kanti seelikul ka põlle, mis oli naistel otsekui kohustuslik riietusese.

Mehed kandsid pidulikel juhtudel särgil naiste kampsu-

Eesti rahvarõivaid.

nit meenutavat vatti ja pikk-kuube, mis oli ümbert kinni seotud kirivööga. Selle riietuse juurde kuulusid põlvpüksid ja sokid. Peakattena oli kõige levinum jämedast vildist vormitud kaabu.

Igas kihelkonnas kanti erineva tegumoe ja värvusega rahvarõivaid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli taluperes tavaliseks toiduks?
2. Mida joodi toidu juurde?
3. Kuidas käituti söögilauas?
4. Kirjelda meeste ja naiste riietust.
5. Joonista ajaloo vihikusse kodukoha rahvarõivad. Värvi nad värvipliiatsitega kodukoha rahvarõivaste toonides.

26.

TALURAHVA ÜLESTÕUS MAHTRA MÕISAS 1858. a.

Pärisorjusest vabastamine ei toonud eesti talupoegadele peaaegu mingit kergendust. Kogu maa jäi endiselt mõisnikule. Mõisnik rentis talupoegadele maad ainult sel tingimusel, kui talupojad tegid ära kõik mõisatööd. Aasta läbi pidi talu saatma mõisa teomehi koos hobuse ja tööriistadega. Suvel käsutati talust mõisatööle veel teine teoline. Käsust kõrvalehoidjaid peksti mõisatallis. Mõisnikul polnud mingit halastust talupoegade vastu.

Juba aastaid ootasid talupojad uut seadust, millega tsaar pidavat neile maad ja paremat elu andma. Talupojad ei mõistnud, et ka tsaar oli mõisnik, kes andis seadusi mitte rahva, vaid mõisnike huvides. 1858. a. kevadel tehti see kauaoodatud seadus rahvale teatavaks. Suur oli aga talupoegade pettumus, kui nad kuulsid, et uus seadus ei too neile otsekohe mingit kergendust.

Kui nüüd mõisnikud talupoegi jälle teole käsutasid, hakkasid talupojad paljudes mõisates vastu. Ei aidanud ka pastorite noomimine ja ähvardamine jumala vihaga. Talupojad jäid kindlaks.

Kõige suuremad vastuhakud toimusid Lõuna-Harjumaal. Parunite palvel saadeti Tallinnast siinsetesse mõisatesse mõisnikest kohtunikud koos sõjaväeosadega. Kohtunikud pidid talurahvast sundima peksukaristuse abil sõnakuulmisele. Mitmel pool lasksid mõisnikud nii kaua talupoegi peksta, kuni need lubasid jälle abitegu teha.

Ka väikese Mahtra mõisa talupojad käsutati peksmiseks naabermõisa Habajale. Mahtra talupojad leppisid omavahel kokku, et nad ennast süütult peksta ei lase, ega läinud Habajale. Siis tulid mõisnikest kohtunikud 50 sõduriga Mahtrasse. Siin anti uus käsk: kõik vastuhakanud talupojad tulgu 2. juuniks Mahtra mõisa.

Sedapuhku otsustasid talupojad küll minna, kuid ennast mitte nuhelda lasta. Ümbruskonna küladesse ja valdadesse saadeti käskjalad abi järele.

Jõudis kätte **1858. aasta** 2. juuni hommik. Mahtrasse viivatel teedel võis näha talumehi, kes kõik rühkisid mõisa poole. Võõrad vallad olid sõna pidanud. Nad ruttasid Mahtra meestele appi, et seal keppide ja vitstega ei sunnitaks õigust jätma ja ülekohut võtma. Teeäärsetel põldudel töötavad teomehed ei kuulanud enam kubjaste sõna. Nad rakendasid hobused eest ja liitusid ratsameestena Mahtra poole minejatega. Juba mustas Mahtra mõisa ümbrus rahvast ja inimesi tuli ikka veel juurde. Siia kogunes õigust nõudma ligi 800 talupoega. Paljudel olid käes malgad ja teibad, päris sõjariistu polnud aga kellelgi. Mõisaõuele rivistatud väike sõjaväesalk piirati rahva poolt ümber. Talupojad suhtusid heatahtlikult sõduritesse, kes olid enne sõjaväeteenistusse võtmist olnud samasugused talupojad nagu nemadki. Seevastu olid talupojad vihased ohvitseride peale, sest nemad olid koos mõisnikega

E. Okas. Mahtra talupoegade sõttaminek.

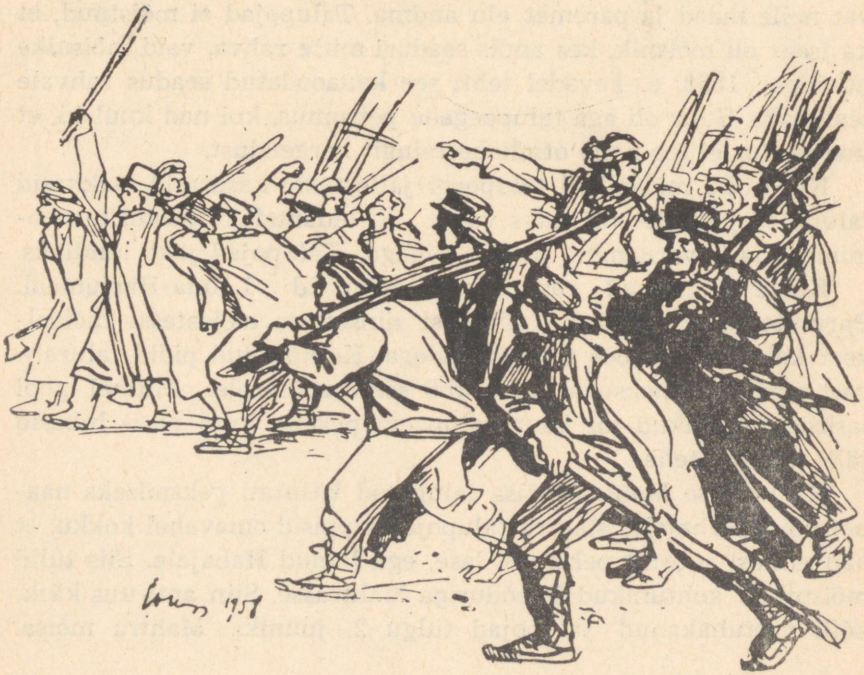

A. Hoidre. Pastor peab karistatavaile Mahtra talupoegadele jutlust.

juhatanud süütute inimeste peksmist. Rahvas nõudis sõdureilt, et nad oma ohvitserid välja annaksid ja ise minema läheksid. Sõdurid aga jäid kohale. Mõned talupojad haarasid sõdurite püssidest ja püüdsid neid ära kiskuda. Ohvitseridelt rebiti mõõgad käest ja pagunid õlgadelt. Suurt rahvahulka kartes ei julgenud ohvitserid anda käsku tulistamiseks. Kui aga hiiglakasvuline teomees Jüri Tork lõi rusikahoobiga pikali väesalka juhtiva ohvitseri, anti käsk tulistada. Kuulidest läbipuurituna varises Jüri Tork kokku, hüüdes veel teistele: «Võidelge edasi!» Algas käsikähmlus. Sõdurid põgenesid, jätkates tulistamist. Vereloikudesse jäid

lamama 7 talupoja ja 1 ohvitseri laibad. Talupojad rüüstasid mõisa, mis hiljem põlema süüdis.

Talurahvas hakkas Mahtras toimunud ülestõusu nimetama «Mahtra sõjaks». «Mahtra sõda» innustas ka teiste mõisate talupoegi mõisnike ülekohtule vastu panema. **1858. aastal toimus Eestis talupoegade vastuhakke enam kui 75 mõisas.**

Need sündmused kutsusid mõisnike ja tsaariametnike hulgas esile suure ärevuse. Paljud parunid põgenesid koos perekondadega Tallinna. Mahtrasse saadeti 1000 sõdurit. Algasid ülestõusnute vangistamised. Sõjakohtu alla anti 65 talupoega, kellest 59 mõisteti surma. Hiljem asendati surmanuhtlus ränga peksukaristusega.

Ühel külmal veebruarikuu päeval 1859. a. käsutati ümbruskonna talupojad Mahtra mõisa lumisele väljale, et pealt vaadata karistuse täideviimist. Ehmatusevärin käis läbi rahva, kui süüalustele loeti ette neile määratud hoopide arv. Enne peksmise algust noomis kohalik kirikuõpetaja karistatavaid ja rahvast, et nad kunagi enam ei julgeks oma mõisnike ja ülemate käskudele ja vägivallale vastu hakata. Nüüd algas parunite käsul ja pastorite õnnistusel ülestõusnute julm peksmine. Löödi kümne ühte puntrasse keeratud vitsaga. Paljastatud ülakehaga pekstavad muutusid veristeks tompudeks. Kes peksu käes nõrkes, sellele kallati ämbritäis jääkülma vett pähe ja peksmine jätkus, kuni määratud hoopide arv oli antud. Poolsurnuks pekstud talupojad mässiti linadesse ja viidi tagasi Tallinna vanglasse. Sealt saadeti nad kaugele Siberisse, kus neid ootas sunnitöö või asumine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks olid talupojad uues seaduses pettunud?
2. Kuidas püüdsid mõisnikud talupoegi jälle kuulekusele sundida?
3. Jutusta talurahva ülestõusust Mahtras.
4. Kuidas toimus ülestõusnute karistamine?
5. Milline romaan kirjeldab ülestõusu Mahtras? Kes on selle romaani kirjutanud?

27.

KUIDAS ÕPITI TALURAHVAKOOLIDES.

Tsaarivalitsus oli eesti talurahvale koolihariduse andmise jätnud saksa mõisnike ja kirikuõpetajate meelevalla alla. Enamik neist ei tahtnud, et eestlased haridust saaksid. Nad kartsid, et kirjaoskaja talupoeg hakkab julgemini mõisnikele vastu. Saksa parunid ja kirikuõpetajad kõnelesid, et eestlased pole üldse võimelised koolis õppima, mistõttu ka talurahvakoolid on tarbetud.

Pärast pärisorjuse kaotamist paranesid veidi talurahva võimalused koolihariduse saamiseks. Asutati uusi valla- ja kihelkonnakoole. Vallakoolides käisid lapsed 1—3 aastat. Õppetöö algas hilissügisel, 10. novembril, ja lõppes juba enne lume sulamist, 10. märtsil. Koolis ei käinud lapsed mitte alati 6 päeva nädalas, sageli kestis õppenädal vaid 2 päeva. See-eest oli aga igal koolipäeval 8 tundi — 4 enne lõunat ja 4 pärast lõunat. Vallakoolis õpetati lugemist, usuõpetust ja kirikulaulu, kihelkonnakoolis ka veel kirjutamist ja arvutamist, millele hiljem lisandus geograafia ja ajalugu. Õpetajatel oli õigus jagada lastele vitsahirmu. Kaks korda aastas käis kooli kontrollimas kirikuõpetaja, kelle ette toodi ka need lapsed, kes kodus ema juhtimisel lugemist õppisid.

Talupoegade viletsus ja koolide vähesus ei võimaldanud paljudel lastel koolis käia. Suurem osa lastest pidi leppima kesise koduse õpetusega, kuna neil puudusid kooliminekuks sobivad rõivad ja jalatsid. Kodus õppisid nad küll ema käest trükikirja lugema, kuid kirjutamist ja rehkendamist nad ei tundnud.

Milline nägi välja talurahvakool umbes 100 aastat tagasi ja kuidas seal koolilapsed õppisid ja elasid, sellest jutustame alljärgnevalt kirjanik August Kitzbergi sõnadega, kes oma raamatus «Hennu veli» toob ära järgmise koolimaja plaani:

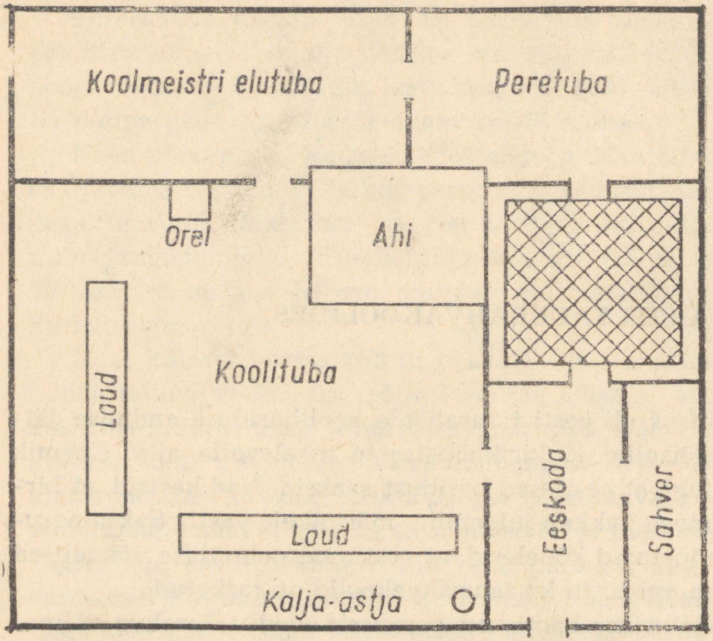

Niitsaadu koolimaja plaan. Selles koolis õppis A. Kitzberg.

«Koolimaja oli oma neli sülda pikk ja neli sülda lai. Kui eeskoja lävest sisse astusid, heldekene, hulga inimeselaste pärast, kes siit läbi sisse ja välja käisid, oli selle põrand jalgadega kaasatoodud lumest alati lödine ja sulailmaga päris poritiik, seda enam veel, et eeskoda ühtlasi ka näopesemisruum oli. Sealsamas kõrval, eeskojast lauakestega lahutatud ruumis, oli koolmeistri sahver ja ühtlasi ka neljakümne kuni viiekümne koolilapse söögikottide hoiuruum. Seal seisid meie «veersekid». Need olid kitsad kotid, mille mõlemad otsad kinni õmmeldud ja mille suu külje peal. Ühes otsas leivapäts, teises pudrukarp, keskelt oli niisugune siis hea õlale visata. Leib, liha ja kartulipuder — mis nüüd kellelgi vanemate jõudu mööda kodunt nädalamoonaks oli kaasa pandud, see külmas seal enamasti kivikõvaks, et murra kas nuga katki ja hambad suust välja. Et asi vähegi hõlpsam oleks, viidi söögikotid ööseks koolituppa sulama; seal nad seisid üksteise otsas riidas.

Eeskoja taga oli nõndanimetatud köök, roovialune, alt laia õõnega, ülevalt kitsaks minev korsten. Seal rippus raudkonksu

otsas koolmeistri keedukatel, suits ja paja aur läksid püsti üles. Soojus muidugi ka. Ruum oli alt oma tubli ruutsüld lai, seinad läikisid paksust nõekorrast. Seal seisis ka veetoober, millest igal hommikul tuli pesuvett tuua.

Veetoobrile oli muidugi jää peale külmanud, aga mis sest? Kes oma kapatäie vett, kus küll jäätükid sees kolisesid, kätte sai, oli õnnelik, pani eeskojas korra-kaks vett näo peale. Kes sellest küsis, et jääkülm vesi pakase ilmaga näol ja kätel koorikuks kippus hanguma, — selle eest said põsed punased!

Eeskojast viis redel pööningule, kus koolmeistri hobuse talvine heinatagavara ja — meie magadiskotid seisid. Nüüd mõtelge enestele seda sõda ja seda tolmu, kui õhtul magama minnes kotte ülevalt alla pilluti. Kas see ei olnud midagi väikeste jõngermannide ja vallatute tütarlaste jaoks justkui loodud — midagi, mille juures hästi kilgata võis? Ja kui toredat külma siis veel need päev otsa pööningul seisnud kotid enesest välja õhkusid, enne kui külje all soojaks läksid!

No nüüd viimaks saame koolituppa. See oli suur ja kõrge ruum. Neljanda jao ruumi võttis temast ilmatu suur ahi nurgas ära. See oli ahi, mis ahi. Soojaks seda kergesti ei saanud, aga kui ta kord soe oli, siis ka soendas. Ahju ümber andis päris joosta.

Siin koolitoas oli peale väikese oreli ja kalja-astja veel kaks pikka koolilauda. Nende ümber pidi neli-viiskümmend last ära mahtuma, ja mahtusid ka. Kui lugesime, olime ikka kahelt realt laua ümber. Esimesed istusid, teised seisid selja taga püsti ja vaatasid üle esimeste õlgade. Kirjutustunnis mahtusid need, kes paberile kirjutasid, kõik laudade ümber; kes väikesele käsitahvlile kirjutasid, neil oli ju igal pool mujal mahti kükitada küllalt. Rehkendustunnis tuli muidugi püstijalu keset tuba seista.

Nendesamade kahe pika laua peal ka söödi. Õhtul valgustasid tuba kummagi laua kohal kaks koolmeistri enese kastetud rasvaküünalt.

Kõige lõbusam asi oli muidugi magamisega. Siis tõsteti koolilauad ja -pingid üksteise otsa. Kahel jalal seistes jätkus meile maad ikka kõigile, aga pikaliheitmiseks oli enam ruumi vaja. Üle terve põranda ja laudade all magasime meie, nii et seal siis enam maad ei olnud jalaga astuda. Halva õhu peletasime meie vähemasti kaks korda päevas kadakate suitsetamisega toast välja,

ehk — nagu ma nüüd tean — meie peitsime halva õhu kadakasuitsu taha ära.

Aga kas teate, kui ikka «koolitare juures» oma kolm-neli talve ära olid käinud, siis mõistsid sa mõistusega lugeda ja ka oma mõtteid kirja panna.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas suhtusid mõisnikud ja saksa kirikuõpetajad talupoegadele hariduse andmisesse? Miks?
2. Kui kaua tuli koolis käia? Kui kaua kestis õppeaasta?
3. Mida õpetati tolleaegsetes koolides?
4. Miks ei saanud paljud lapsed koolis käia?
5. Kirjelda loetud pala alusel koolimaja.
6. Kirjelda laste elu koolis.
7. Millises raamatus on kirjeldatud vallakooli õpilaste elu umbes 70 aastat tagasi?
8. Võrdle koolis õppimist tänapäeval ja sada aastat tagasi.

28.

CARL ROBERT JAKOBSON.

Üle 600 aasta oli eesti rahvas vaevelnud võõraste valitsejate ja saksa parunite ränga rõhumise all. Saksa mõisnikud kõnelesid avalikult, et eestlased ei olevat suutelised muuks kui mõisapõllul orjamiseks. Nende arvates oli eesti rahvas väljasurev rahvas, kel puuduvad oma kultuur ja oma haritud mehed.

Kõigi raskuste ja takistuste kiuste õnnestus mõnel eestlasel omandada kõrgem haridus ja hakata tööle oma rahva hüvanguks. Üheks selliseks eestlaseks oli **Friedrich Reinhold Kreutzwald.** Ta oli elukutselt arst, kuid teda huvitas ka kirjandus. Oma vaba aja pühendas Kreutzwald raamatute kirjutamisele. Tema tähtsamaks teoseks on rahvaeepos **«Kalevipoeg»,** mis ilmus trükist umbes saja aasta eest. «Kalevipoja» tähtsus oli väga suur. Selle eepose mõjul hakkasid paljud inimesed uhkust tundma selle üle, et nad on eestlased. Eestlased hakkasid endale nõudma võrdseid õigusi sakslastega. Selles võitluses juhtis eestlasi **Carl Robert Jakobson.**

Oli 1868. a. oktoobrikuu. Tartu «Vanemuise» seltsi saali oli kogunenud arvukalt inimesi kuulama noore kooliõpetaja Carl Robert Jakobsoni kõnet eesti rahva minevikust. Kahin käis läbi kuulajate ridade, kui juhataja avasõna järel astus kõnepulti avara

lauba ja kindla pilguga mees, kes kandis väikseid prille ja suurt ilusat habet. See oligi Jakobson.

Jakobson ootas hetke, kuni saal täielikult rahunes, ja alustas siis: «Austatud kuulajad! Minu nõu on siin täna eesti rahva valguse-, pimeduse- ja koiduajast rääkida.» Juba kõneleja esimesed sõnad äratasid huvi. Kõik said aru, et valguseaja all mõtles Jakobson eestlaste muistset vabadusaega, pimeduseaja all aga saksa vallutajate valitsemist Eestimaal. Mida kauem Jakobson rääkis, seda sütitavamaks ta kõne muutus. Keegi polnud veel nii julgelt avalikul koosolekul saksa mõisnikke ja pastoreid süüdistanud, kui seda tegi Jakobson.

«Peks ja teotus, need olid need abimehed, millega eesti rahva vaimu jäädavaks muda sisse katsuti rusuda, ja selle timukatöö juures on kirikuõpetajad ikka kõige suuremad abilised olnud,» kõneles Jakobson.

See julge isamaakõne, millele hiljem veel kaks samasugust järgnesid ja mis eraldi raamatuna välja anti, tõi C. R. Jakobsonile palju vaenlasi, kuid veel rohkem sõpru. Eesti rahva hulgas hakati Jakobsoni hindama kui kindlat võitlejat parunite ja kirikuõpetajate ülekohtu vastu.

Seda ülekohut oli Jakobson ka ise tunda saanud. Tema isa oli Tormas kooliõpetaja. Pärast isa surma asus tema kohale 18-aastane Carl Robert. Torma mõisnik oli tuntud oma julmuse ja jõhkruse poolest. Kord määras ta ülekohtuse peksukaristuse Jakobsoni nooremale vennale. Jakobson hakkas mõisnikule julgelt vastu. Nii pääses küll vend peksukaristusest, kuid Jakobson pandi mõisniku käsul 6 päevaks aresti. Varsti pärast seda kihutati Jakobson kooliõpetaja kohalt minema. C. R. Jakobson leidis uue töökoha ühes Peterburi koolis. Peterburis õppis Jakobson kõrgelt austama ja hindama vene rahvast. Ta tutvus ka Peterburis elavate haritud eestlastega. Nende innustusel saatis Jakobson kirjutusi ajalehele «Eesti Postimees».

«Eesti Postimeest» andis välja Johann Voldemar Jannsen, kes oskas ladusalt ja rahvale arusaadavalt kirjutada. Jannsen püüdis aga saksa parunite ja kirikuõpetajatega hästi läbi saada. Ta kujutas mõisnikke kui heategijaid ja noomis talurahvast, et see ei taha oma mõisahärrale küllalt kuulekas olla. C. R. Jakobson kirjutas aga mõisnikest tõtt. Seepärast avaldas Jannsen Jakobsoni kirjutusi vastumeelselt ja hiljem, mõisnike ning pastorite käsul, ei

võtnud Jakobsoni kirjutusi üldse vastu.

Jannseni lipitsemine parunite ja pastorite ees ei meeldinud paljudele talupoegadele. Nad pooldasid Jakobsoni, kes vahepeal oli Peterburist Eestisse tulnud. Jakobson tahtis uut ajalehte välja anda, kuid selleks ei antud talle luba. Siis ostis Jakobson endale Vändra lähedale Kurgjale talu ja hakkas põllumeheks. Agaralt võttis Jakobson osa põllumeeste seltside tööst. Need seltsid õpetasid talupoegi paremini põldu harima ja loomi kasvatama.

Jakobson oli ka tuntud kooliraamatute kirjutaja. Tema koostatud «Kooli lugemise raamat I» ilmus 15 trükis. Jakobsoni kooliraamatute järgi õpiti eesti koolides aastakümneid.

C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat».

Korduvate nõudmiste järel sai C. R. Jakobson 1878. a. loa uue ajalehe väljaandmiseks. Leht hakkas ilmuma Viljandis ning kandis nime «Sakala». «Sakalas» jätkas C. R. Jakobson võitlust selle eest, et eestlastele antaks nende kodumaal võrdsed õigused sakslastega. «Sakalat» loeti väga palju. Enamik eesti talupoegi toetas Jakobsoni, kes astus välja eesti ja vene rahva sõpruse ning koostöö eest. «Ma tunnen ikka enam ja enam ära, et venelastega sõpruses meie üksi neid eesmärke kätte võime saada, mida meie rahva paremad mehed taga nõuavad,» kirjutas Jakobson.

Parunid ja nende käsilased vihkasid C. R. Jakobsoni. Korduvalt kaebasid parunid ja kirikuõpetajad Jakobsoni kohtusse ja saavutasidki lõpuks, et «Sakala» ilmumine mõneks ajaks keelati. Nad lootsid, et nii kaotab «Sakala» oma lugejad. Kui aga ajaleht jälle ilmuma hakkas, oli tema lugejate arv veelgi suurenenud. Rahvas pidas C. R. Jakobsonist väga lugu. Teda valiti

tähtsamate eesti seltside juhatajaks, tema poole pöörduti nõu ja abi saamiseks.

1882. a. kevadel haigestus Jakobson tõsiselt. Pingeline töö oli tema tervist nõrgestanud. C. R. Jakobson suri täies meheeas, 41 aasta vanuses, kolmenädalase põdemise järel.

Teade Jakobsoni surmast levis kiiresti. Oli raske teedelagunemise aeg, kuid sellest hoolimata kogunes metsade keskel asuvale Kurgjale ligi 4000 inimest kogu Eestist, et suurele rahva huvide eest võitlejale viimset austust osutada.

C. R. Jakobson maeti Kurgjale oma perekonna matusepaika. Nõukogude korra ajal avati Kurgja talus C. R. Jakobsoni mälestusmuuseum. Anti välja Jakobsoni valitud teosed. Mitmes Eesti NSV linnas on tänavatele antud C. R. Jakobsoni nimi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kes oli Fr. R. Kreutzwald?
2. Millest kõneles C. R. Jakobson oma esimeses isamaakõnes?
3. Kes pooldasid ja kes vihkasid C. R. Jakobsoni? Miks?
4. Kuidas suhtus Jakobson eesti ja vene rahva sõprusse? Too selle kohta näiteid.
5. Mida sa mäletad ajalehest «Sakala»?
6. Millal suri C. R. Jakobson ja kuhu ta on maetud?
7. Näita kaardil C. R. Jakobsoni tegevusega seotud kohti.

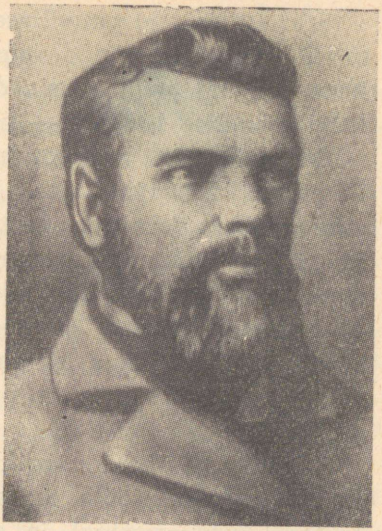

29.

VASSILI GERASSIMOVI JUTUSTUS.

Väikese jäätunud akna taga möllab Siberi jäine tuisk. Vilets lamp valgustab ähmaselt higist ja mustusest lehkavat suurt tuba, kus on öömajal Siberisse väljasaadetavad inimesed. Kogu lühikese talvepäeva olid nad teel ja alles vastu ööd jõudsid peatuskohta. Koos koiduga asuvad nad jälle teele — kauge ja karmi Jakuutia poole. Osa neist on kurjategijad, osa aga julged rahva vabaduse eest võitlejad — revolutsionäärid. Revolutsionääride hulgas on ka mõned naised ja ühel neist on koguni väike poeg kaasas. Teda hüütakse Serjožaks ja ta on kõigi väljasaadetavate lemmik. Helluse ja nukrusega silitavad mehed Serjoža pead. Oma õnnetu saatusega tuletab ta neile meelde tööinimese rasket lapsepõlve tsaariaegsel Venemaal.

Kõige paremini saab Serjoža läbi onu Vassiliga. Nüüdki istub Serjoža onu Vassili Gerassimovi süles. Nende ümber kogunevad teised väljasaadetavad ja kuulavad pingelises vaikuses Narva Kreenholmi vabriku endise töölise jutustust:

«Minu noorus langes neile aastatele, mil Venemaal hakati hulgaliselt vabrikuid asutama. Masinate abil sai mitmesuguseid kaupu valmistada palju kiiremini ja odavamini kui käsitsi. Masinate juurde võis õige väikese palga eest tööle panna ka naisi ja lapsi. See oli kasulik vabrikuomanikule, kes tööliste halva elu ja ränga töö arvel kiiresti rikastus.

Üks suuremaid puuvillase riide vabrikuid kogu Venemaal asutati Narva jõe koskede vahel asuvale Kreenholmi saarele. Koskede veejõud pani masinad liikuma. Masinate juures aga töötasid tuhanded töölised — nii eestlased kui venelased.

Ma kasvasin varasest noorusest peale vanemateta lapsena Peterburi kasvatusmajas. Kui ma olin saanud 12-aastaseks, saadeti mind koos paljude teiste lastega tööle Kreenholmi vabrikusse. Me pidime selles vabrikus töötama 10 aastat, ilma et oleksime tohtinud sealt lahkuda. Mind pandi koos 30 teise poisiga ühte tuppa elama. Toa keskel oli suur ahi, mööda seinaveeri seisid koikud. Kaua ei saanud ma esimesel ööl uuel, kõval asemel uinuda. Vaikselt nutsin ma teki sisse kibedaid lapsepisaraid.

Kokku oli meid vabrikusse saadetud 400 last — nii poisse kui tüdrukuid. Tööle äratati meid kell 4 hommikul. Mul tuli töötada ketrusmasinal ja seista peaaegu kogu aeg ühel jalal, mis oli väga väsitav. Selline põrgulik töö kestis kella 8-ni õhtul.

Pärast tööd pidime surmväsinutena minema veel kooli, kus meid õpetati, või õigemini piinati kella 9—11 õhtul. Koolis õpetati meile kirjutamist, lugemist ja rehkendamist. Õpetaja pidas kõige paremaks abinõuks laste kasvatamisel rusikaid ja vitsu ning me kartsime teda väga. Oli juhtumeid, et mõned meist minestusse langesid, kui õpetaja ülestõstetud rusikatega meie peale sööstis. Väsinutena, piinatutena, iga hetk hoopide ja kõrvakiilude ootel värisedes, ei saanud me koolist üldse midagi. Ma mäletan näiteks, kuidas üks õpilane meil selliselt lahutas: 2—2=2. Ja ta oli juba 8 aastat õppinud.

Pühapäevadel ei tohtinud me ilma erilise loata kusagile minna. Kui eksisime millegi vastu, pandi meid kartserisse vee ja leiva peale või anti 25—100 vitsahoopi. Kord purustasin ma vabrikus harja, mille eest sain 25 piitsahoopi, teine kord sõitsin tõstukiga neljandalt korruselt kolmandale ja mind peksti selle eest nii tugevasti, et mu seljale ei jäänud valget kohta. Lapsi pandi tunnikskaheks telliskivikildudele ja soolale põlvili, veeti juukseidpidi, peksti rihmaga — ühesõnaga — meiega tehti kõike, mida ülevaatajad aga tahtsid.

Toit oli meil väga vilets — päevast päeva kapsasupp ja tükike loomaliha. Putru keedeti ainult üks kord nädalas — laupäeva

õhtul. Suvel oli eriti halb, sest kapsad olid mädanenud, liha roiskunud, leib hallitanud.

Meie riietus koosnes palitust, poolkasukast, saabastest, tuhvlitest ja mütsist. Pesu anti kaks paari pooleks aastaks. Vahetasime pesu igal laupäeval, kuid sellele vaatamata oli meie pesu alati must, sest pealisriideid töö jaoks ei olnud ja töötada tuli pesuväel. Me käisime ringi mustadena ja räbaldunutena. Suvel tulime veel kuidagi läbi, kuid talvel oli väljakannatamatult külm. Riided olid katkised, poolkasukas ei ulatunud põlvinigi, kuid kasarm, kus me elasime, oli terve versta kaugusel vabrikust.

Vabrikusse tulles määras direktor meile palgaks 4 rubla kuus. Sellest rahast saime enda kätte vaid 8 kopikat. Kuni 16-aastaseks saamiseni võttis vabrikant ülalpidamise eest 6 rubla 50 kopikat. Seetõttu jäime iga kuu vabrikule 2 rubla 50 kopikat võlgu, mis hiljem, täiskasvanuna, tasuda tuli.

Kuus aastat kannatasin sellist elu. Lõpuks, 1870. a. talvel, kui mulle ülekohtuselt suur rahatrahv määrati, põgenesin ühe seltsimehega Kreenholmist. Sõitsime rongiga Peterburi. Kuna meil kusagile mujale minna polnud, läksime kasvatusmajja. Paar päeva saime seal olla, siis saadeti meid Kreenholmi tagasi, sest lepinguaeg polnud veel täis. Jutustasime kasvatusmajas oma olukorrast ja vabriku direktor ei julgenud meid põgenemise eest karistada. Üldse kaotati seejärel vabrikust piitsad ja vitsad ning karistati veel vaid rahatrahviga või kartseriga. Mul tuli endiselt tööd jätkata.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erineb töö vabrikus talupoegade tööst?
2. Miks rikastusid vabrikuomanikud, töölised aga jäid rängale tööle vaatamata vaeseks?
3. Miks võeti lapsi vabrikusse tööle?
4. Jutusta, kuidas tuli lastel vabrikus töötada, õppida ja elada.
5. Milline oli vabrikukasvandike toit ja riietus?
6. Mille eest ja kuidas karistati lapsi vabrikus?

30.

STREIK KREENHOLMIS.

Vaikinud veidi, jätkas Vassili Gerassimov: «Meie vabrikus töötas nii eestlasi kui ka venelasi. Omavaheline läbisaamine oli väga hea. Küll aga kandsime ühiselt viha peremeeste — kapitalistide vastu, kes tööliste higi ja vaeva arvel hästi teenisid. Oma sissetulekute suurendamiseks vähendasid nad järjest palka. Tööpäeva pikendati 14 tunnile. Kui masinas juhtus mingi rike, siis trahviti selle eest töölist palgast mahaarvamisega. Lõunavaheajaks anti varem poolteist tundi, 1872. aastast alates vaid üks tund.

1872. a. suvel puhkes meie vabrikus kardetav nakkushaigus — koolera. Iga päev suri töölisi kümnete kaupa. Selleks et paremini tuulutada vabriku ruume, käskis direktor vabrikus kõik aknad avada ja ähvardas akna sulgemise eest trahvida 5 rublaga.

Me jätsime töö seisma ja läksime direktori juurde, nõudes, et aknad jälle suletaks, tööpäeva lühendataks ja palka juurde pandaks. Direktor kuulas meid ära, lubas asjast peremeestele rääkida ja palus meid nädal aega oodata. Läksime uuesti tööle. Nädal möödus, kuid peremeestelt me vastust ei saanud. Pöördusime jälle direktori poole. Kuid sedapuhku ei võtnud direktor meid kuulda, karjus meie peale ja käskis tööle asuda. Seda käsku ei täidetud. Otsustasime hakata **streikima, see tähendab — jätta masinad seisma ja mitte minna tööle, kuni meie õiglased nõudmised rahuldatakse.** Streigist võtsid osa kõik Kreenholmi 5000 töölist.

Hirmunud direktori palvel ruttasid Kreenholmi tähtsad ametimehed — kuberner ja politseiülem koos politseinikega. Kuberner püüdis meid alguses heaga tööle meelitada. Nähes aga, et töölised ei lase end petta, püüdis ta töölisi hirmutada, karjus meie peale

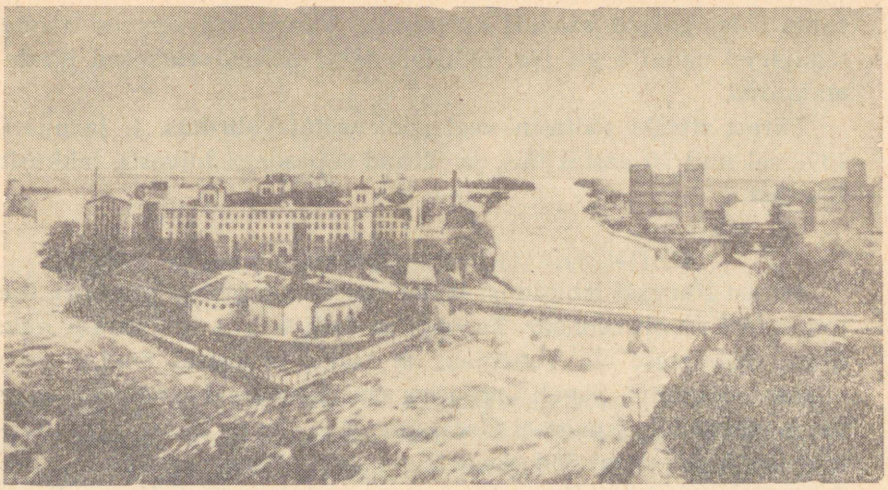

«Kreenholmi Manufaktuuri» üldvaade.

ja lubas tuua kohale 3 polku sõjaväge. Kuberneri ähvardustele kõlasid vastuseks vile ja naer.

Valisime 6 töölist oma esindajateks, et nad läheksid Tallinna õigust nõudma. Kuid Narvas võtsid politseinikud meie seltsimehed kinni ja panid vangi. Kui me sellest teada saime, läksime suure hulgaga Narva oma seltsimeestele appi. Neid vabastada aga ei õnnestunud.

Tulime parajasti Narvast tagasi, kui meile jooksis vastu poisike, kes teatas, et meie äraolekut kasutades peksid direktor ja politseinikud naisi ja lapsi ning sundisid neid tööle. Osa aga pandi keldritesse ja kartseritesse kinni. Me tõttasime neile appi ja nägime, et poisikese jutt vastas tõele.

See tekitas meis äärmist pahameelt ja me hakkasime lõhkuma kõike, mis aga kätte sattus. Tungisime ka direktori majja, kuid direktor oli juba põgenenud.

Järgmisel päeval toodi kohale sõjavägi ja sõdurid hakkasid meid vägivaldselt tööle ajama. Kuigi sõdureid oli terve polk, ei saanud nad meiega hakkama, sest neil ei olnud kästud tulistada.

Alles seejärel, kui kuberneri käsul vangistati 63 töölist, nende hulgas ka streigi juht, eestlane Villem Preismann, läks ülemustel korda meid jälle tööle sundida. Kolm töölist mõisteti 8 aastaks

sunnitööle, paljud saadeti asumisele. Vabrik oli seisnud streigi tagajärjel nädal aega. Ka töölistele tehti mõned väikesed järeleandmised.

Pärast streiki töötasin veel pool aastat vabrikus. 1. jaanuaril 1873 sai mul 10 aastat täis, ja jätnud sõpradega hüvasti, lahkusin Narvast.»

*

Pärast Narvast lahkumist läks Gerassimov tööle Peterburi, kus temast sai revolutsionäär. Ta selgitas töölistele ja soldatitele, miks lihtsa tööinimese elu Venemaal on raske, ja kutsus neid parema elu eest võitlema. Sageli levitas ta tsaarivastaseid lendlehti. Paari aasta pärast tabas politsei Gerassimovi ja kohus mõistis ta sunnitööle. Pärast sunnitööd saadeti ta Jakuutiasse asumisele. Teel Jakuutiasse kohtus Gerassimov naisrevolutsionääri Veera Rogatšovaga, kelle pisipoja Serjožaga ta heaks sõbraks sai. Veera Rogatšova palvel kirjutas ta üles oma eluloo, mida on korduvalt trükis avaldatud pealkirja all «Vene töölise elu». Gerassimov suri Jakuutias, olles vaid 40 aastat vana. Kurnav töö vabrikus ja rasked sunnitööaastad olid murdnud ta tervise.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks vihkasid töölised kapitaliste?
2. Mida sa mõistad streigi all?
3. Mille poolest streik erineb ülestõusust?
4. Kuidas püüti Kreenholmi streiki maha suruda?
5. Millega lõppes see streik?
6. Näita kaardil Narvat, Peterburi, Siberit ja Jakuutiat.
7. Milliseks kujunes V. Gerassimovi saatus pärast Narvast lahkumist?

31.

VLADIMIR ILJITŠ LENINI REVOLUTSIOONILISE TEGEVUSE ALGUS.

Inimesi, kes nägid tööliste ja talupoegade rasket olukorda ning asusid võitlema rahva elu parandamise eest, nimetame revolutsionäärideks. Kõige silmapaistvamaks revolutsionääriks tsaariaegsel Venemaal oli **Vladimir Iljitš Lenin**. Lenini juhtimisel loodi Venemaal Kommunistlik Partei. Lenin oli ka Nõukogude riigi rajaja ja kogu maailma töörahva suur juht.

V. I. Uljanov (Lenin) sündis **1870. a.** Volga ääres asuvas **Simbirski linnas.** Lenini mälestuseks nimetatakse seda linna praegu Uljanovskiks. Uljanovite üksmeelses ja sõbralikus perekonnas oli 6 last — 3 poega ja 3 tütart. Kõik nad astusid välja rahva vabaduse eest ja neist said revolutsionäärid. Noorel Leninil olid head võimed ja tugev tahtejõud. Õppides Simbirski gümnaasiumis (nii nimetati siis keskkooli), sai ta pidevalt parimaid hindeid. Lenin lõpetas gümnaasiumi väga hea tunnistusega ja teda autasustati kuldmedaliga.

Lenini lapsepõlv ja noorus möödusid Volgamail. Ta nägi töörahva rasket elu ja tundis neile kaasa. Lenin luges väga palju ja hakkas varakult elu üle järele mõtlema. Eriti sügavat mõju avaldasid Leninile suurte revolutsionääride Karl Marxi ja Friedrich Engelsi tööd. Nemad olid esimesed, kes näitasid töölistele kätte õige tee võitluses vabanemise ja parema elu eest. Leninist sai nende vaadete pooldaja ja nende töö jätkaja ning edasiviija.

Lenini vanem vend Aleksander Uljanov õppis Peterburi ülikoolis. Koos mõnede teiste üliõpilastega plaanitses ta tsaari tapmist, et sel viisil kergendada töörahva olukorda. Nad ei mõistnud, et tsaari tapmine ei vii sihile, kuna troonile tuleb kohe uus tsaar, kes veelgi julmemalt võitleb revolutsionääride vastu. Tsaaripolit-

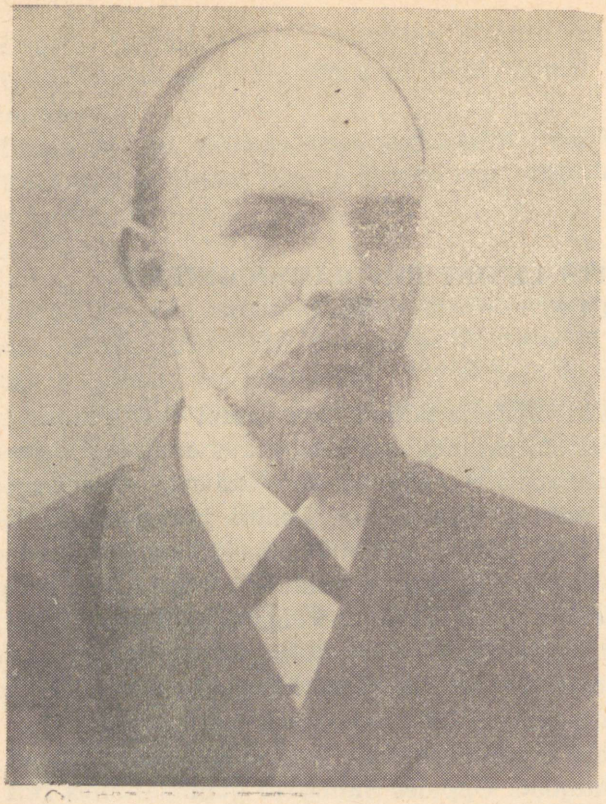

V. I. Lenin 1900. a.

sei sai üliõpilaste plaanist teada ja nad vangistati. Kohtuotsusega mõisteti nad süüdi ja hukati. Venna surm avaldas sügavat mõju 17-aastasele Leninile. Ta mõtles selle üle, kas venna poolt valitud tee oli õige, ja rääkis: «Ei, meie ei lähe seda teed. Mitte niisugust teed mööda ei tule minna.»

Samal aastal astus Lenin ülikooli, et õppida õigusteadust. Vastuseks tsaari vägivallale algasid üliõpilaste hulgas rahutused. Neist võttis aktiivselt osa ka Lenin, kes selle eest ülikoolist välja heideti ja koguni vangistati. Hiljem ei võetud teda enam ülikooli. Lenin hakkas õppima iseseisvalt ja omandas ühe aasta jooksul sama kursuse, milleks teistel üliõpilastel kulus 4 aastat. Seejärel sooritas Lenin hiilgavalt ülikooli lõpueksamid Peterburi ülikooli juures.

1893. a. asus Lenin elama Peterburi. Peterburis oli palju vab-

rikuid ja siin elas arvukalt töölisi. Lühikese ajaga sai Leninist Peterburi revolutsionääride juht. Lenini juhtimisel asutati salajasi töölisringe. Töölised arutasid neis ringides, kuidas parandada oma elu, kuidas võidelda tsaari ja kapitalistide vastu. Lenin kirjutas töölistele lendlehti ja raamatuid. Ta õpetas, et parem elu ei saabu iseenesest, vaid selle eest tuleb võidelda. Töölised ärgu lootku muule kui oma jõule. Kui töölised võitlevad igaüks omaette, siis on nende jõud tühine, kui nad aga ühinevad võitluseks, siis on nad võitmatud.

1895. a. lõpul vangistati Lenin. Teda hoiti üle aasta Peterburi vanglas. Kuid ka vanglamüüride vahelt jätkas Lenin tööliste võitluse juhtimist. Selleks et vangivalvurid ta kirjadele jälile ei saaks, kirjutas Lenin piimaga mingi raamatu ridade vahele. Pärast piima kuivamist ei olnud midagi märgata. Vangivalvurid vaatasid raamatud läbi ja lubasid need vanglast välja saata. Paberi kuumendamisel muutus aga kiri jällegi nähtavaks ja seltsimehed lugesid Lenini juhtnööre.

1897. a. saadeti Lenin kolmeks aastaks kaugele Ida-Siberisse asumisele. Ka asumisel olles jätkas Lenin revolutsioonilist tööd. Pärast asumiselt vabanemist sõitis Lenin välismaale. Talle oli

«Iskra».

ОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬ-
ЕМОКРАТИЧЕСКАЯ
АБОЧАЯ ПАРТІЯ

ИСКРА

„Изъ искры возгорится плам
Отвѣтъ декабристо

№ 1. ДЕКАБРЬ 1900 ГОДА

АСУЩНЫЯ ЗАДАЧИ НАШЕГО ДВИЖЕНІЯ

ская соціалдемократія не разъ уже заявляла, что айшей политической задачей русской рабочей партіи но быть ниспроверженіе самодержавія, завоеваніе поли кой свободы. Это заявляли больше 15 лѣтъ тому на представители русской соціалдемократіи, члены группы Труда", это заявили два съ половиной года тому на и представители русскихъ соціалдемократическихъ изацій, образовавшіе весной 1898 года Россійскую лдемократическую Рабочую Партію. Но не смотря и неоднократныя заявленія, вопросъ о политическихъ ахъ соціалдемократіи въ Россіи снова выступаетъ на дь въ настоящее время. Многіе представители нашего енія выражаютъ сомнѣніе въ правильности указаннаго нія вопроса. Говорятъ, что преобладающее значеніе тъ экономическая борьба, отодвигаютъ на второй планъ тическія задачи пролетаріата, съуживаютъ и ограничи ъ эти задачи, заявляютъ даже, что разговоры объ об аніи самостоятельной рабочей партіи въ Россіи просто реніе чужихъ словъ, что рабочимъ надо вести одну мическую борьбу, предоставивъ политику интеллиген въ союзѣ съ либералами. Это послѣднее заявленіе о символа вѣры (пресловутое credo) сводится уже прямо ризнанію русскаго пролетаріата несовершеннолѣтнимъ полному отрицанію соціалдемократической программы. абочая Мысль" (особенно въ отдѣльномъ Приложеніи) азалась въ сущности въ томъ же смыслѣ. Русская лдемократія переживаетъ періодъ колебаній, періодъ ній, доходящихъ до самоотрицанія. Съ одной сто-

ческой мысли отъ передовыхъ представителей трудящихся классовъ гораздо больше, чѣмъ въ другихъ странахъ, и что при такой оторванности русское революціонное движеніе осуждено на безсиліе. Отсюда сама собою вытекаетъ та задача, которую призвана осуществить русская соціалдемократія: внѣдрить соціалистическія идеи и политическое самосознаніе въ массу пролетаріата и организовать революціонную партію, неразрывно связанную съ стихійнымъ рабочимъ движеніемъ. Много уже сдѣлано въ этомъ отношеніи русской соціалдемократіей, но еще больше остается сдѣлать. Съ ростомъ движенія поприще дѣятельности для соціалдемократіи становится все шире, работа все разностороннѣе, все большее число дѣятелей движенія сосредоточиваетъ свои силы на осуществленіи различныхъ частныхъ задачъ, которыя выдвигаются повседневными нуждами пропаганды и агитаціи. Это явленіе совершенно законное и неизбѣжное, но оно заставляетъ обращать особое вниманіе на то, чтобы частныя задачи дѣятельности и отдѣльные пріемы борьбы не возводились въ нѣчто самодовлѣющее, чтобы подготовительная работа не возводилась на степень главной и единственной работы.

Содѣйствовать политическому развитію и политической организаціи рабочаго класса — наша главная и основная задача. Всякій, кто отодвигаетъ эту задачу на второй планъ, кто не подчиняетъ ей всѣхъ частныхъ задачъ и отдѣльныхъ пріемовъ борьбы, тотъ становится на ложный путь и наноситъ серьезный вредъ движенію.

Отодвигаютъ эту задачу, во вторыхъ, тѣ, кто съуживаетъ содержаніе и размахъ политической пропаганды, агитаціи и организаціи, кто считаетъ возможнымъ и умѣстнымъ угощать рабочихъ „политикой" только въ исключительные моменты

есть въ Россіи живого и честнаго. И толь нится великое пророчество русскаго рабочаго Петра Алексѣева: „подымется мускулистая р рабочаго люда, и ярмо деспотизма, огражденн штыками, разлетится въ прахъ!"

ВИЛЬГЕЛЬМЪ ЛИБКНЕХ

(родился 29-го марта 1826 г., умеръ 7-го ав

Со смертью старѣйшаго вождя германск кратіи революціонный пролетаріатъ всего мір ного изъ своихъ наиболѣе замѣчательныхъ борцовъ и руководителей. Не даромъ вѣст запной кончинѣ, какъ громомъ поразила пер чихъ всѣхъ цивилизованныхъ странъ. Не то концовъ Германіи, но и изъ другихъ странъ одной лишь Европы, а и Америки, Австралі южной Африки, Японіи посланы были сочув граммы, съ выраженіемъ глубокой скорби утратѣ, понесенной международной соціалде хороны Либкнехта приняли характеръ и ра ственной манифестаціи, въ которой приняли тысячъ, быть можетъ, около милліона нѣмец и представителей рабочихъ партій Англіи, Фр Венгріи, Бельгіи, Даніи и разныхъ другихъ единодушнымъ заявленіямъ всѣхъ добросов ныхъ корреспондентовъ, видѣвшихъ эту мэн кихъ грандіозныхъ похоронъ не удостаивался король, ни одинъ императоръ.

Всеобщія глубокія симпатіи борющагося про

selge, et edukaks võitluseks tsarismiga tuleb ühendada kõik revolutsionäärid ja luua revolutsiooniline partei. Rahva ülestõusud olid varem just sellepärast lõppenud lüüasaamisega, et ei olnud sellist parteid, kes oleks ülestõuse ette valmistanud ja töörahvast otsustavas võitluses juhtinud. Selleks et ette valmistada partei loomist, organiseeris Lenin välismaal ajalehe «Iskra» («Säde») väljaandmise, mida salaja Venemaale toimetati.

Suurte eeltööde järel tulid 1903. a. vene revolutsionääride esindajad välismaal kokku ja panid aluse revolutsioonilisele parteile. Enamik kokkutulnuid pooldas Lenini seisukohti. Neid hakati nimetama bolševikeks. Oli ka Lenini vastaseid, kes aga jäid vähemusse. Neid hakati nimetama menševikeks.

Nii loodi 1903. a. Lenini juhtimisel bolševike partei, mida praegu nimetatakse Nõukogude Liidu Kommunistlikuks Parteiks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kes oli V. I. Lenin?
2. Mida sa mäletad Lenini perekonnast?
3. Kuidas õppis Lenin koolis?
4. Kuidas lõpetas Lenin ülikooli?
5. Mida õpetas Lenin töölistele?
6. Kuidas kiusas tsaarivalitsus Leninit taga?
7. Miks lõppesid töörahva ülestõusud minevikus lüüasaamisega?
8. Millal loodi bolševike partei? Kuidas nimetatakse seda parteid tänapäeval?

32.

M. I. KALININI REVOLUTSIOONILINE TEGEVUS TALLINNAS.

Käesoleva sajandi alguseks oli peale Narva ka Tallinn muutunud suureks tööstuslinnaks. Siin asus palju suuri vabrikuid, kus töötas üle 10 000 töölise. Nende elu oli niisama raske kui mujalgi tsaariaegsel Venemaal. Tööpäev oli pikk, töötingimused halvad, palka aga saadi vähe. Töölised ei olnud oma eluga rahul. Kuid nad ei teadnud, kuidas võidelda parema elu eest.

1900. aastal saatis tsaaripolitsei Peterburist välja noore vabrikutöölise-revolutsionääri **Mihhail Kalinini.** Kalinin oli Peterburis asutanud tööliste revolutsioonilise ringi ja juhtinud selle tegevust.

Kalinin tuli Tallinna 1901. a. Ta oli osav treial ja leidis kohe tööd elektrimasinate tehases «Volta». Töötingimused olid siin rasked. Tööpäev kestis 10 tundi ühetunnilise lõunavaheajaga. Tööliste vahel ei lubatud mingit läbikäimist. Teiste töölistega tutvumine polnud kerge. Kalinin tuli aga sellega hästi toime. Sellest hoolimata, et ta ei osanud eesti keelt ja eesti töölised rääkisid halvasti vene keelt, sai ta töölistega kiiresti sõbraks. Ajades töökaaslastega juttu, tundis Kalinin huvi selle vastu, mida nad teevad vabal ajal, milliseid raamatuid loevad. Mõnikord kutsus ta töölisi enda poole ja vestles nendega sellest, milline on töörahva elu ja kuidas seda tuleb parandada. «Kalinin andis mulle lugeda brošüüri esimese mai kohta . . .» meenutab neid aegu vana eesti tööline Karilaid. ««Vaata, siin on tõde meie elust . . .» ütles ta tähendusrikkalt. «Loe läbi, ja millest sa aru ei saa, seda küsi!» Käisin mitu korda Kalinini juures ja iga kord andis ta mulle midagi lugeda, küsitledes mind ühtlasi paljude asjade üle.»

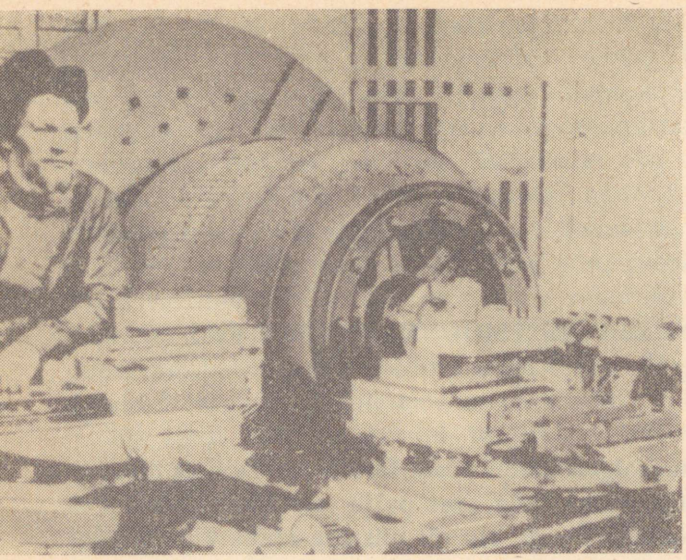

M. I. Kalinin «Volta» tehases töölisena.

«Voltas» töötas Mihhail Kalinin umbes aasta. Selle aja jooksul õpetas ta eesti ja vene töölisi võitlema üksmeeles ja sõpruses tsaarivalitsuse ja kapitalistide vastu. Selleks et paremini teha revolutsioonilist selgitustööd, läks Kalinin tööle Raudteetehastesse Balti jaamas. Siin asutas ta 1902. aastal salajase töölisringi, kus töölised õppisid tundma Marxi, Engelsi ja Lenini suurt õpetust. Aegamööda tekkisid samasugused ringid ka Tallinna teistes suuremates tehastes.

Neil aastatel anti Lenini juhtimisel välja revolutsioonilist ajalehte «Iskra». Ajaleht ilmus välismaal ja teda toodi salaja üle piiri Venemaale. «Iskra» kõneles töölistele tõde nende raskest ja õigusetust elust ning õpetas, kuidas võidelda rõhujate vastu. Venemaal oli «Iskra» levitamine ja lugemine rangelt keelatud. Sellele vaatamata levitati «Iskrat» kaunis laialdaselt. Seda tegid revolutsionäärid, kellele saadeti salaja «Iskra» numbreid. Tallinnas levitas «Iskra» numbreid Kalinin. Tema algatusel tõlgiti mõned tähtsamad «Iskra» artiklid eesti keelde, et neid saaksid lugeda ka need eesti töölised, kes ei osanud vene keelt. Kalinin saatis «Iskrale» sõnumeid Tallinna tööliste elu ja tegevuse kohta.

Kalinini algatusel hakati Tallinnas välja andma revolutsioonilisi lendlehti. Need lendlehed innustasid töölisi võitlema parema elu eest.

Nuhkide ja reeturite abil sai tsaaripolitsei Kalinini tegevuse jälile. 1904. a. alguses ta vangistati ja saadeti välja Põhja-Venemaale. Pärast Kalinini lahkumist ei lakanud tööliste revolutsiooniline liikumine. Tema algatusel asutatud töölisringid lõid samal, 1904. a. Kommunistliku Partei Tallinna osakonna, mida hakati nimetama Tallinna komiteeks. Tallinna komitee hakkas juhtima Tallinna tööliste revolutsioonilist võitlust.

Mihhail Kalinini tegevus Tallinnas on näide sellest, kuidas vene töölised aitasid eesti töörahval leida õiget teed võitluseks parema tuleviku eest.

Mihhail Kalinin jätkas ka hiljem revolutsioonilist tegevust. 1919. a. valiti ta noore nõukogude riigi üheks juhiks. Sellel tähtsal ametikohal töötas M. Kalinin 27 aastat, peaaegu kuni oma surmani 1946. a.

M. I. Kalinin tööliste keskel.

Nõukogude Eesti rahvas peab mälestust Mihhail Kalininist kalliks. Üks Tallinna linna rajoone kannab Kalinini nime. Tornide väljakule on M. Kalininile püstitatud mälestussammas.

Sajand — aastasada; käesolev sajand algas aastaga 1901.

Küsimusi ja ülesandeid.

Valmista ette jutustus järgmise plaani alusel.

1. Tööliste elu Tallinnas.
2. Kalinini revolutsiooniline tegevus enne Tallinna tulekut.
3. Kalinini revolutsiooniline tegevus Tallinnas:
   a) selgitustöö tööliste hulgas;
   b) töölisringide asutamine;
   c) «Iskra» levitamine;
   d) lendlehtede väljaandmine.
4. Tallinna komitee loomine.
5. Mihhail Kalinini tegevuse tähtsus Tallinnas.

33.

MÕISAMOONAKA JA TALUSULASE ELU.

Üle 40 aasta oli möödunud 1858. a. talurahvarahutuste veristest päevadest. Selle aja jooksul oli eesti talurahva elus toimunud suuri muudatusi. Mõisnikud ei tohtinud enam talupoegi peksta. Teorendi asemel tasusid talupojad nüüd mõisale renti rahas. Üha rohkem talupoegi ostis endale talu päriseks. Mõisnikud nõudsid talude eest väga kõrget hinda ja ainult kõige rikkamad talupojad suutsid kogu hinna korraga tasuda. Enamik talude ostjaid maksid aastate kaupa mõisnikule võlgujäänud summat. Kui mõnel aastal talupojal ei jätkunud raha võla tasumiseks, võis mõisnik talupoja talust minema kihutada ja tema talu teisele müüa. Seepärast rühkisid talupojad kogu perega varavalgest hilisõhtuni tööd teha, et kuidagi vajalikku raha kokku saada. Ei antud armu endale ega tööloomadele. Kupjapiitsa asemel kihutas talupoegi taga mõisavõlg.

Üksikutel talupoegadel oli õnnestunud teiste arvel rikastuda. Neil olid suured talud, kus töötasid palgatud sulased ja tüdrukud. Raske töö eest maksis peremees palgalistele vaid viletsat tasu. Selliseid jõukaid talupoegi nimetame kulakuteks. Kulakud olid uhked oma rikkusele ja vaatasid vaesematele talupoegadele ülalt alla. Rahvas vihkas kulakuid ja nimetas neid pilkavalt hallparuniteks.

Suurem osa eesti talurahvast pidi läbi ajama ilma oma maalapita. Elatuse saamiseks olid nad sunnitud teenistust otsima palgalistena mõisnike või kulakute juures. Osa neist läks linna, et leida tööd vabrikus. Sageli tuli neil kaua otsida ja poolnäljas elada, enne kui nad said töökoha. Mõisnikud maksid oma sulastele palka peamiselt toiduainetes, mida nimetati moonaks. Sellist palka saa-

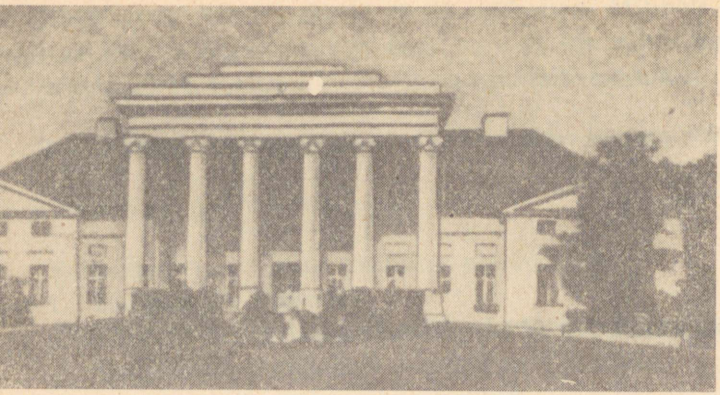

Tapa mõisa härrastemaja.

vaid mõisasulaseid kutsuti moonakateks. Suvel kestis moonaka tööpäev päikesetõusust loojakuni. Kui mõisnik nõudis, pidi moonakas ka pühapäeval tööle minema ja tööle kaasa võtma naise ning suuremad lapsed. Töölt puududa moonakas ei tohtinud — kohe ähvardas teda kõrge trahv.

Töö mõisapõllul oli moonakale raskeks sunnitööks. Moonakas ootas pikisilmi õhtu saabumist, et pääseda rängast tööst ja kupja kurjast sõimust.

Moonakad elasid mõisa poolt ehitatud suurtes moonakamajades, kus igale perekonnale oli antud vaid üks tuba. Siin valitses räpasus ja ruumikitsikus. Haigused olid sagedased külalised. Moonakal oli kasutada väike lapike aiamaad ja kuurinurk, kus ta võis pidada lehma, lammast ja seapõrsast.

Parem ei olnud ka kulakute juures teenivate sulaste ja tüdrukute elujärg. Varem oli taluteenijaid peetud talupere liikmeteks. Siis ei tehtud suuremat vahet palgaliste ja pererahva vahel. Palgalised töötasid pererahvaga koos, sõid samas lauas sama toitu ja kandsid pererahvaga enam-vähem ühesugust riietust. Nüüd oli pererahva ja palgaliste vahekord hoopis teine. Palgalised olid töötegijad, peremees aga käsutaja. Pererahvas sõi eraldi ja hoopis paremat toitu, kui seda anti palgalistele. Sulastele ja tüdrukutele anti igati mõista, et nad pole pererahvaga võrdsed ning peavad seepärast olema alandlikud. Esines juhtumeid, kus kula-

kust peremees ei maksnud sulasele välja kokkulepitud palka ja sulane pidi seda kohtuga nõudma. Sageli langetas kohus otsuse peremehe kasuks.

Raske oli ka palgalise karjase põli. Karjapoisteks olid harilikult 10—15-aastased poisikesed, moonakate, sulaste või kehvemate talupoegade lapsed. Koos päikesetõusuga ajas karjapoiss karja välja ja alles koos päikeseloojakuga tuli ta karjaga koju. Kui kari aetigi lõuna ajal koju, ei saanud karjapoiss seepärast veel puhkust. Ta pidi perenaist abistama: peenraid rohima, sigadele rohtu kitkuma või mõnda muud kodust tööd tegema. Karjapoiss sai vähe magada ja seepärast vaevas teda kuumadel suvepäevadel sageli uni. Juhtus ta veidi tukastama, nii et kari vilja pääses, siis oli pahandust palju. Peremees ähvardas loomade poolt tehtud kahju karjapoisi niigi väikesest palgast maha arvata. Kogu pika suve kohta anti karjasele ainult üks vaba päev, milleks oli jaanipäev.

Vabrikutööliste elu linnas, mõisamoonakate ja talusulaste elu maal oli peaaegu ühtemoodi raske. Vabrikantide, mõisnike ja kulakute rõhumine tekitas töörahvas viha. Pikisilmi ootasid nad aega, mil ka nende elu kergemaks muutuks. Töölised nõudsid paremaid töötingimusi, lühemat tööpäeva ja kõrgemat palka. Mõisa-

Talupoja rehetare.

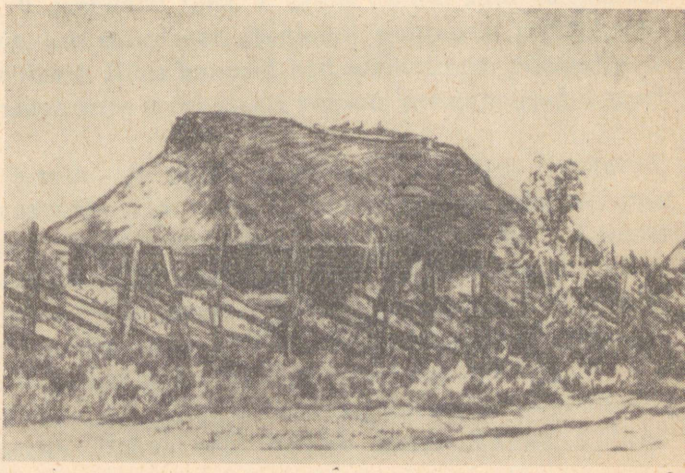

moonakate ja taluteenijate unistuseks oli oma maalapp. Töörahva rahulolematus pääses võimsa hooga valla 1905. a. revolutsiooni tormistel päevadel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks sattusid talupojad talude päriseksostmisel võlgadesse?
2. Keda nimetatakse kulakuteks?
3. Miks ei olnud mõisamoonakas oma eluga rahul?
4. Kuidas suhtuti nüüd taludes sulastesse ja teenijatüdrukutesse?
5. Milline oli karjapoisi elujärg?
6. Mida nõudis töörahvas 1905. a. revolutsiooni eel?

34.

1905. AASTA REVOLUTSIOON.

1905. aasta alguseks oli Venemaa töörahva kannatus katkemas. Töölised ja talupojad ei suutnud enam kannatada senist rõhumist ja vägivalda. Nad otsustasid parema elu eest välja astuda. Töörahvast juhtis bolševike partei.

Töölised ja talupojad arvasid, et tsaar ei tea midagi nende raskest elust. Tarvitseb vaid pöörduda alandliku palvega tsaari poole ja tsaar käsib kohe töörahva olukorda kergendada. Bolševikud selgitasid rahvale, et tsaar on täiesti ühel nõul mõisnike ja vabrikantidega ega hooli üldse rahva hädast. Tööliste hulgas levitati salajasi lendlehti, kus oli kirjutatud:

«Vabadus ostetakse vere hinnaga, vabadus võidetakse kätte ägedates lahingutes relvade abil. Tsaari ei tule paluda — ta tuleb troonilt minema kihutada. Ainult töölised ise võivad ennast vabastada, tsaarilt ärge oodake vabadust!»

Siiski otsustasid Peterburi töölised minna tsaari paluma.

Pühapäeval, **9. jaanuaril 1905. a.** liikus tohutu suur rahvahulk Talvepalee poole, kus elas tsaar. Aeglaselt sammusid pühapäevaselt riietatud töölised. Käes kandsid nad kirikulippe, pühapilte ja tsaaripilte. Nendega koos tulid tsaari paluma nende naised, lapsed ja vanakesed.

Talvepalee juurde oli tsaari käsul sõjavägi üles rivistatud. Sõdureid nähes rahvahulk peatus. Paljud inimesed ei uskunud oma silmi. Kas tõesti tsaar võtab neid kuulidega vastu? Kõlasid ohvitseride käsklused. Sõdurid panid püssid palge. Kaitsetu rahvahulga pihta ragisesid kogupaugud. Peterburi lumistele tänavatele jäi lamama üle tuhande laiba. Ligi viis tuhat inimest sai haavata. Rahvas hakkas 9. jaanuari Veriseks pühapäevaks nimetama.

Teade tsaari käsul toimunud kohutavast veretööst levis kiiresti üle kogu Venemaa. Rahva usk «heasse tsaari» kadus. Kõikjal

Verine pühapäev Peterburis.

algasid tsaarivastased meeleavaldused. Paljude vabrikute töölised hakkasid streikima. Nad nõudsid palkade tõstmist ja tööpäeva lühendamist kaheksale tunnile. Reas linnades oli töölistel kokkupõrkeid tsaari politsei ja sõjaväega. Jälle voolas töörahva veri. Nii algas 1905. aasta revolutsioon.

Kogu 1905. aasta kevade ja suve kestsid tööliste väljaastumised ja talupoegade rahutused. Talupojad nõudsid mõisnike maade andmist rahvale. Mitmes kohas haarasid talupojad omal algatusel mõisnike maid.

1905. aasta sügisel algas Moskvas suur streik. See levis kiiresti ka teistesse linnadesse. Rongid ei liikunud. Post ja telegraaf ei andnud teateid edasi. Vabrikud ja tehased lõpetasid töö ja töölised tulid tänavaile. Kauplused ja ametiasutused olid suletud. Koolides katkestati õppetöö. Ainult veevärk ja haiglad töötasid. Streik oli muutunud **üldstreigiks**. Toimusid rahvarohked miitingud, kus kõnelejad astusid välja tsaari ja tema käsilaste vastu.

Üks selline suur miiting toimus 16. oktoobril Tallinnas Uuel turul (praeguse «Estonia» teatri hoone juures). Sõjaväeosa saadeti miitingut laiali ajama. Sõdurid täitsid ülemuste käsku ja avasid rahva pihta tule. Püssipaukude kaja segunes haavatute karjatuste ja surijate oietega. 90 inimest sai surma ja üle 200 haavata. Tsaari käsilased lootsid selle metsiku veretööga rahvast hirmu-

tada, kuid nad eksisid. Tapetute matused kujunesid võimsaks meeleavalduseks, millest võtsid osa kümned tuhanded inimesed. Kusagil polnud näha politseinikke ega sõjaväge. Matusepäeval pidasid töölised ise Tallinna tänavatel korda. Tööliste õlgadel kanti kirstud Tallinnast Rahumäe kalmistule. Lahtiste haudade juures kutsusid bolševikud rahvast üles jätkama võitlust tsaari ja tema käsilaste vastu.

Revolutsioon saavutas suurima hoo 1905. a. detsembris, kui mitmel pool Vene riigis puhkesid tööliste relvastatud ülestõusud tsaarivalitsuse vastu. Neid ülestõuse juhtisid bolševikud. Kõige suurem ülestõus toimus Moskvas. Tsaar saatis ülestõusnute vastu sõjaväge. Osa sõjaväest kõhkles ja tahtis ülestõusnutega ühineda. Suurem osa sõjaväest kuulas aga tsaari sõna ja ülestõus suruti maha.

Relvastatud ülestõus toimus ka Eestis. Tallinna töölised moodustasid võitlussalku, kes siirdusid maale. Seal ühinesid töölis-

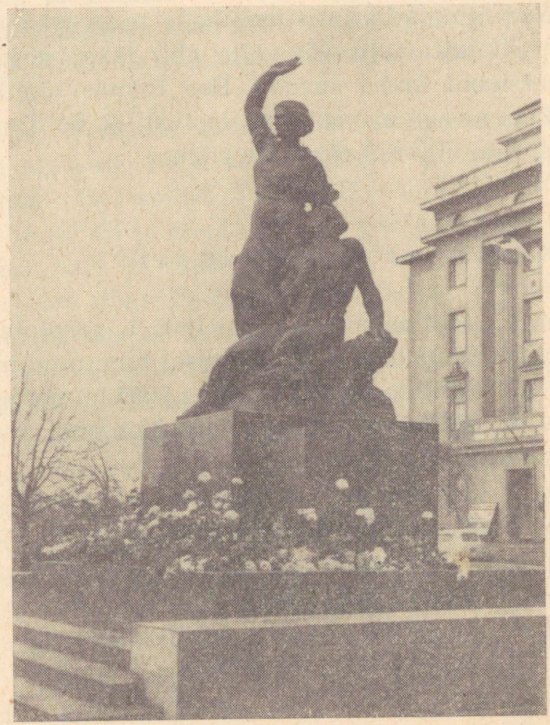

1905. a. revolutsiooni ohvrite mälestussammas Tallinnas.

tega moonakad, sulased ja vaesemad talupojad. Koos tungiti mõisatesse, vangistati mõisnikud ja võeti ära leitud relvad. Vihane rahvahulk süütas mõisate härrastemajad põlema. **Ühe nädala jooksul põletati või purustati Eestis 120 mõisat.**

Hirmunud mõisnike palvel saadeti maale erilised sõjaväeosad. Neid nimetati karistussalkadeks. Karistussalkadele anti kaasa isegi suurtükid ja kuulipildujad. Mõisnike ja pastorite poolt koostatud nimekirjade alusel võtsid karistussalgad inimesi kinni. Osa kinnivõetutest lasti ilma mingi uurimiseta maha, teisele osale määrati peksukaristus.

Eriti jõhkralt tegutses karistussalk Viljandis. Vangistatud inimestel seoti käed selja taha ja nad aeti järve äärde. Siia oli kaevatud suur ühishaud. Süütud inimesed pandi haua servale põlvitama, nägu lahtise haua poole. Karistussalga juhi parun Sieversi käsul tulistasid sõdurid neile selga. Tapetute hulgas oli isegi 14-aastasi kooliõpilasi. Hukatavate omaksed ja linnaelanikud olid käsutatud seda veretööd pealt vaatama. Nii hukati Viljandis 72 inimest. Pastorid püüdsid karistussalkade veretööd igati õigustada. Nad nimetasid karistussalkade tegevust «jumala karistuseks».

Halastamatu vägivalla abil läks tsaarivalitsusel korda revolutsiooni maha suruda. See toimus lõplikult alles 1907. aastal. Rahvas aga ei kaotanud lootust, et kord saabub aeg, mil variseb põrmu vihatud rõhujate võim.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline sündmus sai 1905. a. revolutsiooni alguseks?
2. Kirjelda 1905. a. sügisel toimunud üldstreiki.
3. Milline veretöö toimus 1905. a. sügisel Tallinnas?
4. Millal saavutas revolutsioon oma suurima hoo? Mis siis toimus?
5. Jutusta karistussalkade tegevusest.
6. Tuleta meelde, millest on juttu Fr. Tuglase lugemispalas «1905. aasta».

35.

RAHVAS KUKUTAB TSAARI.

Oli 1917. aasta veebruarikuu. Juba kolmandat aastat kestis suur sõda, mille olid valla päästnud paljude riikide kapitalistid ja mõisnikud. Nende sooviks oli sõja abil orjastada teisi maid ja rahvaid ning kokku ahnitseda uusi rikkusi. Sellest röövellikust, ebaõiglasest sõjast võttis osa 33 riiki. Sõda haaras suure osa maailmast. Seepärast nimetatakse seda sõda **Esimeseks maailmasõjaks.**

Eriti ahned olid saksa kapitalistid ja mõisnikud, kes püüdsid Venemaad vallutada ja siinseid rahvaid orjastada. Tsaari-Venemaa oli sõjaks Saksamaaga halvasti ette valmistatud. Sõjaväel oli puudus relvadest ja laskemoonast. Seepärast pidi Vene sõjavägi järjest taganema.

Mööda tsaariaegse Venemaa pealinna Petrogradi (nii nimetati Peterburi sõja algusest, 1914. aastast peale) tänavaid kõndis väsinud sammul keskealine soldat. Ta oli alles äsja tulnud haiglast. Sõja algusest peale oli ta teeninud tsaari sõjaväes ega olnud kordagi näinud oma naist ja lapsi. Nüüd oli ta teel oma perekonna juurde, kes elas ühes Petrogradi äärelinnas. Sõduri pilk peatus pikkadel järjekordadel leivapoodide uste taga. Inimesed ootasid tundide kaupa, et kätte saada kaartide alusel jagatavat nappi leivapalukest. Sõdur kuulis, kuidas inimesed kirusid tsaari, kes tõukas Venemaa sõjakeerisesse. Talle tulid meelde sõnad bolševike lendlehest, mida ta oli lugenud sõjaväljal. «Mitte saksa ja austria sõdurid pole meie vaenlased,» oli kirjutatud lendlehes. «Ka nemad on lihtsad töölised ning talupojad, kes on saadetud sõdima oma vabrikantide ja mõisnike käsul. Meie tõelisteks vaenlasteks on tsaar ja Venemaa mõisnikud ning kapitalistid. Samal ajal kui meie lahinguväljal sureme, rikastuvad nemad meie vere ja piinade arvel. Pöörake relvad oma tõeliste vaenlaste vastu! Tehke lõpp sellele neetud sõjale!»

Korraga kostavad sõduri kõrvu revolutsioonilise laulu hoogsad, kaasakiskuvad helid. Mööda tänavat tuleb suur naistööliste demonstratsioon. Peade kohal lehvivad punased lipud ja loosungid, millele on kirjutatud: «Maha sõda!», «Maha tsaar!», «Rahu!», «Leiba!». Sõdurile meenub, et täna on ju 23. veebruar — uue kalendri järgi 8. märts — rahvusvaheline naistepäev.

Järsku peatuvad esimesed read. Põiktänavast kihutab välja suur salk ratsapolitseinikke. Mustades sinelites tugevad, täissöönud mehed istuvad suurtel mustadel hobustel. Politseinikud kannustavad hobuseid ja tormavad demonstratsioonile vastu. «Mitte karta! Kindlalt kokku hoida!» julgustavad üksteist töölised. Ja kui ratsanike must laine jõuab paarikümne sammu kaugusele demonstrantide esimesest reast, kõlab kellegi hele hääl: «Esimene viirg! Tuld!»

Ratsanikele lendab vastu munakivide rahe.

«Teine viirg! Tuld!» kõlab jälle hüüe ning ründajaid tabab uus kivirahe. Mõned politseinikud kukuvad sadulatest, teised langevad hobuste kaeltele ja haaravad kinni lakkadest. Siis kostab politseiohvitseri möirgav käsklus: «Rünnakule! Marss-marss! Raiu!» Hetkeks kõhklema löönud ratsasalk kihutab löögivalmis mõõkadega rahva sekka. Suured hobused paiskavad inimesi pikali ja tallavad neid oma rautatud kapjadega. Mõõga- ja nuudihoobid langevad, kuhu juhtub. Kogu tänav on korraga täis põgenevaid inimesi. Kostavad oiged ja needmised tsaaritimukate aadressil. Siin-seal värvub lumi verest punaseks.

Sõdur on surunud end uksetühemikku ja pigistab rusikasse oma terve käe. Kuidas küll tahaks praegu välja astuda jõhkra vägivalla vastu! Aga rahval pole relvi ja paljaste kätega pole midagi teha. Iseasi, kui sõjaväegi pööraks oma relvad mitte rahva, vaid rõhujate vastu. Siis poleks tsaaril enam pääsu.

Vastuseks demonstratsiooni jõhkrale laialikihutamisele hakkavad Petrogradi töölised streikima. Ähvardavalt undavad vabrikuviled. Üks vabrik teise järel lõpetab töö. Tööliste hulgas levitatakse bolševike lendlehti, mis kutsuvad üles tsaarivõimu kukutama.

Jätkuvad kokkupõrked politseiga. On surmasaanuid ja haavatuid. Tsaar annab käsu rahutused sõjaväe abil maha suruda, nii

nagu see oli toimunud 1905. aastal, kuid sõdurid ei täida enam tsaari käske. Venemaal algab revolutsioon.

26. veebruaril tõusevad üles Petrogradi töölised. Nad tungivad politseinikele kallale ja võtavad neilt relvad ära. Sõdurid vaatavad seda pealt, kuid ei lähe politseinikele appi. Nad ei usu enam tsaari ja tema käsilaste valelikke sõnu. Käimasolev ohvriterikas sõda ja bolševike selgitustöö on pannud nad teistmoodi mõtlema.

27. veebruari hommikul tulevad esimesed väeosad ülestõusnud rahva poolele üle. Relvalaod murtakse lahti ja töölistele jagatakse püsse ning padruneid. Rahvas vabastab vanglatest seal vaevlevad revolutsionäärid. Tsaar ja tema lähemad abilised ning kindralid võetakse vahi alla.

Nii kukutati 1917. a. veebruarikuu viimastel päevadel Venemaa rahvaid sajandite jooksul rõhunud **tsaarivõim.**

Kohe pärast tsaarivalitsuse kukutamist hakkasid töölised ja soldatid 1905. aasta eeskujul valima tööliste ja soldatite saadikute nõukogusid. Samal ajal kiirustasid kapitalistid uue vabrikantide ja mõisnike valitsuse loomisega. See valitsus sai nimeks Ajutine Valitsus.

Rahva soov oli, et Ajutine Valitsus annaks rahu, leiba ja maad. Ajutine Valitsus ei täitnud neid rahva nõudmisi. Sõda jätkus. Linnades oli endiselt toidupuudus. Talupoegadele ei antud mõisnike maid. Tööliste palku ei tõstetud. Rahva meelepaha Ajutise Valitsuse vastu suurenes. Bolševikud kutsusid rahvast üles jätkama võitlust kapitalistide ja mõisnike Ajutise Valitsuse vastu, et kehtestada töörahva enda võim, teha lõpp sõjale, anda vabrikud ja tehased rahvale ning maa talupoegadele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks vihkas Venemaa töötav rahvas Esimest maailmasõda?
2. Kes rikastusid selle sõja arvel?
3. Kuidas algas Petrogradis revolutsioon?
4. Miks õnnestus tsaaril maha suruda 1905. aasta revolutsioon? Miks ei õnnestunud enam maha suruda 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni?
5. Mida nõudis rahvas Ajutiselt Valitsuselt? Kuidas täitis Ajutine Valitsus rahva nõudmisi?

36.

RELVASTATUD ÜLESTÕUS PETROGRADIS.

1917. a. sügiseks oli Venemaa olukord muutunud väga raskeks. Sõda Saksamaaga jätkus. Linnades oli puudus toidust. Vabrikutele ei jätkunud kütet ja toorainet. Vabrikandid sulgesid ühe vabriku teise järel. Kümned tuhanded töölised jäid ilma tööta. Neil polnud millegagi toita ennast ja oma perekonda. Mõnes kohas haarasid talupojad mõisamaid ja põletasid mõisahooneid. Ajutine Valitsus astus mõisnike huvides rahva vastu välja. Rahva pahameel Ajutise Valitsuse vastu suurenes.

Venemaa töölised ja talupojad said järjest selgemini aru, et nende elu paraneb ainult siis, kui nad ise võtavad võimu enda kätte. Bolševike partei juhtimisel hakati tegema ettevalmistusi Ajutise Valitsuse kukutamiseks. Eriti hoolikalt valmistuti ülestõusuks Petrogradis. Siinsetes vabrikutes ja tehastes moodustasid töölised relvastatud võitlussalku. Neid salku nimetati Punakaardiks, neisse kuuluvaid töölisi aga punakaartlasteks.

Ülestõusu ettevalmistamise keskuseks Petrogradis oli **Smolnõi.** Varem oli siin asunud internaatkool. Nüüd meenutas Smolnõi sõjalaagrit. Hoone ümbruses seisid soomusautod, mis olid valmis iga hetk välja sõitma. Sissepääsu juures valvasid punakaartlased laskevalmis kuulipildujatega. Järjest saabusid ja lahkusid käskjalad autodel ja mootorratastel. Täis võitlustahet tulid Smolnõisse üha uued rühmad punakaartlasi, revolutsioonilisi madruseid ja soldateid. Siin varustati neid relvade ja laskemoonaga. Oodati juhendeid ja käske tegutsemiseks. Ees seisis otsustav võitlus kodanliku korra kukutamiseks.

Rünnak Talvepaleele.

Ülestõus Petrogradis algas 24. oktoobril 1917. a. (uue kalendri järgi 6. novembril). Tänavatele ilmusid punakaartlaste ja revolutsiooniliste soldatite võitlussalgad. Nad tegutsesid kindla plaani kohaselt, mis oli koostatud Lenini juhtnööride järgi. Kiirete ja ootamatute löökidega vallutasid ülestõusnud telefonikeskjaama, telegraafi, pangad ja tähtsamad valitsusasutused. Ööl vastu 25. oktoobrit vallutati Petrogradi raudteejaamad ja üle Neeva viivad lahtivõetavad sillad. Vaenlase katsed nende tagasivallutamiseks nurjusid. 25. oktoobri hommikuks olid peaaegu kõik tähtsamad kohad linnas läinud ülestõusnute kätte.

Ajutine Valitsus varjas end endises tsaarilossis — **Talvepalees.** Selles tohutu suures hoones oli üle 1000 saali ja toa. Talvepalee kaitseks olid kohale toodud ohvitseridest koosnevad väeosad ja junkrud (ohvitserikoolide õpilased). Talvepalee ette püstitasid ohvitserid ja junkrud puuhalgudest barrikaadid, mille taha asetati kuulipildujad. Nii sai hoida marulise tule all Talvepalee ette jäävat suurt ja lagedat väljakut. Kõik see raskendas pealetungi Talvepaleele.

Smolnõist saadeti Talvepaleed vallutama parimad võitlussalgad. Nende hulgas oli ka Tallinna revolutsiooniliste madruste löö-

gisalk. Revolutsiooniline ristleja «Aurora» sai käsu sõita Neevale ja suunata oma kahurid Talvepaleele.

Saabus 25. oktoobri õhtu. Petrogradi äärelinnades toimus elav liikumine. Siit saatsid töölised Talvepalee piirajatele varustust ja toitu. Südalinn oli aga pime ja inimtühi. Siin tehti ettevalmistusi viimaseks otsustavaks pealetungiks kodanlikule Ajutisele Valitsusele. Asjatu verevalamise ärahoidmiseks tegid ülestõusnud Talvepalee kaitsjatele ettepaneku alla anda. See ettepanek lükati tagasi, sest Ajutine Valitsus ootas ustavate vägede appitulekut. Bolševikud pidasid aga kõik need väed juba teel või Petrogradi jaamades kinni ja enamik neist tuli revolutsiooni poolele üle.

Õhtul kell üheksa kõmatas **ristleja «Aurora»** kahuripauk. See oli märguanne pealetungiks. «Aurora» helgiheitjate kiirtevihkudes kerkis pimedast sügisööst esile punaseks värvitud uhke hoone. Palee akendest ja barrikaadide tagant külvati pealetungijad üle kuulirahega. Esimene katse Talvepalee vallutamiseks lõödi tagasi.

V. I. Lenin Smolnõis.

Siis hakkasid mürisema kahurid. Tulistati Talvepalee vastas asuvast Petropavlovskaja kindlusest. «Aurora» tulistas paukpadrunitega, et mitte purustada ajaloolist hoonet. Petropavlovskaja kindlusest lastud väikesed mürsud vigastasid hoonet vähe, küll aga hirmutasid nad Ajutist Valitsust.

Tunnid möödusid. Tulevahetus ajuti nõrgenes, et siis jälle tugevamaks muutuda. Pikkamööda hakkas ohvitseride ja junkrute vastupanu raugema. Seda kasutasid piirajad. Nad roomasid väikeste salkadena barrikaadide juurde ja jäid sinna lamama. Mööda võitlejate rivi anti edasi käsklus: «Katkestada tulistamine! Valmistuda tormijooksuks! Signaal — üksik püssilask!» Saabus pingeline, ähvardav vaikus, mille lõhestas üksik terav püssipauk. Ründajad tõusid ja üle Palee väljaku veeres võimas «hurraa!». Hoolimata neile vastu paiskuvast kuulipilduja- ja püssitulest sööstsid punakaartlased, madrused ja soldatid üle barrikaadide ja tungisid Talvepaleesse. Vihane võitlus jätkus palees. Junkrud panid meeleheitlikult vastu palee lugematutes saalides ja tubades. Kuid nende vastupanu ei suutnud enam Ajutist Valitsust päästa.

Kella kaheks öösel jõudsid punakaartlased saalini, mille ust kaitses laskevalmis vintpüssidega junkrute rivi. Junkrute käest rebiti püssid. Saali uksed prahvatasid lahti ja punakaartlaste ees seisid Ajutise Valitsuse hirmunud ministrid. Nende võim oli lõppenud. Kohe võeti ministrid vahi alla ja viidi Petropavlovskaja kindlusesse.

Talvepalee vallutamisega võitis Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Petrogradis. Kodanluse võim oli lõppenud — algas töörahva võim.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks suurenes 1917. aasta sügisel rahva pahameel Ajutise Valitsuse vastu?
2. Kus asus relvastatud ülestõusu ettevalmistamise ja juhtimise keskus Petrogradis? Kirjelda seda kohta.
3. Kuidas võeti Petrogradis võim üle?
4. Kus varjas end Ajutine Valitsus? Kuidas ta püüdis end kaitsta?
5. Milliseid ettevalmistusi tehti pealetungiks Talvepaleele?
6. Kirjelda Talvepalee vallutamist.
7. Milline tähtsus oli relvastatud ülestõusul Petrogradis?

37.

NÕUKOGUDE VÕIMU LOOMINE.

Samal ajal kui Talvepalee pärast toimus viimane otsustav võitlus, kogunesid Smolnõisse tööliste, talupoegade ja soldatite esindajad kogu Venemaalt.

Smolnõi avar saal oli heledasti valgustatud. Kõikjal seisid ja istusid töörahva saadikud. Siin oli karmide nägudega vabrikutöölisi, otse rindelt tulnud soldateid, tumedates mundrites madruseid ja lihtsates kodukootud riietes talupoegi. Kõik nad olid tunda saanud mõisnike ja kapitalistide ülekohut. Pikki tunde kuulasid saadikud tähelepanelikult kõnesid. Mõnikord katkestati kõnelejad aplausiga, teinekord vihaste hüüetega.

Kell kolm öösel saabus Smolnõisse teade, et Talvepalee on vallutatud ja Ajutine Valitsus vangistatud. See sõnum võeti vaimustusega vastu ja teatati kõigile Venemaa rahvastele, et nüüdsest peale kehtib Venemaal töötava rahva võim — nõukogude võim.

Tormilise aplausi ja hüüetega tervitati koosolekule saabunud **revolutsiooni juhti — Leninit.** Koosolijate vaimustusel polnud piire. Aplaus kestis mitu minutit. Lenini kõnet kuulati suurima tähelepanuga. Lenini ettepanekul võeti üksmeelselt vastu noore nõukogude võimu esimesed dekreedid ehk seadused. Need olid rahudekreet ja maadekreet.

Rahudekreediga tehti kõigile sõdivatele riikidele ettepanek alustada kohe läbirääkimisi õiglase rahu sõlmimiseks. Kõik sõtta kistud rahvad olid rahu poolt, sest sõda oli toonud neile vaid piina ja viletsust. Kapitalistlike riikide valitsused olid aga rahu vastu ning nad ei vastanudki nõukogude võimu rahuettepanekule.

Talupojad olid aastasadu võidelnud maa saamise eest. Neil oli tulnud kannatada mõisnike rõhumise, nälja ja viletsuse all. Nüüd

Lenin kuulutab välja nõukogude võimu.

said talupojad oma maa peremeesteks. Seni mõisnikele ja kirikule kuulunud põllud, karjamaad ja metsad läksid nüüd töötava talurahva kätte. Samuti jagati talupoegadele mõisate põllutööriistad, loomad ja hooned. Kõik selle sai talupoeg nõukogude võimult tasuta. **Maadekreediga viidi täide talupoegade aastasadade pikkune unistus — neile anti maad.**

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja nõukogude võimu loomine olid uue ajajärgu alguseks meie kodumaa ajaloos. Riiki hakkasid nüüd valitsema töölised, talupojad ja soldatid, kes valisid enda hulgast parimad inimesed nõukogudesse. Loodi esimene Nõukogude valitsus. Selle valitsuse juhiks sai Lenin. Vabrikud ja tehased võeti kapitalistidelt ära. Need muutusid nüüdsest peale kogu rahva omandiks. Töölised hakkasid töötama mitte üksikute rahameeste rikastamiseks, vaid kogu rahva elu parandamiseks.

Tsaarivalitsus oli ässitanud Vene riigis elavaid rahvaid üksteise vastu. Nüüd tehti sellele lõpp. Kõik Venemaa rahvad said võrdsed õigused ja võisid oma elu ise korraldada. Koolides kehtestati emakeelne õpetus ja ametiasutustes emakeelne asjaajamine.

Seni ei olnud naistel võrdseid õigusi meestega. Võrdse töö eest maksid kapitalistid neile väiksemat palka. Riik ja kirik sundisid naisi kõiges meeste sõna kuulama. Ka sellele tegi nõukogude võim lõpu. Naised said kõigil elualadel meestega võrdsed õigused.

Tsaari-Venemaal oli riik toetanud kirikut, kes vale ja pettuse abil aitas töörahvast sõnakuulmises hoida. Usku suruti rahvale peale. Nõukogude võim tegi sellele lõpu. Kirik ei hakanud enam saama riigilt mingisugust toetust. Koolides kaotati usuõpetus.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon on kõige tähtsam sündmus, mis kunagi on toimunud ajaloos. Nõukogude võimu kehtestamine Venemaal oli eeskujuks kõikidele maailma rahvastele. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni eeskujul puhkesid revolutsioonid Saksamaal, Ungaris ja teistes riikides. Kapitalistide võim kogu maailmas lõi kõikuma.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kelle esindajad olid tulnud koosolekule Smolnõisse?
2. Millised olid nõukogude võimu esimesed dekreedid?
3. Jutusta lähemalt nendest dekreetidest.
4. Millised tähtsad muudatused toimusid pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu?

38.

NÕUKOGUDE VÕIMU LOOMINE EESTIS.

Samal ajal kui Petrogradis võitis Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, võttis ka eesti töörahvas võimu enda kätte. Võitlus nõukogude võimu kehtestamise eest Eestis toimus ühtse plaani alusel, mille oli välja töötanud Kommunistliku Partei Keskkomitee. Ülestõusu juhtimiseks Eestis loodi Sõja-revolutsioonikomitee eesotsas tuntud bolševike Ivan Rabtšinski ja Viktor Kingissepaga. Vajaduse korral pidid eesti töötajad toetama ülestõusu Petrogradis.

Tallinnas ja teistes suuremates linnades läks võim nõukogudele ilma verevalamiseta. Eesti ja vene töölised ning soldatid tegutsesid otsustavalt ning kiiresti. Kapitalistid ja mõisnikud ei julgenud vana korra kaitseks relvadega välja astuda. Kogu Eestimaal toimusid suured rahvakoosolekud, kus töötav rahvas tervitas üksmeelselt nõukogude võimu loomist. **Esimest korda ajaloos oli eesti töörahvas saanud oma maa peremeheks.**

Linnades olid töölised valinud nõukogud juba 1917. a. kevadel, kohe pärast tsaarivõimu kukutamist. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni läks võim nende nõukogude kätte. Nõukogudes tegutsesid sõbralikult koos paljudest rahvustest töölised. Nõukogude juhtimisel võtsid töölised tehased üle ja hakkasid ise tööd korraldama. Vabrikud ja tehased muutusid rahva omandiks.

Maal aga puudusid senini nõukogud. Nüüd moodustati ka maal töörahva saadikute nõukogud, kes hakkasid kohalikku elu juhtima. Esimeseks suureks tööks oli **mõisate ülevõtmine parunitelt.** Talurahva abistamiseks saatis bolševike partei maale revolutsioonilisi töölisi ja Punakaardi salku. Mõisnikud ja nende abilised püüdsid igati mõisate ülevõtmist takistada. Nad peitsid tööriistu ja vilja, hakkasid vastu mõisaid üle võtma tulnud töörahvale. Ülevõtjad ei lasknud end sellest aga heidutada. Nad märkisid nimekirja kõik ülevõetud tööriistad ja esemed. Midagi ei lastud kaotsi

minna, sest nüüdsest peale oli see rahva ühisvara. Parunid aeti mõisatest välja. Mõisaid ei jagatud rahva vahel, vaid nendes seati sisse töörahva ühismajapidamised.

Endised moonakad tundsid end nüüd mõisates tõeliste peremeestena. Nad kõndisid julgelt parunite uhketes saalides, kuhu varem moonakas ei tohtinud jalgagi tõsta.

Peale mõisnike tuli nõukogudel võidelda veel kohalike hallparunite vastu. Linnades oli puudus leivast. Hallparunitel oli vilja küllalt, kuid nad ei andnud seda tööliste toitmiseks. Siis saadeti kohale punakaartlased, kes võtsid hallparunitelt vilja ülejäägid.

Mitmes kohas asutasid eesti kodanlased parunite ja pastorite toetusel nõukogude võimule vaenulikke relvastatud salku. Nendest osavõtjaid nimetati valgekaartlasteks. Virumaal tungisid valgekaartlased kallale kohalikku töörahvast abistama tulnud Punakaardi salgale ja tapsid kolm punakaartlast. Nende hulgas oli ka tuntud revolutsionäär Mihkel Aitsam. Valgekaartlaste kallaletunge toimus ka mujal. Eesti punakaartlased koos vene ja läti seltsimeestega lõid aga kõik need tagasi.

Alguses oli töörahval vähe kogemusi oma elu juhtimiseks. Kui oma nõu ei aidanud, siis läkitati saadikud Tallinna nõu ja abi paluma. Bolševike juhid Viktor Kingissepp, Jaan Anvelt ja Hans Pöögelmann aitasid alati nende poole pöördunud seltsimehi.

Suured muudatused toimusid ka teistel elualadel. Kõikides ametiasutustes kasutati nüüd eesti keelt. See tegi rahval asjaajamise palju kergemaks. Koolides kaotati õppemaks ja seati sisse emakeelne õpetus.

Lühikese ajaga tegi nõukogude võim eesti töörahva olukorra parandamiseks väga palju. Töötav rahvas toetas igati nõukogude võimu ja viis agaralt nõukogude võimu seadusi ellu. Eesti töölised ja töötavad talupojad olid sellele uhked, et nad koos kogu Venemaa töörahvaga olid kukutanud rõhujate võimu ja ehitavad üles uut, õnnelikku elu bolševike partei ja V. I. Lenini juhtimisel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kellele läks Eestis võim pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni?
2. Millised ülesanded seisid nõukogude võimu ees Eestis?
3. Kirjelda, kuidas toimus mõisate ülevõtmine.
4. Millised muudatused toimusid koolides?

39.

KEILA LAHING.

1918. a. veebruaris tungisid Saksa väed noorele Nõukogude riigile kallale. Vaenlane liikus edasi laial rindel, mis ulatus Ukrainast Eestini. Endine Vene armee ei suutnud Saksa vägesid tagasi tõrjuda. Sõjast tülpinud sõdurid lahkusid rindelt ja läksid tagasi oma kodudesse. Uut armeed aga Nõukogude riigil veel ei olnud. Saksa kindralid lootsid lühikese ajaga vallutada Venemaa ja hävitada nõukogude võim.

Juba eelmisel aastal olid sakslased vallutanud Saaremaa ja Hiiumaa. Nüüd tungisid nad sealt mandrile ja liikusid kiiresti Tallinna suunas. Saksa vallutajaid abistasid eesti kodanlased, kes lootsid, et Saksa väed teevad lõpu nõukogude võimule. Eesti kapitalistide ja kulakute esindajad olid varem koguni salaja käinud Saksa kindraleid palumas, et need kiiremini vallutaksid Eesti. Nii reetsid eesti kodanlased häbitult oma rahva ja maa. Hästi relvastatud ja väljaõpetatud Saksa vägedele läksid vastu revolutsioonilised madrused ja umbes 400 Tallinna töölist-punakaartlast. Suurem lahing toimus Keila jaama juures. Aleksander Ilves, kes ise Keila lahingust osa võttis, jutustab sellest nii:

«Kui ma 1918. a. 22. veebruari hommikul Raudteetehastes oma treipingi käima panin, tulid minu juurde kaks töökaaslast-kommunisti. Nad rääkisid mulle eelmisel õhtul toimunud suurest rahvakoosolekust, kus Viktor Kingissepp teatas rahvale sakslaste pealetungist. Samal koosolekul avaldasid paljud töölised soovi minna vabatahtlikena võitlusesse vihatud vaenlaste vastu.

Sellest kuuldes panin treipingi seisma ja andsin ka ennast vabatahtlikuna üles.

Meid kästi minna Balti jaama. Ilm oli selge ja külm. Tänavaile oli kogunenud palju saatjaid. Avatud akendest lehvitasid lihtsad

Alice Tisler.

tööinimesed meile hüvastijätuks. Kodanlased aga piilusid aralt kardinate tagant.

Jaamas ootas meid juba rong. Meie komandöriks oli määratud ohvitser Andrei Põld, kes oli tulnud revolutsiooni poolele üle. Peatselt hakkas rong liikuma Haapsalu poole. Vaguni treppidele paigutati vaatlejad, kes pidid hoolega ümbrust jälgima. Puudusid ju meil täpsed andmed sakslaste jõudude ja asukoha kohta.

Videvikus jõudsime Keila jaama. Siin kohtusime revolutsiooniliste madruste ja soldatitega, kes teatasid, et neil oli Haapsalu pool ootamatu kokkupõrge sakslastega. Rong madrustega sõitis tagasi Tallinna, meie aga jäime Keila jaama, et siin vaenlast kinni pidada. Vahipostid pandi välja ja kuulipildujad seati laskevalmis. Ülejäänud mehed veetsid öö jaamahoones või rongis tukkudes.

Järgmisel hommikul korraldati meile sõjaline õppus, sest paljud läksid esimest korda lahingusse. Varem sõjaväes teeninud seltsimehed õpetasid teisi vintpüssist ja kuulipildujast laskma. Lahingus olnud mehed seletasid, kuidas tuleb lahinguväljal tegutseda. Meie panime hoolega tähele, ise närides Tallinnast kaasavõetud kuivikuid.

Kell 3 pärast lõunat anti käsk sõita vaenlasele vastu. Me ei jõudnud veel vagunitesse minna, kui jaama veetornis asuv valvepost teatas, et lõuna poolt lähenevad Keilale sakslased mööda maanteed jalgratastel. Meile tuli see täiesti ootamatult, sest meie teada pidi vaenlane lähenema hoopis läänest, piki raudteed. Kohe muutsime tegevuskava ja otsustasime lahingu siinsamas vastu võtta. Asusime piki raudteed lahingukorda ja avasime lähenevate

sakslaste pihta tule. Sakslased hakkasid vastu tulistama. Meie tuli aga muutus järjest ägedamaks, sest meile tulid appi mitmed kohalikud elanikud ja raudteelased.

Siis andis meie komandör märku rünnakuks, et sakslased tagasi lüüa. Tuli joosta üle lageda mõisapõllu, kus lumi ulatus kohati rinnuni. Kuid meid ei kohutanud ei sakslaste äge tulistamine ega sügav lumi. Viha sissetungijate vastu ja revolutsiooniline vaimustus oli äärmiselt suur. Ümberringi kuuldus hüüdeid: «Maha rõhujad!», «Elagu vabadus!», mis sulasid ühte hurraahüüetega ja püsside ning kuulipildujate raginaga. Kui jõudsime umbes põllu keskele, hakkasid sakslased taganema. Lagedal väljal peale tungides langes mitu meie seltsimeest. Nende hulgas oli ka noor neiu Alice Tisler, kes oli tuntud julge revolutsionäärina.

Lahingu ajal lahkus meie rong Keila jaamast ja hakkas lii-

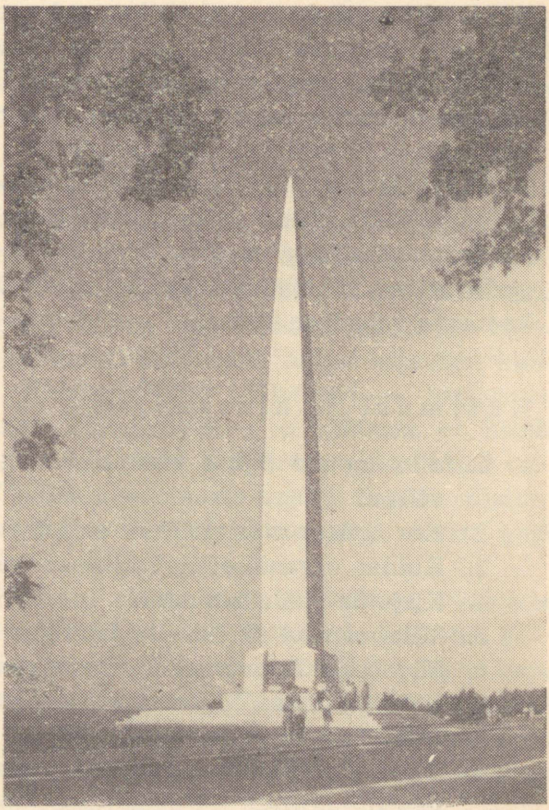

Jääretke obelisk Tallinnas.

kuma Tallinna poole. See tekitas meie hulgas segadust. Mitmed võitlejad hakkasid rongi poole jooksma. Pealetungi hoog nõrgenes. Sakslased asusid nüüd ise vastupealetungile. Nad olid kogenud ja väljaõppinud sõjamehed, nende tuli oli sihikindlam ja tabavam. Sakslased surusid kõvasti peale. Mitmed meie kaaslastest jäid tapetuna või haavatuna lahinguväljale lamama, ülejäänud taganesid Tallinna poole.

Kibedusega saime aru, et meil ei õnnestunud vaenlast tagasi lüüa. Andsime aga endale tõotuse, et me ei alistu vägivallale, vaid võitleme niikaua, kuni saavutame täieliku võidu.»

Keila lahinguga pandi vaenlase edasitung üheks päevaks seisma. Alles pärast seda, kui kohale jõudsid suurtükid, julgesid sakslased edasi liikuda.

Tallinnas ei olnud tol ajal üldse maaväge. Tallinna sadamas seisid aga revolutsioonilised sõjalaevad. Kuna meri oli jääs, siis tekkis oht, et Saksa väed vallutavad need laevad. Seda ei tohtinud sündida lasta. V. I. Lenin andis käsu viia laevad Helsingi kaudu Kroonlinna. Jäälõhkujate abil lahkusid laevad Tallinna sadamast. Nende pardal oli palju eesti revolutsionääre ja töölisi. Eestis algas julm Saksa okupatsioon.

23. veebruaril 1918. a., kui Tallinna töölised pidasid sakslastega lahingut Keila jaama juures, panid Petrogradi töölised Pihkva all sakslaste edasitungi seisma. Seda päeva tähistatakse kui **Nõukogude armee sünnipäeva,** kes on seisnud ja seisab kindlalt meie kodumaa vabaduse kaitsel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks lootsid Saksa kindralid kergesti hävitada nõukogude võimu?
2. Kes abistas sakslasi Eesti vallutamisel?
3. Kuidas organiseeriti Tallinnas sakslastele vastulööki?
4. Kirjelda Keila lahingut.
5. Miks ei suudetud Keila lahingus sakslasi tagasi lüüa?
6. Mida tegi Tallinnas asuv revolutsiooniline laevastik?
7. Miks peetakse 23. veebruari Nõukogude armee sünnipäevaks?
8. Näita kaardil kohad, kus sel päeval anti sakslastele vastulöögid.

40.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUN.

Ligi üheksa kuud kestis Eestis Saksa okupatsioon. Töörahva huvide eest võitlejaid kiusati julmalt taga. Parunite kaebuste alusel lasti sadu inimesi maha või heideti vangilaagritesse. Talupojad pidid ära andma toiduained, mis saadeti Saksamaale. Linnades aga nälgisid eesti töölised, kellele anti päevas vaid 150 grammi saepuruga segatud leiba. Enamik vabrikuid pandi seisma ja töölised jäid tööta. Rahva olukord oli väljakannatamatult raske.

Paljud eesti töölised ja talupojad olid sakslaste tulekul taandunud lahingutega Nõukogude Venemaale. Seal astusid nad Punaarmeesse. Punaarmee koosseisus loodi eesti kommunistlikud polgud. Need polgud tegid ettevalmistusi oma kodumaa vabastamiseks.

1918. a. sügisel lõppes Esimene maailmasõda Saksamaa lüüasaamisega. Saksamaal puhkes revolutsioon. Saksa sõjaväed hakkasid Eestist lahkuma. Kapitalistlikud välisriigid — Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriigid — ei tahtnud, et Eestis läheks võim jälle töötava rahva kätte. Seepärast upitasid nad võimule eesti kodanluse. Tallinna sadamasse saadeti Inglise sõjalaevad. Mujalt anti eesti kodanlusele relvi, varustust ja saadeti appi palgasõdureid.

Bolševike partei juhtimisel tõusis eesti töörahvas võitlusele nõukogude võimu taaskehtestamise eest. **Punaarmee alustas peaaletungi Eesti vabastamiseks.** Eesti kommunistlikud polgud koos Punaarmee teiste üksustega vabastasid Narva ja jätkasid edasitungi Tallinna suunas. Kõikjal tervitas ja abistas Punaarmeed töötav rahvas. Punaarmee vabastas vaenlasest Valga, Tartu ja Tapa ning jõudis 30 kilomeetri kaugusele Tallinnast.

Kohe pärast Narva vabastamist kuulutati seal välja iseseisev **Eesti Nõukogude Vabariik, mida nimetati Eesti Töörahva Kommuuniks.** Vabariiki juhtis nõukogude valitsus eesotsas tulihingelise revolutsionääri Jaan Anveldiga. Punaarmee poolt vabastatud maa-alal hakkasid tööle kohalikud töörahva saadikute nõukogud. Vabrikud ja tehased võeti jälle rahva valdusesse. Kõikjal tehastes kehtestati 8-tunniline tööpäev täiskasvanutele ja 4—6-tunniline tööpäev noortele. Tööliste palku tõsteti ja nende elamistingimusi parandati.

Sakslased olid kõik mõisad parunitele tagasi andnud. Nüüd anti need jälle rahvale. Mõisad muudeti suurteks ühismajanditeks, mida juhtisid moonakate ja sulaste komiteed.

Kõikides ametiasutustes seati jälle sisse eestikeelne asjaajamine ja koolides emakeelne õpetus. Et päästa väärtuslikke kunstivarasid hävimisest, võttis Nõukogude riik need oma kaitse alla. Parunite ja kodanlaste poolt mahajäetud raamatutest taheti asutada töörahvale kättesaadavad avalikud raamatukogud.

Igakülgset abi andis Eesti Töörahva Kommuunile Nõukogude Venemaa. Nõukogude Venemaa valitsus eesotsas V. I. Leniniga tunnustas kohe Eesti Töörahva Kommuuni iseseisva riigina. Eesti töörahvale saadeti sõjalist varustust, suurel hulgal toiduaineid ja muid kaupu. Õlg õla kõrval eesti punaarmeelastega võitlesid venelased, ukrainlased, lätlased ja teiste rahvaste pojad. Selles võitluses ilmnes eesti ja vene töörahva võitlussõprus eriti selgesti.

Kapitalistlikud suurriigid ja nende huvisid teeniv eesti kodanlus oli koondanud Tallinna alla suured jõud. Nende hulgas oli arvukalt vene valgekaartlasi ja soome palgasõdureid. Oli ka mõisnikest ja mõisa ametimeestest moodustatud väeosa, mille relvastamiseks ja varustamiseks parunid palju raha andsid. Nende jõududega õnnestus kodanlusel Punaarmee pealetung seisma panna. Inglise laevastiku toetusel läks kodanlik sõjavägi vastupealetungile. Kasutades ülekaalu sõjaväes ja relvastuses, tõrjusid kodanlikud väed Punaarmee uuesti Eesti piiridest välja.

Samal ajal puhkes Saaremaal suur töörahva ülestõus kodanluse vastu. Ülestõusnute väes oli üle 1000 mehe. Kuid ülestõusnud ei tegutsenud küllalt kiiresti ja otsustavalt. See võimaldas kodanlikul valitsusel ülestõusu maha suruda. Eesti kodanlus maksis nõukogude võimu pooldajatele veriselt kätte. Kahe kuuga tapeti Eestis umbes 2000 süütut inimest.

Noore Nõukogude riigi olukord oli muutunud väga raskeks. Ta oli ümber piiratud vaenulike sõjavägede poolt, kes tahtsid nõukogude võimu hävitada. **Sõjakäigust Nõukogude Venemaa vastu võttis osa 14 kapitalistlikku riiki** eesotsas Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikidega. Valgekaartlaste ja neid toetavate kodanlike riikide sõjavägede tagasilöömiseks tuli pingutada kõiki jõude. Seepärast ei saanud vene töörahvas saata suuremaid vägesid Punaarmee eesti polkudele appi.

Eestis jäi püsima kodanluse võim. Eesti töörahvas keeldus sõdimast Nõukogude Venemaa vastu ja nõudis, et kodanlik valitsus võtaks vastu Nõukogudemaa rahuettepaneku. Kodanlikus armees algas rahulolematus. Tallinna töölised streikisid. See sundis eesti kodanlust nõustuma rahuläbirääkimistega. Rahu sõlmiti Tartus 1920. a. veebruaris.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjelda eesti töörahva elu Saksa sõjaväe võimu all.
2. Kellele läks Eestis võim pärast Saksa sõjaväe lahkumist? Kuidas osutus see võimalikuks?
3. Jutusta Eesti Töörahva Kommuuni tegevusest.
4. Mida nõudis eesti töörahvas kodanlikult valitsuselt?

41.

PUNAARMEE VÕIDUD KODUSÕJAS.

Venemaa mõisnikud ja kapitalistid ei leppinud võimu, maa ja tehaste üleminekuga rahvale. Nad koondasid jõude ja alustasid kodusõda. Venemaa mõisnikke ja kapitaliste abistasid relvade ja varustusega kapitalistlikud suurriigid, kes tahtsid lämmatada nõukogude võimu ja haarata endale Venemaa rikkusi. Venemaa sadamates tulid maale Inglise, Prantsuse, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani sõjaväed.

Mõisnike ja kapitalistide valgekaartlikel vägedel õnnestus koos välismaiste vallutajatega haarata suur osa meie kodumaast. Noort Nõukogude riiki ähvardas surmaoht.

Võitlust nõukogude võimu eest juhtis Kommunistlik Partei eesotsas V. I. Leniniga. Partei üleskutsel astus sadu tuhandeid vabatahtlikke Punaarmeesse. Punaarmee saavutas palju suuri võite. Punaarmeelased saatsid korda unustamatuid kangelastegusid. Punaarmee koosseisus võitlesid ka eesti töölised ja talupojad, kes olid taganenud Nõukogude Venemaale. Nendest moodustati Tallinna, Tartu ja Viljandi kommunistlikud polgud ning mitu suurtükipatareid. Kangelaslikkuse eest lahingutes autasustati eesti väeosasid mitmel korral.

Üheks kõige kuulsamaks kodusõja kangelaseks oli Vassili Ivanovitš **Tšapajev**. Enne Oktoobrirevolutsiooni töötas Tšapajev lihtsa puusepana. Kolm aastat võitles ta Esimese maailmasõja ajal tsaariarmees. Tšapajevit autasustati mitmel korral vapruse eest.

Pärast tsaarivõimu kukutamist astus Tšapajev bolševike partei liikmeks. Kui algas kodusõda, läks Tšapajev võitlema nõukogude võimu eest.

Tšapajev määrati diviisi komandöriks. Tema diviis jagas vaen-

Vassili Tšapajev.

lastele kiireid ja hävitavaid lööke. Lahingutes idast pealetungiva Koltšaki armeega võitles Tšapajevi diviis Punaarmee esiridades. Valgekaartlased saatsid Tšapajevi diviisi vastu oma parimad üksused, mis koosnesid ainult ohvitseridest. Valged ohvitserid tungisid peale tihedates ridades, vaikides, ilma ühegi püssilasuta. Nende rivi lähenes punaarmeelastele nagu mingi kohutav sein. Valged lootsid, et pikkadest lahingutest väsinud Tšapajevi sõdurid löövad kartma ja põgenevad. Tšapajev laskis vaenlasel tulla õige lähedale, enne kui andis käskluse: «Tuld!» Kümned kuulipildujad hakkasid korraga tärisema. Vaenlase esimesed read lausa niideti maha, ülejäänud aga põgenesid kabuhirmus. Neile sööstsid järele punaarmeelased, kelle ees ratsutas Tšapajev.

Tšapajev hukkus hiljem ebavõrdses lahingus tugevama vaenlase vastu.

Veel ei olnud Siberis lõppenud lahingud Koltšaki vägede lõplikuks purustamiseks, kui lõunast alustasid pealetungi kindral Denikini valgekaartlikud väed. Valged liikusid kiiresti Moskva suunas. Nad olid kindlad oma võidus. Kapitalistid panid välja ühe miljoni rublase autasu sellele Denikini polgule, kes esimesena tungib Moskvasse.

V. I. Lenini ja Kommunistliku Partei juhtimisel koondas nõukogude rahvas kõik jõud võitluseks Denikini vägedega. Õige pea pandi valgete pealetung seisma ja algas nende väljakihutamine. Nendes võitlustes paistis eriti silma meie ratsavägi. Võitlusest Denikini vastu võtsid vapralt osa ka eesti kommunistlikud väeosad.

Denikini väed löödi puruks. Nende viimased riismed põgenesid Krimmi, kus võimutses valgekaartlik kindral parun Wrangel.

1920. aasta suvel alustasid parun Wrangeli väed sõjakäiku Nõukogude riigi vastu. Välisriigid olid andnud Wrangelile palju igasugust sõjavarustust, sealhulgas ka tanke ja lennukeid. Valgete väed tungisid Krimmist välja ja liikusid põhja poole.

Vaenlase vastu koondati Punaarmee parimad üksused, keda juhtis tuntud väejuht Mihhail Vassiljevitš Frunze. Valgete vägede pealetung peatati Dnepri jõel. Isegi tankide abil ei suutnud nad enam edasi liikuda.

Sügisel läks Punaarmee vastupealetungile ja lõi vaenlase väed puruks. Osa valgekaartlasi jõudis aga taganeda Krimmi, mida kaitses Perekopi maakitsus. Maakitsusest oli läbi kaevatud sügav kraav, mille taga asus ligi 20 meetri kõrgune vall. Valli ette oli

Üleminek Sivašist.

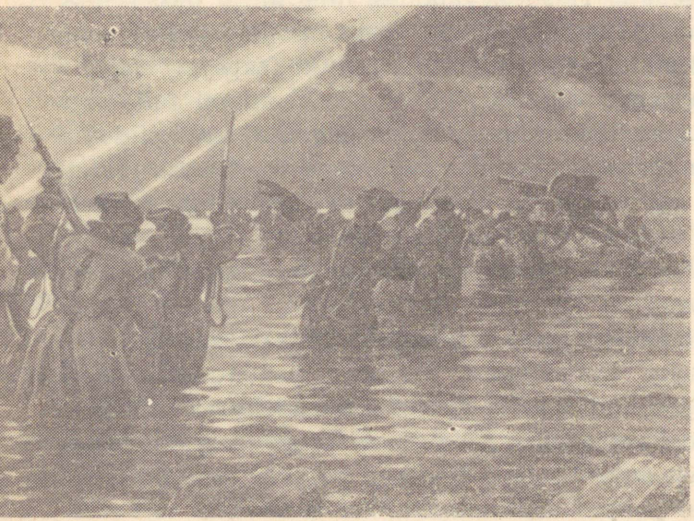

ehitatud kümneid traattõkkeid, vallile aga paigutati 200 suurtükki. Valgekaartlased pidasid Perekopi maakitsust võitmatuks kindluseks.

Perekopist idas asus madal Sivaši laht. Mõnikord tõrjusid läänetuuled lahest vee välja ja läbi lahe pääses jalgsi. Frunze teadis seda ja otsustas vaenlast rünnata neile ootamatult läbi lahe. See nõudis punaarmeelastelt suurt vaprust ja vastupidavust.

Kogu 7. novembri päeva ja õhtu puhus tugev läänetuul. Vesi taganes, jättes lahe mudase põhja paljaks. Õhtul tõusis lahe kohale udu. Ettevaatlikult liikusid punaarmeelased läbi lahe. Esiridades läksid kommunistid ja kommunistlikud noored. Jäiselt külm vesi ulatus kohati rinnuni. Võitlejad kandsid seljas kuulipildujaid ja aitasid hobustel kahureid vedada. Üha lähemale jõudis vaenlasepoolne kallas. Korraga sähvatasid seal tuleleegid, müriesid kahurid ja tärisesid kuulipildujad. Vaenlane oli punaarmeelasi märganud. Võitlejate läheduses lõhkevad mürsud paiskasid õise taeva poole vee- ja mudasambaid. Pealegi muutis tuul suunda ja vesi hakkas Sivašši tagasi valguma. Tuli kiirustada.

8 kilomeetri pikkuse raske rännaku järel jõudsid punaarmeelased vaenlase kaevikute ette. «Tagasiteed ei ole. Jääb üle kas võita või surra!» mõtlesid võitlejad rünnakuks valmistudes. Taevasse lendas roheline rakett. See oli signaal. Võimsa voona murdsid punaarmeelased läbi traattõketest ja tungisid kaevikutesse, kus puhkes vihane täägivõitlus. Vaenlane ei pidanud vastu ja taganes.

Järgmisel ööl murdsid Punaarmee teised väeosad läbi Perekopi maakitsusest. Tee Krimmi oli vaba. Valged taganesid kiiruga Musta mere äärde. Sealt põgenesid nad välismaa laevadel.

Kodusõda kestis 3 aastat. 1920. a. lõpuks olid valged kindralid ja välismaised vallutajad lõplikult purustatud. **Kodusõjas jäi võitjaks kangelaslik nõukogude rahvas ja tema Punaarmee.**

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kes alustas 1918. aastal võitlust Nõukogude riigi vastu? Kes abistas neid? Kuidas?
2. Mida sa tead Tšapajevist? Kas oled näinud filmi «Tšapajev»?
3. Jutusta Denikini sõjakäigust ja selle purustamisest.
4. Näita kaardil Krimmi ja Perekopi maakitsust.
5. Kirjelda, kuidas tungis Punaarmee Krimmi.

42.

NÕUKOGUDE LIIDU MOODUSTAMINE.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena said kõik Venemaa rahvad õiguse hakata ise oma elu korraldama. Venelased, ukrainlased, valgevenelased ja teised rahvad asutasid oma nõukogude sotsialistlikud vabariigid.

Miks nimetatakse neid riike just nõukogude sotsialistlikeks vabariikideks? Vabariigiks nimetatakse sellist riiki, mida ei valitse mitte üks isik, tsaar või kuningas, vaid selleks valitavad inimesed. Kui vabariiki valitsevad rahva poolt valitud nõukogud, siis nimetatakse sellist vabariiki nõukogude vabariigiks.

Kapitalistlikes riikides kuuluvad maa ja maapõuevarad, vabrikud ja tehased, laevad ja raudteed käputäiele rikastele kapitalistidele ja mõisnikele. Nõukogude vabariikides ei ole kapitaliste ega mõisnikke. Siin kuuluvad kõik rikkused töötavale rahvale, kes on oma maa ja vabrikute täielik peremees. Sellist korda, kus maa ja vabrikud kuuluvad töötavale rahvale, kus pole kapitaliste ega mõisnikke, nimetatakse sotsialistlikuks korraks. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni järel hakati nõukogude vabariikides üles ehitama sotsialismi. Sellepärast nimetatakse neid vabariike sotsialistlikeks vabariikideks.

Kolm aastat pidasid noored nõukogude vabariigid võitlust mõisnike ja kapitalistide ning paljude välisriikide vastu. Selles sõjas võitlesid nõukogude vabariigid üheskoos. Nad abistasid üksteist vennalikult nii sõjaväega kui ka mitmesuguse varustusega. Ainult tänu sellele tihedale koostööle suutsid nõukogude vabariigid vaenlase tagasi tõrjuda ja sõjas võitjaks jääda.

Sõda tekitas nõukogude vabariikidele väga palju kahju. Paljud tehased olid purustatud. Allesjäänud tehastele ei jätkunud toorainet ega kütet. Oli puudus toidust. Linnades jagati leiba kaartide alusel.

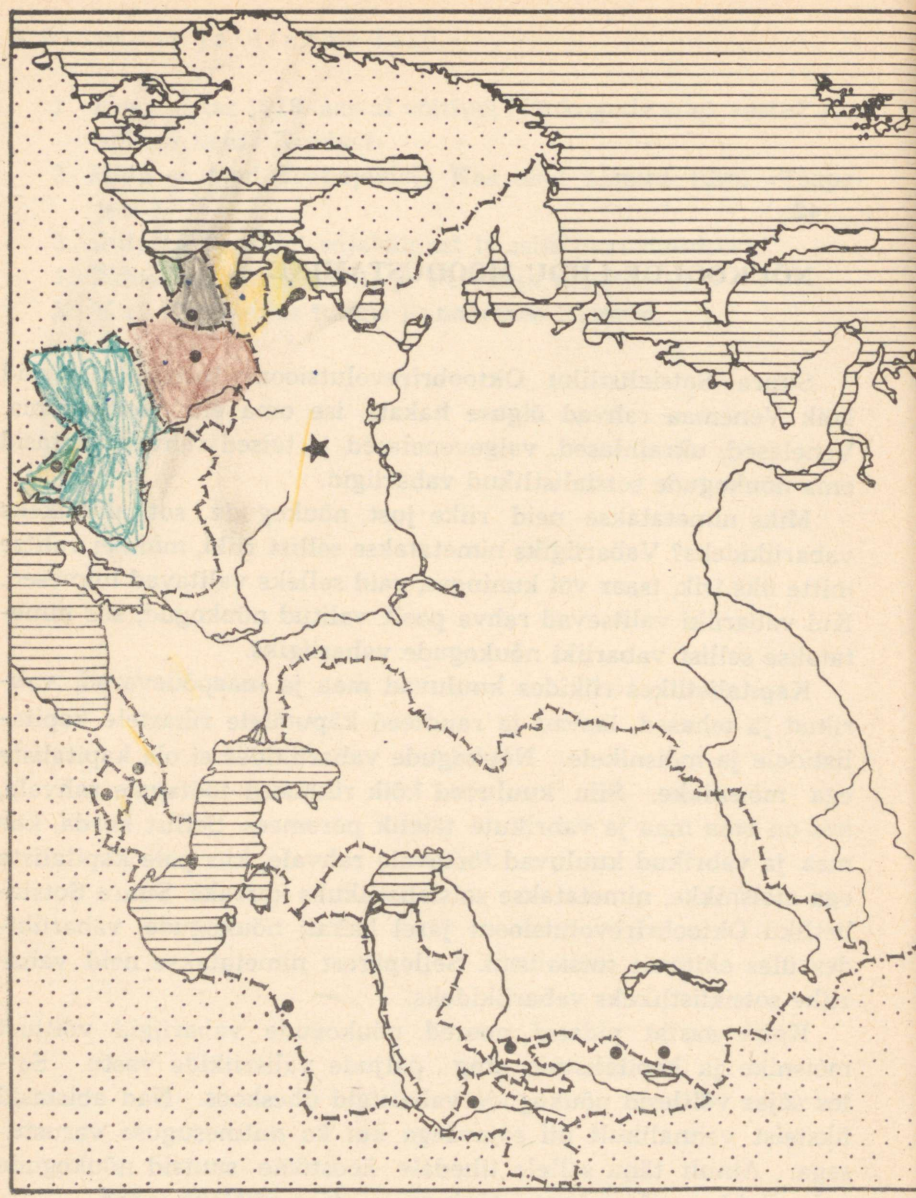

NSV Liidu kontuurkaart.

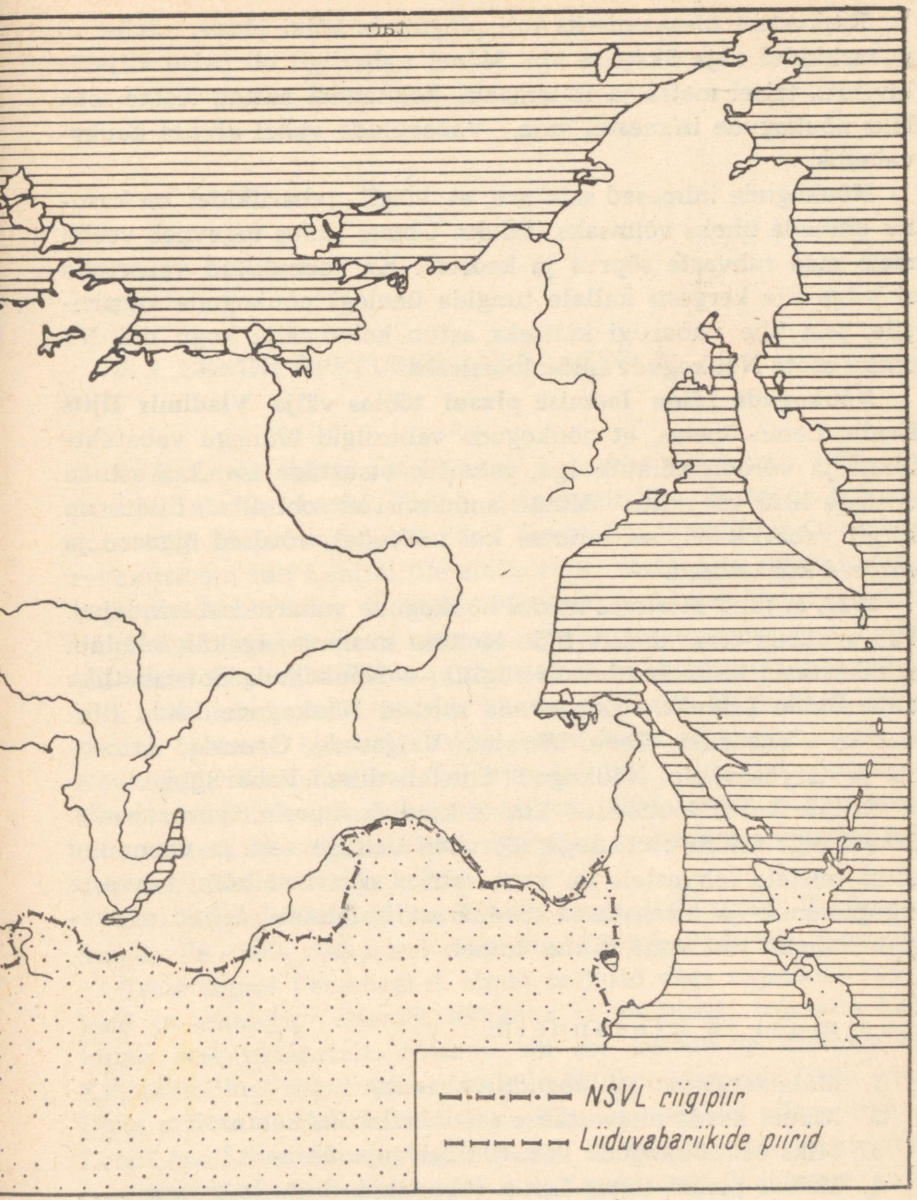
NSVL riigipiir
Liiduvabariikide piirid

Raskustest ülesaamiseks tuli pingutada kõiki jõude. Jälle oli vabariikidel vaja üksteise abi. Mõnel vabariigil oli palju vilja ja kivisütt, teisel metsa ja rauamaaki, kolmandal naftat. Kõike seda läks nõukogude inimestel vaja. Vabariikide vahel arenes kaubavahetus.

Nõukogude inimesed said aru, et kõigil vabariikidel on kasulik ühineda üheks võimsaks liiduks. Ühises liidus tugevneb veelgi meie maa rahvaste sõprus ja koostöö. Ka vaenulikud välisriigid ei julge siis kergesti kallale tungida ühelegi nõukogude vabariigile, sest ühe vabariigi kaitseks astub kohe välja kogu liit. Nii tekkis mõte Nõukogude Liidu loomiseks.

Nõukogude Liidu loomise plaani töötas välja Vladimir Iljitš Lenin. Lenin õpetas, et nõukogude vabariigid ühinegu vabatahtlikult ja võrdõiguslikult. Iga vabariik otsustagu ise, kas astuda teistega liitu või mitte. Mingit sundimist ei tohi olla. Liidus on kõigil vabariikidel, nii suurtel kui väikestel, võrdsed õigused ja võrdsed kohustused.

1922. a. tulid Moskvas kokku nõukogude vabariikide esindajad. Nad arutasid omavahelise liidu loomise küsimuse igakülgselt läbi ja otsustasid ühineda ühiseks riigiks — **Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduks.** Esimestena astusid Nõukogude Liidu liikmeteks 6 vabariiki: Vene, Ukraina, Valgevene, Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaani Nõukogu le Sotsialistlikud Vabariigid.

Eriline koht Nõukogude Liidus kuulub suurele vene rahvale. Oma kangelasliku võitlusega töörahva ürituse eest ja vennaliku abiga teistele rahvastele on vene rahvas pälvinud kõigi rahvaste lugupidamise ja armastuse. Seepärast ühinesidki teised nõukogude rahvad just vene rahva ümber.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida tähendab nõukogude vabariik?
2. Millist korda nimetatakse sotsialistlikuks korraks?
3. Miks oli nõukogude vabariikidel vaja ühineda?
4. Millise plaani esitas Lenin vabariikide liidu loomiseks?
5. Mitu vabariiki astus algul Nõukogude Liidu koosseisu? Mitmest vabariigist koosneb Nõukogude Liit tänapäeval?
6. Värvi lk. 150—151 asuval kontuurkaardil Nõukogude Liidu vabariigid eri värvidega.

43.

V. I. LENINI ÕPETUSED JÄRGLASTELE.

V. I. Lenin töötas oma jõudu ja tervist säästmata töörahva parema tuleviku heaks. Ta oli Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi looja ning juht. Enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni tuli Leninil üle elada suuri raskusi ja sageli kannatada puudust. 1918. a. tegid töörahva vaenlased katse Leninit tappa. Lenin sai raskesti haavata. Pärast tervenemist asus Lenin jälle oma tööpostile. Tema juhtimisel lõi nõukogude rahvas tagasi kõik vaenlased, kes tahtsid hävitada noort Nõukogude riiki. Lenini õpetuste kohaselt hakati parandama sõjahaavu ja loodi Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit. Sel ajal haigestus Lenin tõsiselt. Kogu nõukogude rahvas jälgis mure ja ärevusega oma suure juhi haiguse käiku. Iga päev avaldati ajalehtedes teadaandeid Lenini tervise kohta.

Kui haigus veidigi lubas, hakkas Lenin jälle tööle. Ta õpetas, kuidas üle saada raskustest ning muuta Nõukogude riik tugevaks.

Tsaariaegsel Venemaal ei olnud paljusid väga vajalikke vabrikuid ja tehaseid. Enamik tööpinke ja masinaid tuli osta kalli hinna eest välismaalt. Niisama oli see autode ja traktoritega. Kapitalistlikud riigid aga ei müünud Nõukogudemaale kõiki vajalikke masinaid. Nad tahtsid näha Nõukogudemaad nõrga riigina. Lenin õpetas, et nõukogude inimesed ei tohi leppida sellise olukorraga. Nõukogudemaa vajab palju traktoreid, kombaine, autosid, lennukeid, keerulisi tööpinke ja muid masinaid. Kõiki neid masinaid peame hakkama ise tootma. Seepärast **tuleb esimeses järjekorras luua rasketööstus**, see tähendab — ehitada suured vabrikud, kus toodetakse metalli ning valmistatakse mitmesugu-

seid masinaid, ja rajada võimsad elektrijaamad, mis annavad vabrikutele elektrienergiat. Lenin õpetas, et ilma rasketööstuseta ei saa üles ehitada sotsialismi ega kaitsta maad välisvaenlaste vastu.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena olid talupojad saanud endale tasuta mõisate maad. Nõukogudemaal oli kümneid miljoneid väikseid talusid. Nende põllud andsid vähe saaki, sest talupojad harisid põlde vanade ja viletsate tööriistadega. Üks talupoeg ei suutnud traktorit ja viljapeksumasinat muretseda. Ka olid talupoegade põllulapid liiga väikesed selleks, et seal traktor või kombain töötada oleks saanud. Lenin õpetas, et talupojad peavad tulevikus oma elu ümber korraldama. Ainult masinatega töötades muutub nende töö kergemaks ja põllud hakkavad andma paremat saaki. Selleks aga **tuleb talupoegadel koonduda ühismajapidamistesse.**

Tsaariaegsel Venemaal ei saanud enamik inimesi koolis käia. Seepärast ei osanud paljud lugeda ega kirjutada. Kirjaoskamatu tööline või talupoeg ei tule aga toime masinate juhtimisega. Lenin õpetas, et kõik nõukogude inimesed peavad saama haridust. **Kirjaoskamatusele tuleb teha lõpp.** Ka vanemad inimesed peavad õppima lugema ja kirjutama.

Ühes oma viimases kõnes pöördus Lenin nõukogude noorte poole. Lenin ütles, et just noorte ees seisab kommunistliku ühiskonna ülesehitamise suur ja austav ülesanne. Et ehitada — peab oskama, et osata — peab teadma, et teada — peab õppima! Ilma teadmisteta ei saa üles ehitada kommunismi. Kuid noored ei tohi jääda ainult kooli nelja seina vahele. Nad peavad töötama koos tööliste ja talupoegadega, peavad neid jõudumööda abistama. Nõukogude noorsoo esirinnas peab sammuma Kommunistlik Noorsooühing, meie noorte juhtija ja suunaja.

Lenini õpetused said nõukogude inimestele tegevusjuhendiks. Nad näitavad kõigile maailma rahvastele teed õnnelikku tulevikku. Seepärast antakse kõigis keeltes ikka ja jälle välja Lenini teoseid, kus suur juht on oma õpetused kirja pannud.

Raske haigus murdis Lenini tervise. V. I. Lenin suri **21. jaanuaril 1924. aastal.** Kogu Nõukogudemaalt saatis töörahvas oma esindajaid Lenini matusele. Matuse ajal tardus kogu maa viieminutilisse leinaseisakusse. Undasid viled ja sireenid. Ka kapitalistlikkudes maades katkestasid töölised ning talupojad 5 minutiks töö.

V. I. Lenin.

Lenini põrm puhkab praegu punasest ja mustast marmorist mausoleumis. Kogu maailmast tulevad inimesed Moskvasse, et külastada Lenini mausoleumi.

Lenini surma järel nimetati Petrogradi tööliste palvel nende kodulinn ümber **Leningradiks.** Paljudele vabrikutele, tänavatele ja väljakutele anti Lenini nimi. Üleliidulist Kommunistlikku Noorsooühingut hakati nimetama Üleliiduliseks Leninlikuks Kommunistlikuks Noorsooühinguks. Ka pioneeriorganisatsioonile anti suure Lenini nimi.

V. I. Lenini mausoleum Punasel väljakul.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida on Lenin rahva hüvanguks teinud?
2. Miks õpetas Lenin, et Nõukogudemaal tuleb hakata valmistama palju masinaid?
3. Millist nõu andis Lenin talupoegadele?
4. Mida õpetas Lenin nõukogude noortele?
5. Kuhu on asetatud V. I. Lenini põrm?
6. Kuidas on jäädvustatud V. I. Lenini mälestus?

44.

ESIMENE VIIE AASTA PLAAN.

Kommunistlik Partei juhtis kindlalt nõukogude rahvast Lenini õpetuste kohaselt sotsialismile. Lenin õpetas, et eelkõige on tarvis palju mitmesuguseid masinaid. Masinate valmistamiseks läheb aga vaja metalli ja sütt. Selleks tuleb rajada uusi kaevandusi. Masinate käimapanemiseks on vaja elektrienergiat. Selleks tuleb ehitada uusi võimsaid elektrijaamu.

Nõukogude inimesed mõtlesid kõik hoolega läbi ja koostasid 1928. aastal suurte tööde plaani, esimese viie aasta plaani. Kusagil mujal maailmas ei olnud varem sellist plaani tehtud. Välismaa kapitalistid ei uskunud, et nõukogude inimesed suudavad seda plaani täita.

Hoopis teisiti aga mõtlesid nõukogude inimesed. Partei juhtimisel asusid nad innukalt tööle. Möödusid aastad. Üks tehas teise järel sai valmis ja hakkas andma toodangut. Leningradi töölised esitasid üleskutse «Täidame viie aasta plaani nelja aastaga!». Nõukogude rahva töövaimustus kasvas veelgi. Peagi võisid nõukogude inimesed teatada kogu maailmale: «Esimene viie aasta plaan on täidetud ennetähtaegselt nelja aasta ja kolme kuuga. On ehitatud ja käiku lastud 1500 uut suurt ettevõtet. Meie uued kaevandused annavad riigile sütt, maaki ja metalli. Meie tehased valmistavad nüüd traktoreid ja kombaine, autosid ja lennukeid ning kõige keerulisemaid tööpinke!»

Esimesel viisaastakul valmis suur **Dnepri hüdroelektrijaam**.

Kiievi linnast 600 kilomeetrit lõuna pool asusid Dnepri jõe kärestikud. Vahutades ja pulbitsedes voolas jõgi kivises jõesängis. Nii oli see kestnud aastatuhandeid. Jõel oli tohutu jõud, kuid see läks kasutult kaduma.

Veel Lenini eluajal koostati suur plaan uute elektrijaamade ehitamiseks. Selles plaanis nähti ette võimsa hüdroelektrijaama ehitamine Dnepri kärestikele. Ehitustööd algasid täie hooga esimese viisaastaku alguses. Üle kogu maa tuli kohale ehitajaid. Nende hulgas oli palju noori. Esimestel aastatel tuli ehitajatel üle-

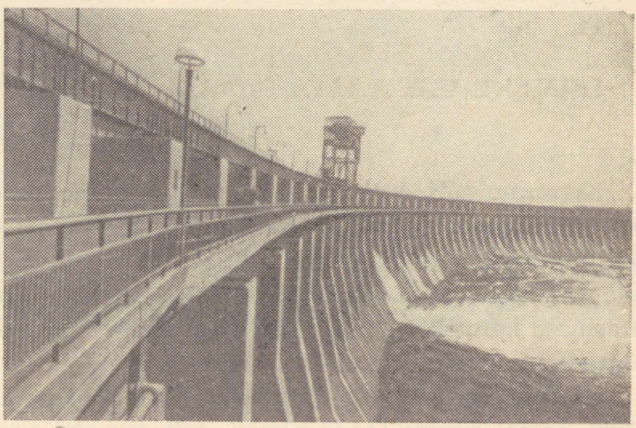

Dnepri hüdroelektrijaama tamm.

tada suuri raskusi. Puudusid elamud. Elati barakkides või telkides. Sageli ei saanud ehitajad kõhtu täis süüa. Kuid noored ehitajad ei norutanud. Nad töötasid sellise innu ja kiirusega, mida varem hüdroelektrijaamade ehitustel polnud nähtud. Dnepri jõele kerkis kõrge tamm. Tammile ehitati hüdroelektrijaam, tammi kõrvale aga lüüsid, mida mööda tõusid ja laskusid laevad. Tammi taha tekkis suur veehoidla, mis ujutas üle Dnepri kärestikud. Sealt võisid nüüd laevad üle sõita. Viisaastaku lõpuks valmis Dnepri hüdroelektrijaam, millele anti Vladimir Iljitš Lenini nimi. See hüdroelektrijaam oli suurim kogu Euroopas. Ta andis rohkem elektrienergiat kui kõik tsaariaegse Venemaa elektrijaamad kokku.

Kaugel Siberis hakati ehitama uut suurt **Kuznetski metallurgiatehast.** 1930. a. saabusid kohale esimesed ehitajad. Töödega tuli

alustada täiesti asustamata kohas. Valitses käre pakane. Südatalvel oli külma kuni 58 kraadi. Ehitajad teadsid, et Nõukogudemaa vajab hädasti metalli, ja see innustas neid tööle. Kuznetski tehase ehitustööde üks juhatajaid, seltsimees Bardin jutustab: «Töötasime ööd ja päevad. Öösel valgustasid ehitusplatsi helgiheitjad, sest öised vahetused ei tahtnud vähem teha kui päevased. Kui pooleliolevas süvendis äkki satuti allikale, jätkati süvendi kaevamist, seistes ise vööni jääkülmas vees.

Masinad jäid külma käes seisma. Kuid kivikõva maad oli vaja iga hinna eest purustada. Kommunistlikud noored kuulutasid välja hoogtööpäeva. Kõrvalehoidjaid ei olnud. Tihedas külmas udus hakkasid kommunistlikud noored kirkadega maad raiuma. Kangestusid jalad ja külmusid sõrmed, kuid töökohalt ei lahkunud ükski töötaja. Helgiheitjate valgusel töötati ehitusplatsil kogu öö. Nii võideti külm ja pakane, võideti kangekaelne Siber.»

Kaks aastat pärast ehituse algust andis esimene kõrgahi metalli. Veel mõned kuud pingelist tööd ja Kuznetski metallurgiatehas oli valmis. Tehas hakkas tootma raudteerööpaid, mida vajati paljude uute raudteede ehitamiseks.

Hüdroelektrijaam — veejõul töötav elektrijaam.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milleks koostati esimene viie aasta plaan?
2. Kuidas töötasid nõukogude inimesed viie aasta plaani täitmiseks?
3. Mida hakati valmistama viisaastaku jooksul ehitatud tehastes?
4. Jutusta Dnepri hüdroelektrijaama ehitamisest.
5. Jutusta Kuznetski metallurgiatehase ehitamisest.
6. Näita kaardil Dnepri hüdroelektrijaama ja Kuznetski metallurgiatehast.

45.

KOLHOOSIDE ASUTAMINE.

Esimesel aastakümnel pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni töötasid talupojad endist viisi eraldi, igaüks oma põllulapil. Väikestel põldudel ei saadud kasutada traktoreid ega kombaine. Peaaegu kogu töö tuli teha käsitsi. Põllud andsid vähe saaki. Talurahva hulgas elas veel võõra töö arvel rikastuvaid jõukaid talupoegi — kulakuid. Kulakud vihkasid nõukogude võimu, sest nõukogude võim ei lasknud neil teisi talupoegi rõhuda sel määral, kui kulakud oleksid soovinud. Neil jäi vilja üle, kuid nad ei müünud seda riigile. Kulakud tundsid koguni kahjurõõmu sellest, kui linnades oli puudus leivast.

Oma viimastes kirjutistes oli Lenin ka nõukogude talurahvale õige tee kätte näidanud. Lenin õpetas, et talupoegadel tuleb ühineda suurteks kollektiivseteks majapidamisteks — kolhoosideks. Selleks et kolhoosis töö läheks hästi, on tarvis mitmesuguseid masinaid. Senini ei olnud Nõukogudemaal küllaldaselt põllutöömasinaid. Puudusid ka tehased nende tootmiseks. Esimesel viisaastakul hakati Nõukogude Liidus valmistama suurel arvul traktoreid, kombaine ja teisi põllutöömasinaid. Nüüd võis talurahvas Kommunistliku Partei juhtimisel asuda oma elu ümber korraldama.

1929. a. hakkasid talupojad hulgaliselt kolhoose asutama. Selleks ajaks töötas esimeste kolhooside põldudel juba arvukalt masinaid. Talupojad tulid kauge maa tagant vaatama, kuidas toimub põlluharimine masinatega. Nad nägid, et masinatega on palju kergem ja kasulikum töötada kui käsitsi. Koju tagasi jõudnud, jutustasid talupojad nähtust teistele. Nad astusid välja selle eest, et ka nende külades asutataks kolhoos.

Kolhooside rajamine ei meeldinud sugugi kulakutele. Nad levitasid talurahva hulgas kuulujutte, panid põlema kolhoosihooneid ega kohkunud tagasi isegi kolhooside asutajate tapmisest. Kolhooside rajamine toimus ägedas võitluses kulakutega. Jutustame järgnevalt sellest, kuidas asutati kolhoos Lõuna-Venemaal asuvas mahajäänud Borovskoje külas.

1929. a. saadeti Borovskoje külla kooliõpetajaks 19-aastane kommunistlik noor Valentin Skorohodov. Külas ei olnud koolimaja ja kool pidi töötama väikeses talutares. Päeval õpetas Valentin lapsi, õhtul aga neid täiskasvanud inimesi, kes ei osanud veel lugeda ega kirjutada. Talupojad pidasid noorest õpetajast lugu.

Valentin oli kolhoosikorra veendunud pooldaja. Koos kohalike kommunistidega hakkas ta talupoegadele kõnelema kolhoosi asutamisest. Kutsuti kokku koosolek. Sinna tulid ka kulakud, kes tahtsid iga hinna eest kolhoosi asutamist takistada.

«Aitab juba vaesuses elamisest, tuleb ühineda,» kõneles Valentin ägedalt.

«Oled alles liiga roheline meie õpetamiseks,» katkestas teda üks kulakutest. «Meil on ka ilma kolhoosita hea.»

Puhkes vaidlus. Valentin ja teda toetavad kommunistid tõestasid, et kulakud mõtlevad ainult enda rikastamisele. Sellepärast on nad kolhoosi loomise vastu. Kulakud pidid häbiga koosolekult lahkuma. Veel samal õhtul astus kolhoosi 15 talupoega. Kolhoosile oli alus pandud.

Kulakud otsustasid kättemaksuks Valentini tappa. Kord õhtul, kui Valentin oli üksinda oma toas ja parandas õpilaste vihikuid, tulistati teda läbi akna vintpüssist. Õnneks lendas kuul mööda. Laskja kadus. Kuid kõigile oli selge, et see oli kulakute kätetöö. Kulakud jätkasid noore õpetaja jälgimist. Nad teadsid, et Valentini vana ema elab lähedal asuvas linnas ja Valentin käib vahetevahel ema vaatamas. Kulakud varitsesid Valentini linna viiva tee ääres ja tapsid ta metsikult.

Sajad talupojad saatsid tublit kommunistlikku noort tema viimsel teekonnal. Kõlasid needmised kulakute arvel. Paljud Borovskoje küla üksiktalupojad astusid nüüd kolhoosi. Kolhoosile anti Valentin Skorohodovi nimi.

Kulakute vaenulik tegevus ei suutnud takistada kolhooside loomist. Esimese viisaastaku jooksul astus enamik nõukogude talu-

rahvast kolhoosidesse. Talurahva nõudel saadeti kulakud küladest välja. Ilma kulakuteta läks elu palju paremini. Möödusid aastad. Saagid muutusid suuremaks ja kolhoosnikute sissetulekud kasvasid. Paljudesse küladesse seati sisse elektrivalgus, ehitati koole, klubisid ja haiglaid.

*

Oma kangelasliku tööga ehitasid nõukogude inimesed Kommunistliku Partei juhtimisel üles sotsialismi. Mahajäänud tsaari-Venemaast sai tugev tööliste ja talupoegade riik. Siin polnud ühe inimese rõhumist teise poolt. **1936. a.** detsembris võtsid nõukogude inimesed vastu uue **põhiseaduse ehk konstitutsiooni.** Selles olid kirja pandud kõik nõukogude inimeste saavutused, nende õigused ja kohustused. Konstitutsiooniga anti igale nõukogude inimesele õigus tööle, õigus puhkusele, õigus haridusele, õigus tasuta arstiabile ja pensionile. Kapitalistlike riikide töötajatel pole neid õigusi. Sealsed konstitutsioonid kaitsevad vaid kapitalistide huve. Nõukogude Konstitutsioon nõuab, et iga nõukogude inimene töötaks, täidaks ausalt Nõukogude riigi seadusi, hoiaks meie rahva ühisvara ja aitaks meie suurt kodumaad kaitsta vaenlase kallaletungi vastu. See konstitutsioon kehtib ka tänapäeval. Iga aasta 5. detsembril tähistavad nõukogude inimesed konstitutsioonipäeva.

Kollektiivne — ühine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks oli talupoegadel vaja ühineda kolhoosidesse?
2. Miks ei meeldinud kulakutele kolhooside asutamine?
3. Jutusta, kuidas asutati kolhoos Borovskoje külas.
4. Kuidas muutus talupoegade elu kolhoosis?
5. Mida sa tead Nõukogude Liidu Konstitutsioonist?
6. Millised õigused ja millised kohustused paneb konstitutsioon nõukogude inimestele?

46.

EESTI TÖÖRAHVA VÕITLUS JÄTKUB.

Sel ajal kui Nõukogude Liidu töölised ja talupojad ehitasid üles sotsialismi, elas eesti töörahvas kapitalistide rõhumise all. Kodanlik Eesti oli sõltuvuses kapitalistlikest suurriikidest — Inglismaast, Prantsusmaast ja Ameerika Ühendriikidest, kes olid eesti kodanluse võimule upitanud.

Eestis oli mitmeid suuri tehaseid, mille tooteid müüdi varem kogu Venemaal. Eesti kodanlus keeldus kaubasuhetest Nõukogude Liiduga. Välismaal aga neid tooteid ei ostetud. Seepärast tuli mitmed suured tehased sulgeda ja töölised vallandada. Nende olukord muutus meeleheitlikuks. Ka töötavate tööliste elu oli raske. Palgad olid madalamad kui tsaarivõimu aastail. Korteri eest tuli peremehele väga kõrget üüri tasuda. Seepärast pidid paljud töölised elama halbades ja niisketes korterites, kus üür oli odavam.

Talurahva petmiseks võeti vastu kodanlik maaseadus, mille alusel mõisad taludeks jaotati. Paremad talud läksid neile, kes olid, relv käes, võidelnud nõukogude võimu vastu. Ainult väike osa moonakatest sai endale maatüki. Põllutööriistade ja loomade hankimiseks pidid nad tegema laenu. Laenude tagasimaksmisega oli suuri raskusi. Kümned tuhanded talupojad jäid endiselt ilma maata ja pidid töötama hallparuni — kulaku juures.

Töörahva võitlust parema elu eest juhtis Eestimaa Kommunistlik Partei. Partei seadis oma peamiseks ülesandeks kodanliku korra kukutamise ja nõukogude võimu taaskehtestamise Eestis. Kommunistliku Partei tegevus Eestis oli kodanlike seadustega keelatud. Seepärast tuli tegutseda salaja — põranda all.

Eestimaa Kommunistliku Partei algatusel loodi 1921. a. keva-

Töötatöölised tööd ootamas.

del Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing. Partei usaldas ühingu asutamise ja juhtimise Jaan Kreuksile — noorele tulihingelisele revolutsionäärile. Politsei otsis hoolega Kreuksi taga, kuid Kreuks oskas tegutseda nii, et teda ei tabatud. Olga Lauristin, üks esimesi kommunistlikke noori, jutustab oma mälestustes järgmise sündmuse Jaan Kreuksi elust.

«Minu ülesandeks oli saata Jaan Kreuksi tema käikudel. Kohtamisi ja kokkusaamisi oli J. Kreuksil iga päev üsna mitu igas Tallinna linnaosas.

Ühel õhtul märkasin, et Jaan oli kuidagi eriti muhedas meeleolus. Naeratas omaette ja naljatas kokkusaamistel rohkem kui tavaliselt.

«Nüüd on jäänud veel viimane,» lausus ta, kui kell lähenes juba kesköö le. Ja jälle naeratas ta endamisi kuidagi soojalt ja ootusärevalt.

Liikusime linnast välja, kus algas lage heinamaa. Tee äärest pisut eemal, kivil, nägin õhtuhämaruses halli rätikusse mässitud kogu istuvat. Meie lähenedes tõusis ootaja aeglaselt püsti.

«Tere!» ütles Jaan Kreuks ja haaras kahe käega ta ees seisva vana naisterahva käest kinni.

«Tere!» lausus see liigutusest katkeva häälega. Ta nägu tõmbles, pilk oli Jaani näkku kiindunud. Siis võttis ta rätiku alt paberisse mässitud väikese pakikese ja ulatas Jaanile.

«Võta, söö.»

«See on mu ema,» lausus Jaan.

Silmis õnnelik naerusära, sõi ta isukalt ema küpsetatud kooke ja päris, kuidas isa elab, kuidas memme enda tervis on. Vanakesed elasid Tallinnas, isa käis öövahina tööl. J. Kreuks ei võinud kunagi koju minna, sest korter oli alalise valve all. Lageda taeva all, halli kivi juures said lühikeseks hetkeks kokku ema ja poeg . . .»

Kuulumise eest Kommunistlikku Noorsooühingusse ootas noori vangla või sunnitöö. Seepärast tuli kogu ühingu tegevus hoida suurimas saladuses.

Töölisklassi huvidele täiesti ustavad noored koondati väikestesse 5—7-liikmelistesse gruppidesse, kes tegutsesid vabrikutes, koolides ja külades. Grupi liikmed käisid aeg-ajalt salaja koos, õppisid tundma kommunistlikku kirjandust ja arutasid, kuidas noorte hulgas paremini selgitustööd teha. Gruppide tööd suunas Eestimaa Kommunistlik Partei, kelle liige Jaan Kreuks kutsus grupijuhte salakoosolekutele. Suvel toimusid sellised koosolekud kas metsas või mõnes heinaküünis, talvel aga tühjades suvilates. Neil koosolekuil anti gruppidele edasi partei juhtnöörid edaspidiseks tegevuseks. Kommunistlikud noored täitsid innukalt kõiki partei poolt antud ülesandeid.

Jaan Kreuks.

Üheks tähtsaks ülesandeks oli lendlehtede trükkimine salatrükikodades ja nende levitamine. Sala-

trükikodasid organiseeris Eestimaa Kommunistlik Partei. Seal töötasid kommunistid. Lendlehtede levitamisel aitasid kommunistlikud noored. See töö nõudis julgust ja osavust, et mitte politseinike küüsi langeda. Kommunistlikud noored tulid lendlehtede levitamisega hästi toime. Esines juhtumeid, kus revolutsioonilisi lendlehti kleebiti isegi politseijaoskonna uksele või tänavanurgal asuvale kuulutustulbale, mille najal parajasti tukkus valvekorras olev politseinik. Need lendlehed kutsusid noori selga sirgu ajama ja töörahva õiglase ürituse eest võitlust alustama. Kommunistide jälitamiseks pani kodanlus ametisse erariides politseinikud, keda nimetati nuhkideks. Ühel sellisel nuhil läks korda saada Jaan Kreuksi jälile. Lasuga selja tagant tappis politseinuhk noore revolutsionääri ühel Tallinna tänavanurgal. See toimus 1923. a. ühel kevadisel hilisõhtul.

Jaan Kreuksi vend, revolutsionäär Georg Kreuks kirjutas vanematele venna surma puhul: «Emake! Tea, et üks Sinu poegadest langes kui võitleja... langes selle eest, et tahtis kehvasid aidata, neid viletsusest välja viia, neid paremale elujärjele asetada... Kallis isa! Tean, et ka Sinu kurvastus on piiritu, tean, et see hoop Sinu halle juukseid veel valgemaks muudab... Valitsev verine vägivald röövis ta Sinult.»

Kommunistliku Noorsooühingu, ametiühingute, tööliste spordiseltside ja teiste töölisorganisatsioonide juhtimise kaudu tegi Eestimaa Kommunistlik Partei suurt tööd kodanluse vägivallavõimu kukutamiseks Eestis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline oli tööliste ja töötatööliste elu kodanlikus Eestis?
2. Milline muudatus toimus talurahva elus?
3. Jutusta Eestimaa Kommunistliku Partei võitlusest eesti töörahva parema elu eest.
4. Mida sa mäletad kommunistlike noorte tegevusest kodanlikus Eestis?
5. Mida sa tead Jaan Kreuksist?

47.

VIKTOR KINGISSEPP.

Kodanluse võimu esimestel aastatel oli üheks kõige silmapaistvamaks revolutsionääriks Eestis Viktor Kingissepp.

Viktor Kingissepp sündis 1888. a. Saaremaal töölise perekonnas. 1905. a. revolutsiooni ajal õppis Viktor Kingissepp Kuressaare gümnaasiumis. Viktor võttis agaralt osa revolutsioonilisest liikumisest Saaremaal. Gümnaasiumi lõpetas Viktor Kingissepp väga heade hinnetega ja astus 1906. a. Peterburi ülikooli. Peterburis sai temast bolševike partei liige. Partei saatis Kingissepa põrandaalusele tööle Eestisse. Kingissepa kaasabil hakkas Narvas ilmuma tööliste ajaleht «Kiir». Tsaarivalitsus kiusas Viktor Kingisseppa taga. Ta saadeti asumisele.

Pärast tsaarivõimu kukutamist tuli Kingissepp Eestisse tagasi. Ta oli suurepärane kõnemees, kelle sõna haaras ja veenis kuulajaid. Viktor Kingissepp võttis kogu oma jõu ja oskusega osa Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni juhtimisest Eestis. Temast sai üks nõukogude võimu juhte, kes korraldas vabrikute ülevõtmist ja tööliste astumist Punakaarti.

Saksa okupatsiooni ajal viibis Kingissepp Nõukogude Venemaal. Nõukogude valitsus usaldas talle tähtsaid ülesandeid. Veel enne Saksa vägede lahkumist Eestist tuli Viktor Kingissepp salaja

Tallinna. Tema juhtimisel loodi siin Eestimaa Kommunistlik Partei ja organiseeriti salatrükikojad. Kingissepp ise kirjutas lendlehti ja raamatuid, milles ta paljastas kodanluse vägivalda. Kodanlik politsei tegi kõik selleks, et eesti töörahva juhti tabada. Kingissepa tabamise eest määrati suur rahasumma. Kolm ja pool aastat elas Kingissepp salaja ja tegi rasket ning tähtsat tööd, ilma et kodanluse nuhid oleksid tema jälile saanud.

1922. aasta 1. mai tähistamiseks otsustasid eesti kommunistid Tallinnas võimsa demonstratsiooni korraldada. Tehastes käisid käest kätte lendlehed, milles kutsuti töölisi osa võtma 1. mai rongkäigust. Töölised õmblesid salaja punaseid lippe ja valmistasid loosungeid.

Kodanlus aimas tööliste plaane ja tahtis demonstratsiooni nurja ajada. 1. mai eel keelati tööliste ajalehe väljaandmine. Mitmed töölised vangistati. Nii loodeti töörahvast hirmutada.

Kõigest sellest teatati kohe Viktor Kingissepale, kes varjas ennast Tallinnas ühes salakorteris. «Tahavad demonstratsiooni nurja ajada? Ei, seda lõbu me kodanlusele ei luba. Me võidame selle lahingu!» ütles Kingissepp seltsimeestele. Ta koostas kiiresti lendlehed, mida levitati tööliste hulgas.

Saabus 1. mai hommik. Piki Narva maanteed liikus tohutu rongkäik Kadrioru poole. Kõlasid hoogsad revolutsioonilised laulud. Politseinikud ja nuhid püüdsid maha rebida peade kohale tõstetud revolutsioonilisi loosungeid. Siin ja seal toimusid kokkupõrked politseiga. Meeleavaldajad kogunesid «Russalka» mälestussamba ümber. Mälestussamba graniitaluselt peeti kõnesid. Nii suurt meeleavaldust ei olnud Tallinnas enam aastaid nähtud.

«Me võitsime selle lahingu!» lausus Viktor Kingissepp, kui talle teatati toimunud demonstratsioonist.

Demonstratsiooni ajal õnnestus kodanluse nuhkidel tabada üks põrandaalune, kes teadis Kingissepa salakorteri asukohta. Politsei ähvardas teda maha lasta, kui ta Kingisseppa välja ei anna. Oma elu pärast värisedes muutus vangistatu alatuks reeturiks. Ööl vastu 3. maid piirati Viktor Kingissepa salakorter ümber ja Kingissepp tabati. Kohe pärast kinnivõtmist hakati Kingisseppa metsikult piinama.

Kiiresti kutsuti kokku sõjakohus. Kohtuhoone oli ümber piiratud sõjaväe poolt. Tugeva valve all toodi Viktor Kingissepp

saali. Ta sammus kindlalt ja püstipäi. Kohtulaua taga istusid ohvitserid. Nende küsimusele elukutse kohta vastas Kingissepp: «Kodanliku Eesti vabariigi kukutaja!» Viktor Kingissepp käitus kohtus mehiselt ning pani oma kindlameelsusega isegi vaenlasi imestama.

Kohus oli lühike, sest Kingissepp ei andnud mingeid seletusi. Viimases sõnas ütles ta: «Milleks kaubelda? ... Ma tean, et teil on otsus juba ammu valmis. Teie olete timukakohus!» Tund aega pärast kohtuistungi algust langetati otsus: «Mõista surma mahalaskmise läbi!»

Samal ööl sõitis kustutatud tuledega veoauto Ülemiste järve ääres asuvate liivaluidete juurde. Siin kasvavad kidurad männid pidid juhuslike pilkude eest varjama toimuvat mõrva.

Julgelt vaatas Kingissepp tõstetud püssitorudele vastu. «Elagu Eesti Nõukogude Vabariik!» olid ta viimased sõnad. Kõlas kogupauk. Kingissepa laip maeti kohe maha ja kalm tasandati maaga.

Nõukogude Venemaa valitsus tegi kodanliku Eesti valitsusele ettepaneku Viktor Kingissepp välja vahetada kinnipeetavate nõukogude võimu vaenlaste vastu. Kodanlik valitsus lükkas selle ettepaneku tagasi. Pärast Kingissepa mõrvamist palus Nõukogude valitsus eesti töörahva juhi põrm välja anda matmiseks Moskvasse Kremli müüri äärde. Ka sellega ei nõustunud eesti kodanlus. Kingissepa põrm kaevati öösel hauast ja uputati kaugele merre.

Viktor Kingissepa tapmine äratas meelepaha ja raevu mitte ainult eesti tööliste hulgas. Vene töölised nimetasid Jamburgi linna ümber Kingissepaks. Saksa ja hiina töölised korraldasid Viktor Kingissepa mõrvamise puhul protestimiitinguid. Viktor Kingissepa mälestuseks nimetas eesti töörahvas nõukogude võimu taaskehtestamise järel Kuressaare linna ümber Kingissepaks. Kingissepa nime kannavad Nõukogude Eestis paljud vabrikud ja kolhoosid ning teater. Tallinnas on Viktor Kingissepale püstitatud mälestussammas.

Viktor Kingissepa mõrvamine oli raske kaotus Eestimaa Kommunistlikule Parteile. Kuid Keskkomitee juhtimisel jätkas partei võitlust töörahva vabastamise eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas sai Viktor Kingissepast revolutsionäär?
2. Miks vihkas eesti kodanlus Viktor Kingisseppa?
3. Kirjelda 1922. a. 1. mai demonstratsiooni Tallinnas.
4. Miks õnnestus politseil Viktor Kingissepp tabada?
5. Kuidas käitus Viktor Kingissepp kohtus?
6. Kuidas jäädvustas töörahvas Viktor Kingissepa mälestuse?

48.

EESTI TÖÖLISTE RELVASTATUD ÜLESTÕUS 1924. AASTA 1. DETSEMBRIL.

1924. aastal muutus eesti tööliste olukord meeleheitlikult raskeks. Paljud vabrikud seisid. Töötatööliste arv suurenes kiiresti, ulatudes sügiseks 20 000 inimeseni. Suvel võis veel leida juhuslikku tööd ehitustel, turbarabades või maal kulakute juures, sügisel aga lõppesid needki tööd. Töötatöölistel ei olnud raha toidu ostmiseks, kütte muretsemiseks ega korteriüüri tasumiseks.

Jahu, leiva, liha ja teiste toiduainete hinnad tõusid ligemale poole võrra. Palgad aga jäid endiselt madalaks. Kui töölised julgesid kõrgemat palka nõuda ja streikima hakata, heideti nad vabrikuväravate taha. Uusi töölisi palkas vabrikant töötatööliste hulgast, kes olid nõus peaaegu igasuguse palgaga.

Ka töötava talurahva olukord halvenes. Kes ei tulnud toime võlgade tasumisega, selle talu müüdi koos loomade ja tööriistadega võlgade katteks.

Sellises olukorras sai eesti töörahvas ikka selgemini aru, et üksnes nõukogude võimu taaskehtestamine võib otsustavalt parandada rahva rasket olukorda. Revolutsiooniline meeleolu rahva hulgas kasvas. 1924. a. 1. mai demonstratsioonil kandsid töölised loosungit, millele oli kirjutatud: «Elagu Nõukogude Eesti!» Mitmel tööliste ja töötatööliste koosolekul kõlas nõue, et Eesti astuks Nõukogude Liidu koosseisu.

Eesti kodanlus püüdis rahvaliikumist vägivallaga maha suruda. Rüüstati ja suleti mitusada tööliste ühingut. Kommunistide üle korraldati rida suuri kohtuprotsesse, kus töörahva õnne eest võitlejaid mõisteti surma, sunnitööle või vanglasse. Kõik see viis töörahva meelepaha äärmise piirini. Rahvas mõistis, et nüüd tuleb

haarata relvad ja alustada otsustavat võitlust kodanliku vägivallavõimu kukutamiseks.

Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel hakati tegema ettevalmistusi relvastatud ülestõusuks. Kommunistidest ja teadlikumatest töölistest loodi salajasi võitlussalku. 1924. a. hilissügiseks oli võitlussalkades kogu Eestis üle tuhande mehe. Suure saladuskatte all muretseti relvi. Mõned võitlussalgad asutati koguni kodanlikus sõjaväes. Sõdurite hulgas levitati lendlehti, mis kutsusid neid toetama töörahva nõudmisi.

Ülestõus pidi algama Tallinnas 1. detsembri varahommikul. Et mitte tähelepanu äratada, läksid võitlussalkade liikmed juba eelmisel õhtul mitmel pool linnas asuvatesse salakorteritesse. Siin anti neile relvad ja tehti teatavaks võitlusülesanded.

Saabus külm ja tuuline 1. detsembri varahommik. Tallinna südalinn magas. Tänavatel võis kohata ainult üksikuid inimesi. Politseijaoskondades tukastasid unised politseinikud. Nende arvates oli kõik korras — kodanlased magasid oma pehmetes voodites pühapäevase prassimise väsimust, töölised hakkasid tõusma, et õigeks ajaks tööle jõuda, ja kommunistid, kodanliku korra kõige kardetavamad vaenlased, vaevlesid sunnitööl või vanglamüüride taga.

Ülestõus algas täpselt kell 5.15. Laskevalmis relvadega võitlussalklased tungisid ootamatult politseijaoskondadesse ja vallutasid need. Ehmunud politseinikud kas jooksid laiali või peitsid end pimedatesse ruumidesse.

Kiire löögiga vallutati sõjaväe lennuväli. Siin olevad sõdurid tulid ülestõusnute poolele üle. Ülestõusnud said enda valdusse kolm lennukit, mitu autot ja mootorratast ning hulga relvi.

Mööda Toompeale viivat tänavat sammus grupp inimesi. Juhuslikele möödaminejatele paistis, nagu viidaks jälle vange — keskel sammusid erariides isikud, käed seljal, nende ümber sõjaväelased. Tegelikult olid need ülestõusnud, kes läksid vallutama kodanliku valitsuse asukohta, Toompea lossi. Lossivalve ei suutnudki kindlaks teha, kes tulijad olid — nii kiiresti võeti neilt relvad. Toompea loss ja selle läheduses olev riigivanema maja läksid ülestõusnute kätte.

Riigivanema kaitsjaks määratud ohvitser hüppas ülestõusnuid märgates pesuväel aknast alla. Une pealt üles ehmatatud riigivanem põgenes toast tuppa, lukustades enda järel uksi. Lõpuks

Seiles majas Irus asus 1924. a. Eestimaa Kommunistliku Partei relvaladu.

peitis ta enda pööningukambrisse, oodates seal kodanliku korra kokkuvarisemist Eestis.

Ka mujal saavutasid võitlussalgad tähtsaid võite. Vallutati Balti jaam. Rongide liikumine pandi seisma. Tallinna ja Tartu vahelisel raudteel lasti õhku kaks silda, et kodanlus ei saaks pealinna tuua abivägesid.

Kiiresti haarati ka postkontor ja telefoniühendus katkestati. Kangelaslikult tegutsevad võitlussalgad tungisid kodanliku sõjaväe kasarmutesse ja takistasid nende väeosade väljaastumist. Kodanliku võimu saatus rippus juuksekarva otsas.

Pärast esimest edu vähenes ülestõusu hoog. Oma võitlusülesande täitnud salgad jäid ootama, mis edasi saab. See oli tõsine viga. Tingimata oleks tulnud pealetungi jätkata, kuni vaenlane polnud veel ootamatusest toibunud.

Mõnede punktide vallutamisel tabas ülestõusnuid ebaõnn. Nad

ei suutnud saada enda kätte Tallinna lähedal asuvat Tondi sõjakooli. Ka Sõjaministeeriumi vallutamine ebaõnnestus. Kodanlus sai esimesest ehmatusest üle ja asus ratsapolitsei ning ohvitseride abil vastupealetungile. Ülestõusnute vastu saadeti soomusautod. Balti jaama ründas ratsapolitsei, kes tagasi löödi. Kohale toodi uusi abivägesid. Ägedate võitluste järel pidid ülestõusnud ülekaalukate jõudude ees taganema. Osa võitlussalklasi langes võitluses, teine osa peitis end linnas, et hiljem pääseda maale varjule.

Eesti tööliste kangelaslik väljaastumine — 1. detsembri relvastatud ülestõus — lõppes seekord kaotusega. Politsei vangistas hulgaliselt inimesi, keda kahtlustati ülestõusust osavõtus või ülestõusnute toetamises. Üle 500 töölise tapeti, 2500 inimest heideti vanglatesse. Nii suutis kodanlus Eestis edasi võimule jääda.

Kuid ülestõus ei olnud asjatu. Ta oli eesti töölistele suureks revolutsioonilise võitluse kooliks.

Eestimaa Kommunistlik Partei jätkas ka pärast ülestõusu ebaõnnestumist võitlust nõukogude võimu eest. Eesti kommunistid olid veendunud oma võitluse õigsuses. Nad olid kindlad, et kunagi kukutatakse Eestis kodanluse võim.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseks muutus eesti töörahva olukord 1924. a.?
2. Milles nägi töörahvas väljapääsu tekkinud olukorrast?
3. Kuidas valmistas Eestimaa Kommunistlik Partei ette relvastatud ülestõusu?
4. Kirjelda ülestõusu käiku Tallinnas.
5. Miks lõppes 1. detsembri ülestõus lüüasaamisega?

49.

JOHANNES LAURISTIN.

Pikkamööda venivad sünged päevad kodanlikus vanglas. Mõnikord näib vangidele, et neile päevadele ei tulegi lõppu. Vile järgi on äratus, vile järgi ka öörahu. Magada tuleb seina külge kinnitatud kõval raudnaril, mida ainult ööseks tohib alla lasta. Akna ees on tugevad kolmekordsed raudtrellid. Akna taga aga mühiseb meri, mis tuletab poliitvangidele meelde neilt röövitud vabadust.

Talvel oli Tallinna Keskvanglas talumatult külm. Ahjud olid väikesed ja neid köeti harva. Pahatihti oli kambrites ainult 7 kraadi sooja. Vilets toit, alaline külmetamine ning värske õhu puudumine põhjustasid sageli haigusi. Kuid asjatult ootasid kodanlikud võimumehed, et vangistatud kommunistid paluvad neilt armu. Mitte mingid raskused ei suutnud murda poliitvangide võitlustahet. Nad jäid oma tõekspidamistele kindlaks ega lakanud isegi vanglamüüride vahel võitlemast. Vangistatud kommunistide võitluse üheks juhiks ja innustajaks oli noor poliitvang Johannes Lauristin.

Johannes Lauristin sai oma nahal tunda töölislapse rasket noorusaega. Ta kasvas üles maal, vanaisa juures. Juba seitsmeaastaselt tuli tal hakata tööle — algul karjapoisina, hiljem abilisena kergematel talutöödel. Viieteistkümneaastaselt hakkas Johannes

Lauristin õppima Tallinnas rauatreiali ametit. Tol ajal tuli ametit õppida otse tehases, vanemate tööliste käe all. Tehases tutvus Johannes Lauristin tööliste revolutsioonilise võitluse ja selle juhtide — bolševikega. Noor tööline hakkas agaralt osa võtma revolutsioonilisest liikumisest. Veel enne 18-aastaseks saamist astus J. Lauristin bolševike parteisse. Aktiivselt võttis ta osa nõukogude võimu kehtestamisest Eestis.

Kodanliku korra algaastail jätkas J. Lauristin võitlust eesti töörahva ürituse eest. Eestimaa Kommunistliku Partei ülesandel toimetas ta tööliste ajalehti ja tegi laialdast selgitustööd noorte ja sõdurite hulgas. Korduvalt keelas politsei tööliste ajalehe ilmumise. Kuid mõne aja pärast hakkas leht uue nime all jälle ilmuma. Politsei plaanitses noore ajakirjaniku vangistamist, kuid sai selle kavatsuse täide viia alles 1923. aastal. Kodanlik kohus mõistis Johannes Lauristini revolutsioonilise tegevuse eest 7 aastaks sunnitööle. J. Lauristin võttis selle karmi otsuse rahulikult vastu.

Möödus esimene vangla-aasta. Johannes Lauristin tahtis kirjutada kodustele oma elust. Avalikult ei saanud seda teha, sest kõik kirjad vaadati vangla kantseleis läbi, et tõde vangide olukorra kohta ei pääseks vanglamüüride vahelt välja. Sellepärast tuli kasutada poliitvangide salajast posti.

Lauristin istus laua taha ja võttis pika riba õhukest suitsupaberit. Koridoris oli kuulda valvuri vaikseid samme. Vang pani paberi kähku avatud raamatu vahele ja teeskles, et ta loeb. Klõpsatas uksesilm ja valvuri sammud eemaldusid uuesti. Kuulates hoolega valvuri liikumist, hakkas J. Lauristin kirjutama: «Vangimaja on muidugi meie seltsimehi täis. Meeleolu on kõigil suurepärane, sõjakas. Kõik me tunneme, et karastume. Vangis oled nagu raud, nagu teras, punane, tugev, ei karda midagi, kui aga meie suur idee võidule saab.» Lauristin kirjutab kommunistide tegevusest vanglas, sellest, kuidas neid karistatakse jääkülma kartseriga, kus tuleb elada sõna tõsises mõttes vee ja leiva peal. Paber on juba peaaegu täis. Viimastele ridadele kirjutab revolutsionäär: «Selle vangla-aasta jooksul olen vast paarkümmend tuhat lehekülge lugenud ja veidi kirjutanud. Vangimajast olen katsunud paaril korral välja kirjutada, aga valvurid ei lase läbi. Kui võimalik, siis läkitage mulle kommunistlikku kirjandust.» Ta kirjutas veel väikeste tähtedega oma nime, keeras siis kirja peenikeseks

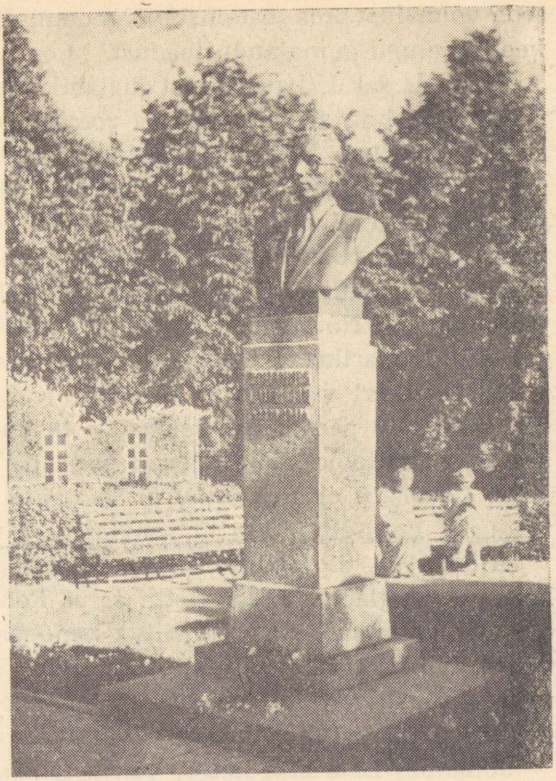

J. Lauristini mälestussammas Tallinnas.

rulliks ja peitis püksiõmbluse vahele. Nüüd oli vaja oodata juhust kirja väljatoimetamiseks vanglast.

J. Lauristini algatusel hakkasid poliitvangid salaja välja andma käsitsi kirjutatud ajalehte «Vangimaja Kiir». Ajaleht ilmus harva — kord või kaks kuus. Ajalehes oli juttu vangide elust, anti juhiseid, kuidas vangla juhtkonna vägivallale vastupanu osutada, jutustati elust kodanlikus Eestis ja Nõukogude Liidus. Õhukesele paberile kirjutatud ajalehte toimetati suure ettevaatusega ühest kambrist teise. Mõnikord tuli oodata nädalaid, enne kui avanes sobiv juhus ajalehe edasiandmiseks. Valvurid teadsid ajalehe väljaandmisest ja korraldasid sageli ootamatuid läbiotsimisi, kuid ainult harva langes mõni number nende kätte.

Poliitvangidele lubati vanglasse tuua õpikuid ja mõningaid teadusliku sisuga raamatuid. Peaaegu kõik poliitvangid kasutasid

seda võimalust oma teadmiste täiendamiseks. Õpiti peamiselt võõrkeeli, ajalugu ja majandusteadust.

Vanglas sai J. Lauristinist kirjanik. Ta kirjutas Juhan Madariku varjunime all jutustusi ja romaane töörahva ning revolutsionääride elust. Käsikirjad tuli aga hoolega peita kas voodikoti sisse või põrandalaua alla, et valvurid jälile ei saaks. Valminud peatükke luges Lauristin seltsimeestele, kes tegid mõnikord ettepanekuid parandamiseks ja täiendamiseks. Ühel vabanenud vangil õnnestus J. Lauristini esimese romaani käsikiri salaja vanglast välja viia ja Nõukogude Liitu toimetada. 1929. a. ilmus Leningradis J. Madariku romaan «Riigikukutajad».

1931. aastal vabanes J. Lauristin vanglast. Vabaduses sai ta olla ainult 19 päeva, siis vangistati ta uuesti ja mõisteti kuueks aastaks sunnitööle. Jälle algasid piinavalt venivad vangla-aastad. Kuid Lauristin ei alistunud, ei kaotanud usku töörahva ürituse võidusse. Endiselt jätkas ta vanglas revolutsioonilist tegevust.

Alles 1938. a. vabanes J. Lauristin lõplikult pärast 15 aastat kestnud vanglaelu. J. Lauristin astus kohe ühendusse vabaduses olevate kommunistidega ja liitus nendega võitluseks nõukogude võimu taaskehtestamise eest Eestis. Kui Eestis 1940. a. taaskehtestati töörahva võim, siis valiti Johannes Lauristin Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi valitsuse etteotsa.

Johannes Lauristin langes võitluses saksa fašistlike röövvallutajate vastu Tallinna all 1941. a. augustis. Nõukogude Eesti töörahvas hindab kõrgelt revolutsionääri ja kirjaniku Johannes Lauristini mälestust. J. Lauristinile on Tallinnas püstitatud mälestussammas. Tema nime kannab üks Tallinna keskkoolidest. Korduvalt on välja antud J. Lauristin-Madariku teoseid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida sa mäletad Johannes Lauristini noorusest ja revolutsioonilise tegevuse algusest?
2. Kirjelda poliitvangide elu kodanlikus vanglas.
3. Kuidas käitusid kommunistid kodanlikus vanglas?
4. Kes oli kirjanik Juhan Madarik? Miks ta pidi kasutama varjunime?
5. Kelleks valiti Johannes Lauristin pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis?

50.

NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMINE EESTIS.

Sel ajal kui Nõukogude Liidus viidi lõpule sotsialistliku ühiskonna ülesehitamist, tulid Saksamaal võimule fašistid. Fašistid olid töörahva kõige õelamad vaenlased. Rikaste vabrikantide ja mõisnike soovil keelasid nad Saksamaal kõik tööliste ühingud. Kes julges fašistidele vastu hakata, see kas heideti koonduslaagrisse või koguni tapeti. Fašistide eesmärgiks oli kogu maailma vallutamine ja kõigi rahvaste orjastamine. Selleks hakkasid nad ette valmistama uut maailmasõda. Kiiruga õpetati välja sõjaväge. Saksamaa tehastes ehitati sõjalaevu ja lennukeid, valmistati tanke ja kahureid. See andis kapitalistidele suuri sissetulekuid. Töölised aga pidid elama poolnäljas.

Nõukogude Liit tegi teiste riikide valitsustele ettepaneku fašistide kallaletungile ühiselt vastu astuda. Kodanlike riikide valitsused aga ei võtnud seda ettepanekut vastu. Inglismaa ja Prantsusmaa koguni abistasid Saksamaad uue sõja ettevalmistamisel. Nad lootsid, et Saksamaa tungib kallale Nõukogude Liidule ja hävitab nõukogude võimu.

Kodanliku Eesti valitsus püüdis tõugata Eestit sõtta fašistliku Saksamaa poolel. Järjest rohkem kaupu veeti Saksamaale, kus neid kasutati sõja ettevalmistamiseks. Saksa fašistlikud kindralid käisid kontrollimas eesti kodanlikku sõjaväge. Oli selge, et saksa fašistid kavatsevad Eesti kaudu tungida kallale Nõukogude Liidule.

1939. aasta sügisel puhkeski Teine maailmasõda. Fašistlik Saksamaa ei julgenud kohe kallale tungida Nõukogude Liidule ja ründas seepärast nõrgemaid naaberriike. Saksa fašistid vallutasid ühe riigi teise järel.

Nõukogude Liit ei tahtnud sõda. Kuid ta pidi hoolitsema oma julgeoleku eest. Seepärast tegi Nõukogude Liit Eesti kodanlikule valitsusele ettepaneku sõlmida vastastikuse abistamise leping. Eesti töörahvas tervitas seda ettepanekut. Sõja tõttu ei saanud eesti kodanlust toetada senised peremehed Läänes. Seepärast pidi eesti kodanlus rahva nõudel Nõukogude Liidu ettepanekuga nõustuma. Eesti kodanlik valitsus ei pidanud aga sellest lepingust ausalt kinni.

Läänes puhkenud sõja tõttu halvenes eesti töörahva olukord. Suhkrut ja petrooleumi hakati müüma kaartide alusel. Kaupade hinnad tõusid. Paljudes vabrikutes vallandati jälle töölisi. Ikka julgemini nõudsid töölised ja talupojad vabadust ja paremat elu. Üldine pahameel kodanliku korra vastu kasvas.

Eestimaa Kommunistlik Partei pidi endiselt tegutsema salaja — põranda all. Tekkinud olukorras hakkas partei organiseerima kodanliku korra kukutamist ja nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis. Tööliste ja talupoegade hulgas levitati Eestimaa Kommunistliku Partei lendlehti ja üleskutseid.

1940. aasta juuni keskel nõudis Nõukogude Liidu valitsus, et kodanlik Eesti täidaks ausalt eelmisel aastal sõlmitud kokkulepet. Kodanlus oli sunnitud nõustuma sellega, et Eestisse tuuakse uusi Nõukogude armee väeosi. Oli vaja luua uus valitsus, kes oleks ausalt kokkulepet täitnud. Kuid sellega kodanlus viivitas. Kõik koosolekud ja rahvakogunemised keelati. Sellele vaatamata toimusid Tallinna tehastes streigid ja miitingud.

20. juuni õhtul kogunes Töölisvõimlasse üle tuhande töölise. Need olid Tallinna vabrikute ja tehaste esindajad, keda oli kokku kutsunud Eestimaa Kommunistlik Partei. Koosolekul mõisteti üksmeelselt hukka kodanliku valitsuse tegevus ja otsustati järgmisel päeval valitsuse vastu välja astuda.

Saabus ajalooline **21. juuni** päikesepaisteline hommik. Ükski Tallinna tehas ega vabrik ei töötanud. Kõikjalt kogunes praegusele Võidu väljakule töölisi. Nad kandsid peade kohal vanu võitluslippe, mis olid lehvinud juba 1905. aasta ja 1917. aasta revolutsiooni päevil. Pealkirjad loosungikangastel nõudsid kodanliku valitsuse lahkumist ja uue valitsuse moodustamist. Samuti nõuti vangistatud revolutsionääride vabastamist. Toimus suur miiting, mille järel rongkäik liikus Kadrioru lossi juurde. Siin viibis kodanliku vabariigi president K. Päts. Talle esitati tööliste

Töörahva demonstratsioon Võidu väljakul.

nõudmised. Kui president keeldus nõudmisi täitmast, võtsid töölised võimu enda kätte. Vanglatest vabastati seal vaevelnud revolutsionäärid. Rahvahulk tervitas neid vaimustusega ja kandis nad kätel vabadusse. Valitsuse asukoht — Toompea loss — läks samuti töötava rahva kätte. Töölistest loodi relvastatud salgad, kes hakkasid linnas korra järele valvama.

Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel toimusid rahva revolutsioonilised väljaastumised ka Tartus, Narvas ja paljudes teistes linnades. Rahva nõudel moodustati 21. juuni õhtul uus valitsus. Sinna kuulusid töörahva huvide eest võitlejad.

Mõni nädal hiljem valis rahvas oma esindajad uude Riigivolikogusse. Uus Riigivolikogu tuli kokku **21. juulil 1940. aastal ja kuulutas Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks.** Sel päeval taastati Eestis nõukogude võim. Üritus, mille eest eesti töötav rahvas oli 20 aastat Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel võidelnud, oli võitnud.

21. juulil tähistatakse igal aastal meie vabariigi aastapäeva.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseks kujunes töörahva elu fašistlikul Saksamaal?
2. Milline oli fašistide peamine eesmärk?
3. Kuidas püüdsid saksa fašistid kasutada kodanlikku Eestit oma huvides?
4. Millise lepingu sõlmis Nõukogude Liit kodanliku Eestiga?
5. Kuidas algasid Tallinnas revolutsioonilised sündmused?
6. Kirjelda võimu ülevõtmist rahva poolt.
7. Miks loetakse 21. juulit 1940 Eesti NSV sünnipäevaks?

51.

NÕUKOGUDE VÕIMU ESIMESED SAMMUD EESTIS.

Pärast kodanluse võimu kukutamist Eestis avaldas eesti töörahvas soovi, et Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik astuks võimsa Nõukogude Liidu koosseisu. Eesti töörahva esindajad sõitsid Moskvasse. Nad esitasid Nõukogude Liidu Ülemnõukogule palve Eesti NSV vastuvõtmise kohta Nõukogude Liitu. **6. augustil 1940. a. võeti Eesti vastu Nõukogude Liidu vabariikide vennalikku perre.** Samaaegselt Eestiga võeti Nõukogude Liidu koosseisu ka Läti ja Leedu Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Ka nendes riikides oli 1940. a. suvel kukutatud kodanluse võim ja taaskehtestatud nõukogude kord.

Nõukogude võim viis eesti töörahva huvides ellu suuri muudatusi. Vabrikud ja tehased, kauplused ja suured üürimajad kuulutati kogu rahva omandiks. Mitmed vabrikud, mis seni olid seisnud, hakkasid jälle tööle. Paljudes vabrikutes aga asuti tööle mitmes vahetuses. Nüüd vajati arvukalt uusi töölisi. Tööpuudusele tehti lõpp. Tööliste ja ametnike palku tõsteti. Varem maksti naistele võrdse töö eest meestega väiksemat palka kui meestele. Nüüd kaotati see ebavõrdsus.

Nõukogude võimu esimesel aastal võis Eesti linnades sageli näha, kuidas koormad tööliste kasina mööbliga veeresid agulist kesklinna poole. Paljud perekonnad olid senini elanud viletsates ja ebatervislikes korterites, mille eest tuli tasuda kõrget üüri. Nõukogude võimu ajal alandati tunduvalt korteriüüre. See võimaldas töölistel elama asuda paremateesse korteritesse.

Kodanluse võimutsemise ajal oli pikem haigestumine teinud töölistele palju muret. Arstiabi oli tasuline ja ravimid kallid.

Piirikivid uutele kohtadele.

Nüüd langesid need mured ära, sest pärast nõukogude võimu kehtestamist hakati kõigile inimestele tasuta arstiabi andma. Ka kõige keerulisemad operatsioonid ei läinud ravialusele midagi maksma. Selleks et muuta arstiabi kõigile veelgi kättesaadavamaks, avati uusi haiglaid ja polikliinikuid. Suurenes ka arstide arv.

Nõukogude võim võttis ära kulakute maa ülejäägid ning jaotas need sulastele ja maatameestele. 50 000 talupoega said maad. Neid talupoegi hakati nimetama uusmaasaajateks. Nõukogude riik andis uusmaasaajatele laenu taluhoonete ehitamiseks, põllutööriistade ja loomade ostmiseks. Kevadkülvi ajal jaotati vaesematele talupoegadele viljaseemet ja laenati hobuseid põllutööde tegemiseks. Üle Eesti loodi 25 masina-traktorijaama, mis abistasid talupoegi raskemate põllutööde tegemisel. Hakati rajama esimesi kolhoose.

Suuri muudatusi tõi nõukogude võimu kehtestamine ka laste ellu. Õppimistingimused muutusid hoopis teiseks. Ka tööliste ja talupoegade lapsed pääsesid keskkoolidesse ja ülikooli.

1940. aasta suvel loodi Eestis pioneeriorganisatsioon. 1. septembril tähistati noorsoopäeva. Mitmes linnas toimusid sel puhul noorte rongkäigud ja pidustused. Esimest korda võtsid nendest

rongkäikudest osa pioneerid. Koolides hakati looma pioneerimalevaid ja kommunistlike noorte organisatsioone. Algklasside õpilased olid oktoobrilapsed. Pioneerid abistasid oktoobrilapsi mitmesuguste ürituste korraldamisel. Agaralt aitasid pioneerid kaasa valimiste ettevalmistamisele. Nad viisid valijate kodudesse kutseid ja lendlehti, kleepisid seintele plakateid ning esinesid agitpunktides kontsertidega.

Pärast koolitöö lõppu avati esmakordselt Eestis pioneerilaagrid. Tuhanded pioneerid sõitsid sinna suvevaheaega veetma. Kuid laagrid said tegutseda õige lühikest aega, sest 1941. a. suvel tungisid Nõukogudemaale kallale saksa fašistid. Algas nõukogude rahva Suur Isamaasõda.

Küsimusi ja ülesandeid.

Vasta küsimustele.

1. Millised riigid võeti koos Eesti NSV-ga vastu Nõukogude Liitu?
2. Kui vana on Eesti NSV praegu? Mitmendat vabariigi aastapäeva tähistatakse käesoleva aasta 21. juulil?

Valmista järgmise kava kohaselt ette jutustus esimesest nõukogude aastast Eestis.

1. Eesti NSV vastuvõtmine Nõukogude Liitu.
2. Vabrikute ja tehaste ülevõtmine rahva poolt.
3. Tööpuuduse kaotamine.
4. Tööliste kolimine paremateesse korteritesse.
5. Tasuta arstiabi andmine.
6. Nõukogude võimu abi uusmaasaajatele.
7. Pioneeriorganisatsiooni loomine ja pioneeride tegevus.

52.

FAŠISTID TUNGIVAD NÕUKOGUDEMAALE.

Juunikuu ööd on kõige lühemad kogu aastas. Vaevalt kustub läänetaevas ehakuma, kui punetav koit idas juba kuulutab uue päeva algust.

21. juuni 1941. aastal oli laupäev. Nõukogude inimesed puhkasid rahulikult pärast viljakat töönädalat. Paljud kavatsesid eelloleval pühapäeval minna loodusesse, supelda, sportida.

Öö vastu 22. juunit oli vaikne ja soe. Meie riigi läänepiiril kõndis tunnimees ja pidas valvsalt silmas piiriks olevat jõge. Jõelt tõusis udu, mille valkjad linikud varjasid tunnimehe pilkude eest vastaskalda. See tundus olevat tühi ja elutu.

Hakkas koitma. Tunnimees surus tagasi haigutuse ja vaatas kella. Kell 6 on vahetus — veel tuleb kaks tundi valves olla. Korraga jäi tunnimees kuulatama. Mis see oli? Ta rebis rinnalt binokli ja hakkas tähelepanelikult taevast silmitsema. Ei, ta polnud eksinud. Kõrgel õhus lendasid lennukid üle Nõukogudemaa riigipiiri. Binokli abil võis selgesti näha nende tiibade alla maalitud musti riste.

Ja siis lõhestas koidiku vaikust kahurite kogupauk. Vastaskaldalt oli kuulda tankimootorite müra. Kusagil tärises kuulipilduja. Keegi karjus saksakeelseid käsklusi. Jõe kohale tõusid mitmevärvilised signaalraketid. Uduliniku vahelt ilmusid nähtavale madalad kummipaadid, milles asusid teraskiivrites sõdurid.

Tunnimees haaras püssi ja viskus pikali. Lask lasu järel lendas fašistidele vastu. Tema ümber lendas muld ja liiv fašistide automaatide tulest. Tulistanud välja viimase padruni, roomas tunnimees tagasi ja jooksis piirivalve maja poole, kust kostis lahingukära.

Bresti kindluse kaitsjad. Bresti kindluse kallale tormasid fašistid juba esimesel sõjapäeval. Kindluses tuli puudus veest, lõppesid toiduained ja lahingumoon, kuid kangelased ei andnud alla. Fašistid tungisid kindlusesse alles siis, kui see oli täielikult purustatud. See oli kindluse kangelasliku kaitsmise kaheksandal päeval.

Nii algas nõukogude rahva Suur Isamaasõda. See oli nõukogude rahva õiglane sõda, mida rahvas pidas Kommunistliku Partei juhtimisel oma kodumaa vabaduse ja õnne kaitseks. Fašistide poolt oli see aga ebaõiglane, röövellik vallutussõda. Ülbed vaenlased olid joobunud oma senistest kergetest võitudest. Mõne aastaga olid nad alistanud 11 Euroopa riiki. Nüüd plaanitsesid nad välkkiirete löökidega Nõukogude Liidu vallutamist ja siinsete rikkuste röövimist.

Ootamatu kallaletungi ja sõjaväe ning relvade arvulise ülekaalu tõttu õnnestus sakslastel tungida kaugele Nõukogudemaale. Kõikjal põrkasid fašistid Nõukogude armee ja rahva visale vastupanule. Nende lootused välkkiirele võidule kukkusid täielikult läbi. Esimestest sõjapäevadest peale sooritasid nõukogude inimesed unustamatuid kangelastegusid.

See juhtus viiendal sõjapäeval. Lendur-kommunist Nikolai Gastello sai lahinguülesande — pommitada vaenlase tanke. Ülesande täitmisel tabas vaenlase õhutõrjemürsk Gastello pommituslennukit. Lennuk süttis põlema. Gastello võis päästa ennast langevarjuga, kuid lendur otsustas teisiti. Kindlakäeliselt juhtis ta lee-

gitseva lennuki otse vaenlase tankide ja bensiinivedude kogunemiskohta. Kostis kohutav plahvatus, mis hävitas kümneid tanke ja lennukeid. Selle kangelasteo eest anti Nikolai Gastellole pärast surma Nõukogude Liidu kangelase austav nimetus.

Juulikuu alguses tungisid Saksa fašistliku armee üksused Nõukogude Eestisse. Algas meie koduvabariigi kaitsmine, mis kestis 5 kuud. Augusti teisel poolel puhkesid ägedad lahingud Tallinna ümber. Linna kaitsesid Nõukogude armee sõdurid ja madrused ning koos nendega Tallinna töölised. Tallinna lähedal langes raskesti haavatuna fašistide kätte Balti laevastiku madrus, kommunistlik noor Jevgeni Nikonov. Fašistid nõudsid temalt andmeid linna kaitsvate vägede kohta. Kui Nikonov neile midagi ei rääkinud, hakkasid nad noort madrust metsikult piinama. Ka see ei aidanud — Nikonov ei reetnud sõjasaladust. Loomastunud fašistid sidusid Nikonovi männi tüve külge ja põletasid ta elusalt. Ka Jevgeni Nikonovile anti pärast surma Nõukogude Liidu kangelase aunimetus. Talle püstitati pärast sõda Kadrioru randa mälestussammas ja tema nimi anti ühele Tallinna tänavatest.

Suurtest kaotustest hoolimata tungisid fašistide väed ikka kaugemale. Vaenlane piiras ümber Leningradi. Nõukogude inimesed kannatasid külma ja nälga, kuid ei lasknud vaenlast Lenini linna. Ka Moskvat ähvardas suur oht. Iga päevaga tugevnes nõukogude inimeste vastupanu. Fašistide tagalas hakkasid partei üleskutsel tegutsema partisanid. Partisanid lasksid ronge kraavi, põletasid vaenlase ladusid, tungisid kallale väiksematele fašistide gruppidele. Röövvallutajad ei tundnud end kuskil kindlalt — igal pool võis neid tabada rahvatasuja käsi. Partisanide hulgas oli ka Moskva kooliõpilasi. Fašistidel õnnestus tabada noor neiu, kes püüdis süüdata nende ladusid. Neiu

Jevgeni Nikonov.

ei nimetanud oma nime ega teatanud partisanide laagri asukohta, kuigi teda piinati metsikult. Fašistid poosid neiu üles. Alles hiljem saadi teada, et tundmatu kangelane oli Moskva kooliõpilane Zoja Kosmodemjanskaja. Tema kangelastegu sai teatavaks kogu maailmale. Tänapäeva nõukogude noored peavad mälestust Zojast pühaks.

Kord oli Moskvasse viiva suure maantee ääres kaitsel 28 võitlejat kindral Panfilovi diviisist. Nende hulgas oli venelasi, kasahhe, usbekke, kirgiise ja ukrainlasi. 16. novembril astusid nad ebavõrdsesse lahingusse 50 vaenlase tankiga. Nad jäid surmani kindlaks ja ükski vaenlase tank ei jõudnud Moskvani. Üks 28 kangelasest jutustas sellest lahingust enne surma haiglas:

«Meie vastu tuli 20 saksa tanki. Võitlus nendega kestis üle nelja tunni. Me vigastasime tanke tankitõrjepüssidest, süütasime neid süütepudelitega. 14 vaenlase tanki jäi tardunutena lahinguväljale. Kuid ka meie hulgast olid paljud langenud.

Siis tuli meie suunas teine rühm vaenlase tanke — kokku 30 sõjamasinat.

«Kolmkümmend tanki, sõbrad,» ütles meie poliitjuht Klotškov. «Meil tuleb tõenäoliselt kõigil surra. Venemaa on suur, aga taganeda pole kuhugi. Selja taga on Moskva!»

Me suudlesime üksteist hüvastijätuks enne surmaminekut, suunasime relvad vaenlasele ja panime valmis granaadid. Mõne minuti pärast lõid kaeviku ees leegitsema veel 10 fašistide tanki. Meie laskemoon oli lõppemas. Viimast granaadikimpu käes hoides sööstis Klotškov raske tanki juurde. Enne kui kuulid teda tabasid, jõudis ta heita granaadid tanki roomikute alla. Vaenlase tankid ei murdnud läbi.»

*

Fašistide pealetung Moskvale peatati. Talve saabudes läks Nõukogude armee üle vastupealetungile ja paiskas võimsa löögiga vaenlase tagasi läände. **Saksa armee sai esimese raske kaotuse osaliseks. Fašistlikud väed taandusid kohati kuni 400 kilomeetrit.** Võit Moskva all kinnitas nõukogude inimestes usku lõplikusse võidusse. Partisanide tegevus vaenlase tagalas puhkes üha võimsama jõuga. Kommunistlik Partei koondas kõik jõud vaenlase väljakihutamiseks Nõukogudemaalt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal algas fašistide kallaletung Nõukogudemaale?
2. Miks nimetatakse seda sõda Suureks Isamaasõjaks?
3. Kuidas kaitsesid nõukogude inimesed oma kodumaad? Too selle kohta näiteid.
4. Tuleta meelde, milles seisis Zoja Kosmodemjanskaja kangelastegu.
5. Kus paisati fašistid tagasi kaugele läände?

53.

NÕUKOGUDEMAA VABADUSE EEST.

1942. aasta suvel jätkasid fašistid pealetungi Nõukogudemaale. Kõiki jõude pingutades õnnestus neil Volga jõeni jõuda. Kaugemale aga fašistid ei pääsenud. Enneolematu kangelaslikkusega kaitsesid nõukogude inimesed oma kodumaad.

Hilissügisel algas Nõukogude vägede suur pealetung. Volga ääres piirati ümber ja sunniti alistuma terve vaenlase armee. Sellist ränka kaotust polnud fašistlik Saksamaa veel kunagi varem tundnud.

Stalingradi lahing oli pöördepunktiks Suure Isamaasõja käigus. Nüüdsest peale algas vihatud vaenlase väljakihutamine Nõukogudemaalt. Koos teiste rahvastega võtsid sellest osa ka eestlased, kes Nõukogude Liidu tagalas olid koondunud **Eesti Laskurkorpusesse.** Õlg õla kõrval teiste vägedega piiras Eesti Laskurkorpus ümber Velikije Luki linna ja vabastas selle pärast ägedaid lahinguid. Siin ülesnäidatud vapruse eest autasustati rohkem kui tuhandet Eesti Laskurkorpuse sõjameest ordenite ja medalitega.

Eesti rahvas vaevles kolm aastat fašistliku okupatsiooni all. Saksa fašistidel oli kohutav plaan hävitada Baltimaade rahvad ning muuta Eesti, Läti ja Leedu fašistliku Saksamaa osaks. Selle plaani elluviimisel abistasid saksa fašiste nende käsilased kohalike kapitalistide ja kulakute hulgast. Just nemad tapsid Eestis kolme aasta jooksul 125 000 süütut inimest, kelle hulgas oli eestlasi ja venelasi, juute ja mustlasi, tšehhe ja sakslasi. Jäledusega mõtlevad kõik ausad inimesed neile kohutavaile tapatalgutele, mis toimusid Tartu tankitõrjekraavis, Kalevi-Liiva liivaluidetel, Klooga koonduslaagris ja veel paljudes kohtades Eestimaal. Rong rongi

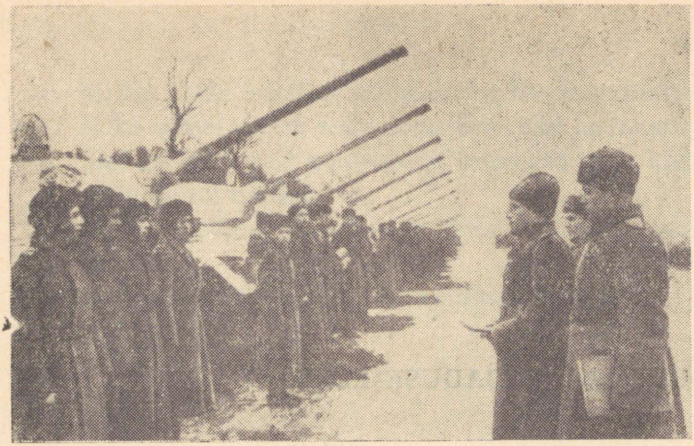

Tankikolonn «Lembitu».

järel viidi Eestist Saksamaale toiduaineid, masinaid ja muud kokkuröövitud vara. Valusaid lööke jagasid fašistidele eesti partisanid, kes hävitasid üle 3600 vaenlase sõduri ja ohvitseri ning palju sõjatehnikat.

1944. aasta oli Nõukogude armee suure pealetungi aasta. Selle aasta suvel algasid ka lahingud Nõukogude Eesti vabastamiseks. Vihaste lahingute tulemusena vabastasid Leningradi rinde väed Narva, mille taganev vaenlane oli muutnud rusuhunnikuks. Lahingutest Narva pärast võtsid osa ka Eesti Laskurkorpuse sõjamehed.

Lõuna poolt peale tungides jõudsid Nõukogude väed Emajõeni ja vabastasid Tartu. Emajõe taga olid sakslased end tugevasti kindlustanud. Leningradi rinde väed, kelle ridades võitles ka Eesti Laskurkorpus, hakkasid tegema ettevalmistusi Emajõe ületamiseks ja vaenlase vastupanu murdmiseks. Öösel kanti seljas jõe lähedusse palke ja laudu, millest valmistati parved. Luurajad jälgisid hoolega jõe põhjakallast, et selgitada fašistide kahurite ja kuulipildujate asukohti.

Saabus selge ja pilvitu 17. septembri hommik. Anti signaal ja sajad kahurid avasid vaenlase pihta marulise tule. Ähvardavalt ulgudes lendasid mürsud üle jõe. Vaenlase kaevikute kohale kerkisid suitsu- ja mullasambad. Algasid tulekahjud. Kõrvulukustava

mürinaga kihutasid üle nõukogude võitlejate peade punatähelised lennukid.

Varsti pärast kahuritule algust läks pealetungile jalavägi. Põõsastesse peidetud paadid ja parved kanti kätel jõeni ja tõugati vette. Fašistide tulest hoolimata ületati jõgi ja tungiti vaenlase kaevikutesse. Sedamaid toodi üle jõe ka tankid. Tankide toetusel algas kiire edasiliikumine. Ikka rohkem tuli meie võitlejatele vastu ülestõstetud kätega fašiste, kes pomisesid: «Hitler kaputt!»

Vaenlase vastupanu purustades liikusid Nõukogude väed põhja poole. Selleks et vabastada ootamatu ja kiire löögiga Tallinn ning päästa vabariigi pealinn suurematest purustustest, koondati kiiresti liikuv eelsalk tankidest ja veoautodest. Tankide soomusel istusid Eesti Laskurkorpuse sõjamehed, automaadid kaenlas, käsigranaadid vööl. Võimsa hooga murdsid tankid vaenlase taanduvatest vägedest läbi ja kihutasid Tallinna suunas. Tallinnani oli 120 kilomeetrit. Oli pime sügisöö. Polnud teada, kus vaenlane võib varitseda. Tallinna poolt paistis tulekahjude kuma — fašistid hävitasid linna, lasksid õhku sadamat. Jõgede sillad olid purustatud, kuid kohalikud elanikud juhatasid nõukogude sõjameestele kätte madalamad kohad jões, kus tankid ja autod läbi pääsesid. Vaenlase katsed tankide edasiliikumist peatada ei õnnestunud. Kõikjal löödi fašistid põgenema.

Eesti Laskurkorpuse sõjamehed rünnakul Narva linna lähedal.

22. septembri hommikul jõudsid tankid Tallinna. Elanikud tervitasid rõõmuga vapraid sõjamehi, kes vabastasid nad fašistide ikke alt. Balti jaama ümber ragisesid kuulipildujad ja automaadid. Samal ajal heiskas leitnant Lumiste Pika Hermanni torni punase võidulipu. Nõukogude Eesti pealinn Tallinn oli vabastatud.

Mõni päev hiljem viidi lõpule Eesti mandri vabastamine. Fašistid taganesid nüüd saartele. Kuid ka siit löödi nad peagi välja. Ainult kitsal Sõrve poolsaarel suutsid nad pikemat aega vastu panna. Kogu Nõukogude Eesti oli jälle vaba.

Lahingutes Nõukogude Eesti vabastamiseks ilmnes eriti selgesti Nõukogude Liidu rahvaste suur sõprus. Säästmata oma elu, võitlesid meie rahva päästmiseks fašistlikust orjusest üheskoos venelased ja eestlased, ukrainlased, valgevenelased ja paljude teiste rahvaste pojad. Kõigile neile sõjameestele kuulub meie sügav lugupidamine ja tänu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline lahing sai pöördepunktiks Suure Isamaasõja käigus?
2. Millise linna vabastamisega algas Eesti Laskurkorpuse sõjatee?
3. Millised olid saksa fašistide kuriteod Eestis? Kes abistasid neid seejuures?
4. Kirjelda Emajõe ületamist Nõukogude armee poolt.
5. Kuidas vabastati Tallinn fašistlikest röövvallutajatest?
6. Kus viidi Nõukogude Eesti vabastamine lõpule?
7. Kus on sinu koolile lähim Suure Isamaasõja lahingukoht?

54.

VÕIT FAŠISMI ÜLE.

Saabus 1945. aasta kevad. Fašistlik Saksamaa seisis lõpliku lüüasaamise lävel. Idast lähenesid Saksamaa pealinnale Berliinile võidukad Nõukogude väed. Läänest tungisid Saksamaale Nõukogude Liidu liitlaste — Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja hiljuti fašistide käest vabastatud Prantsusmaa sõjaväed. Saksa fašistid lootsid läänеriikide kapitalistidega kokku leppida. Seepärast panid nad läänes hoopis vähem vastu kui idas. Mingi hinna eest ei tahtnud nad lasta Nõukogude armeel Berliini tungida.

Berliini ümbrus oli väga tugevasti kindlustatud. Linna kaitsmiseks koondati fašistliku armee parimad väed. See ei heidutanud aga nõukogude sõjamehi, kes olid läbi käinud pika ja raske sõjatee Volgast kuni Berliinini. Nad olid näinud purustatud linnu ja külasid, surnuks piinatud inimesi, jõhkralt tapetud lapsi. Nad olid vabastanud kohutavatest fašistlikest vangilaagritest kümneid tuhandeid näljutatud ja piinatud inimesi. Nad vihkasid kõigest südamest fašiste, kes olid sellised kuriteod toime pannud. Kindlameelselt ja otsustavalt läksid nõukogude sõjamehed viimasesse lahingusse.

Partei juhtimisel oli sõja-aastail loodud võimas sõjatööstus, mis andis Nõukogude armeele suurel hulgal kõiki vajalikke relvi. See võimaldas Berliini vastu koondada sellise hulga suurtükke, tanke ja lennukeid, mida varem polnud veel üheski lahingus nähtud. Nõukogude armee võitlejad oskasid neid relvi meisterlikult kasutada.

Ühel aprillikuu varahommikul avasid 22 000 Nõukogude suurtükki ja miinipildujat fašistide kaitseliinide pihta enneolematult võimsa tule. Maa rappus nagu maavärisemise ajal. Samaaegselt andsid õhust löögi tuhanded Nõukogude lennukid. Siis läksid rünnakule tankid ja jalavägi. Neile valgustasid teed tankidele ase-

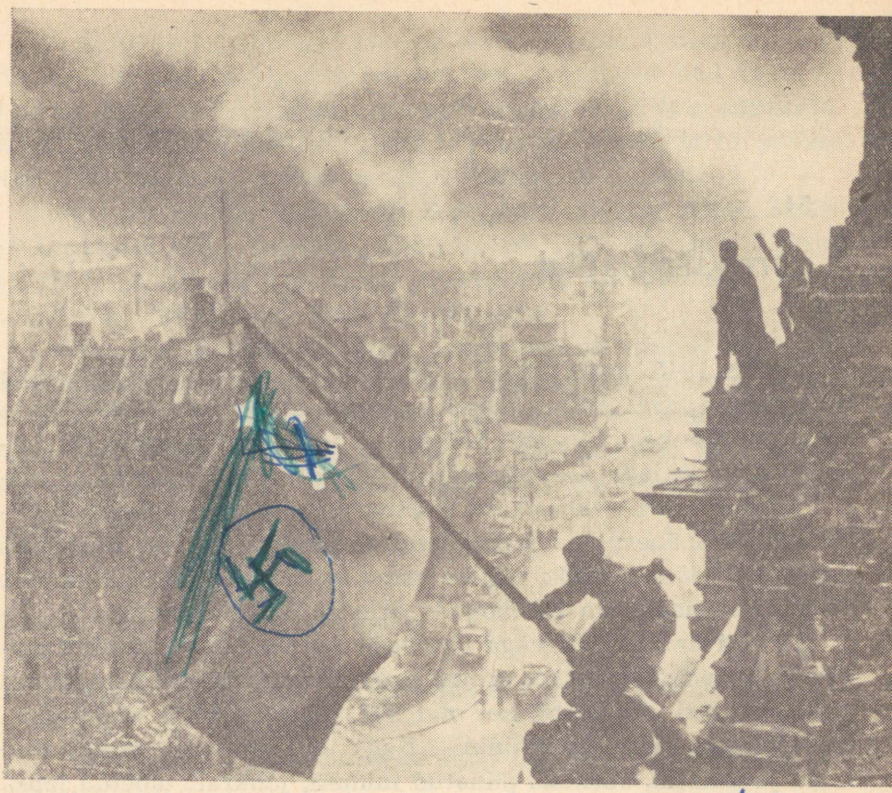

Võidulipp [illegible] kohal.

tatud 200 hiiglaslikku helgiheitjat. Fašistid sattusid segadusse. Nende ohvitserid teatasid raadio teel Berliini: «Meie pihta avati põrgulik tuli. Ühendus vägedega on katkenud. Ühes kohas on arusaamatult võimas valgus. Mis see on, ei saa kindlaks teha. Võibolla on venelastel uus relvaliik.»

Fašistlikud kindralid paiskasid Nõukogude vägede vastu oma viimased jõud. Kuid ka see ei aidanud. Kolme päevaga murdsid nõukogude sõjamehed läbi vaenlase kaitseliinidest ja alustasid Berliini ümberpiiramist. Võitlus ei raugenud päeval ega ööl. Kümnendal pealetungipäeval viidi Berliini ümberpiiramine lõpule. Samal päeval kohtusid nõukogude sõjamehed Ameerika Ühendriikide armee eelvägedega. Fašistliku Saksamaa purustamine jõudis lõpule.

Sõjategevus kandus põlevasse Berliini. Päeval seisis suurlinna kohal tohutu suitsupilv, öösel tulekahjude kuma. Nõukogude sõjamehed ~~vabastasid~~ maja maja järel. Võitlused kandusid ka maa alla, Berliini metroosse, kus fašistid panid meeleheitlikult vastu. Metroosse oli lahingute eest varju läinud palju naisi, lapsi ja vanakesi. Nõukogude vägede edasitungi takistamiseks juhtisid fašistid Berliinist läbivoolava jõe vood metroosse, kus uppusid tuhanded rahulikud elanikud. See oli fašistide ~~hirmus kuritegu saksa~~ rahva vastu.

Miski ei suutnud aga peatada võidukat Nõukogude armeed. Berliin vallutati. Linna kohale tõusis punane võidulipp. Fašistliku armee riismed andsid alla. Fašistide juhid osalt võeti vangi, osalt aga tapsid end. 8. mail 1945. aastal tunnistasid fašistlikud kindralid end lõplikult võidetuks. **Suur Isamaasõda oli lõppenud Nõukogude Liidu täieliku võiduga. 9. mail tähistab nõukogude rahvas võidupüha.**

Sõda on lõppenud! Näod täis rõõmu, pöörduvad Eesti Laskurkorpuse võitlejad võitjatena tagasi Tallinna, kus neid tervitavad töötajad.

Tänu Nõukogude armee võitudele oli hulk Ida-Euroopa rahvaid vabanenud fašistlikust orjusest. Reas Euroopa ja Aasia riikides toimusid rahvademokraatlikud ja sotsialistlikud revolutsioonid. Nendes riikides võttis töörahvas võimu enda kätte ja hakkas kommunistide juhtimisel üles ehitama uut elu. Nii tekkisid sotsialismimaad.

Nõukogude Liit osutab sotsialistlikele maadele igakülgset vennalikku abi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised riigid olid Nõukogude Liidu liitlased sõjas fašistliku Saksamaa vastu?
2. Jutusta, kuidas toimus Berliini vallutamine.
3. Millal lõppes Suur Isamaasõda?
4. Miks jäi Nõukogude Liit selles sõjas võitjaks?
5. Millised riigid tekkisid Ida-Euroopas pärast fašistlike vallutajate väljakihutamist?

55.

TEHASED TÕUSEVAD VAREMETEST.

Neli aastat kestnud Suur Isamaasõda oli teinud Nõukogudemaale palju kahju. Sajad linnad ja kümned tuhanded külad olid hävinenud, miljonid inimesed hukkunud. Rängalt oli saanud kannatada ka meie koduvabariik. Tallinna sadam oli muudetud rusuhunnikuks. Põlevkivikaevandused olid veega täidetud, mitu elektrijaama õhku lastud. Vabariigis tunti puudust elektrienergiast ja küttest. Täielikult oli hävitatud ajalooline Narva linn. Seal, kus varem asusid kaunid majad ja suured tehased, seisid nüüd sünged varemed. Poolenisti hävinenud oli ülikoolilinn Tartu.

Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel hakkas rahvas sõjahaavu parandama. Töölised tulid taludest, metsadest ja fašistlikest vanglatest tagasi vabrikutesse oma tööpinkide juurde. Agaralt lõid käed külge endised Nõukogude armee sõjamehed. Õige pea andsid esimesed taastatud tehased toodangut. Vennasvabariigid saatsid Eestile tööpinke ja autosid, toormaterjale, tööstuskaupu ja toiduaineid. Eriti palju abistas meie vabariiki kangelaslinn Leningrad. Tänu sellele edenes taastamistöö jõudsalt. Kaks aastat pärast Eesti NSV vabastamist andsid meie vabrikud ja tehased juba rohkem toodangut kui enne sõda.

Taastamistöödest võtsid osa kõik meie vabariigi töötajad. Pärast päevatööd tulid inimesed koristama varemeid, puhastama ehitusplatse, istutama puid ja põõsaid. Ka kooliõpilased aitasid jõudumööda kaasa. Mitmed kaunid haljasalad meie linnades on rajatud esimestel sõjajärgsetel aastatel linnaelanike ühistööna.

1946. a. võeti Nõukogude Liidus vastu rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaan. Selle plaani kohaselt toimusid ka meie vabariigis suured tööd. Täie jõuga hakkasid tööle

Fašistide poolt purustatud Tallinna sadam.

põlevkivikaevandused. Kaevurite tööd kergendasid uued masinad. Kaevandustesse viidi elektrivalgustus. Iga päevaga toodeti ikka rohkem «pruuni kulda» — põlevkivi, mida saadeti vabrikutele ja veduritele kütteks. Põlevkivist valmistatakse ka bensiini ja mitmesuguseid õlisid. Kohtla-Järvele ehitati koostöös vennasvabariikide teadlaste ja töölistega võimas põlevkivigaasi tehas. See on esimene selletaoline tehas maailmas. Mööda torusid juhiti gaas Kohtla-Järvelt kangelaslinna Leningradi. Kodanliku korra ajal oli Kohtla-Järve tahmunud majadega väike töölisasula. Nüüd muutus Kohtla-Järve kaasaegseks tööstuslinnaks. Töölistele ehitati täiesti uus sotsialistlik linnaosa, mis asub eemal vabrikute suitsust ja tahmast.

Narvas kerkis varemetest suur puuvillase riide vabrik — «Kreenholmi Manufaktuur», mis täielikult varustati vennasvabariikidest saadud moodsate masinatega. Kõikjal pingutasid töölised jõudu, et täita sõjajärgne viisaastak ennetähtaegselt. See andis ka tulemusi. Viie aasta ülesanded täideti meie vabariigis 3 aasta ja 7 kuuga.

Esimesele sõjajärgsele viisaastakule järgnesid teine ja kolmas. Iga aastaga muutus Nõukogude Liidu tööstus võimsamaks. Vabrikud andsid rahvale ikka rohkem mitmesuguseid tooteid. Tehas-

tes võeti kasutusele «tarku masinaid» — automaate, mis võivad ilma inimese abita teha kõige keerulisemaid töid. Moskvas ehitati koguni tehas-automaat, mis valmistab automootorite osi. Selles tehas-automaadis sulatavad masinad ise metalli, ise valavad vajalikud osad, ise lihvivad neid, ise kontrollivad osade mõõtmeid, määrivad õliga ja pakivad paberisse. Töölised ainult jälgivad masinate tööd. Automaatide abil kergeneb veelgi tööliste töö ja suureneb valmistatud toodete hulk.

Meie vabariigis pandi esimesed automaadid tööle Tallinnas asuvas suures elektrimootorite tehases «Volta». Sõjajärgsetel aastatel laiendati seda tehast tunduvalt. «Volta» elektrimootoreid veetakse välja kõikidesse vennasvabariikidesse ja paljudesse välisriikidesse.

Sõjajärgsetel viisaastakutel ehitati meie vabariigis palju uusi tehaseid ja ettevõtteid. Narva jõe idakaldale kerkis Narva hüdroelektrijaam. Narva jõgi tõkestati tugeva paisuga, mille taha kogunenud veed moodustasid suure veehoidla, mida nimetatakse Narva mereks. Tunduvalt laiendati Tallinna lähedal Maardus asuvat

Võidu tänav Kohtla-Järve sotsialistlikus linnaosas.

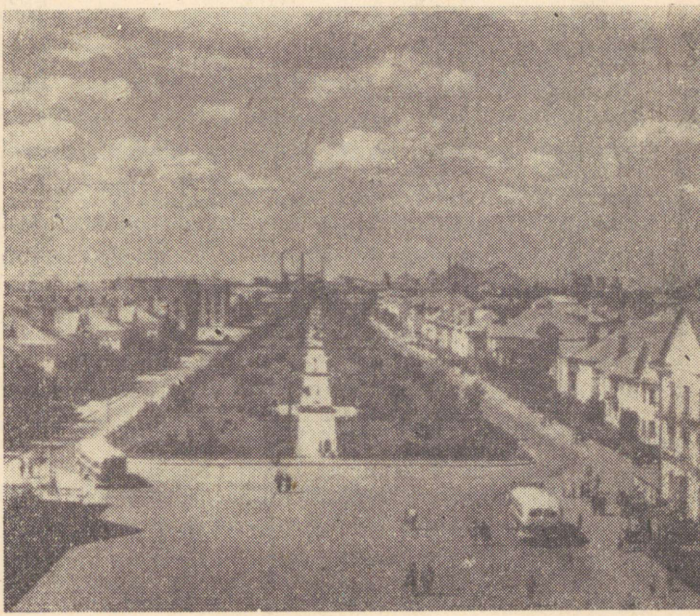

keemiakombinaati. Siin hakati tootma väärtuslikku põlluväetist — superfosfaati.

Eesti NSV tööstus kasvas kiiresti. Selline hoogne kasv oli võimalik ainult tänu Kommunistliku Partei targale juhtimisele ja vennasvabariikide ulatuslikule abile.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millist kahju tegi Nõukogudemaale sõda? Millised olid purustused sinu kodukohas?
2. Jutusta, kuidas hakkasid nõukogude inimesed tööstust taastama.
3. Kuidas muutus töö põlevkivikaevandustes?
4. Mida sa tead automaatidest tööstuses?
5. Milliseid tähtsaid ehitusi püstitati sõjajärgsetel viisaastakutel?
6. Millised uued tehased on püstitatud sinu kodukohta sõjajärgsel ajal?

56.

MEIE PÕLLUMAJANDUS.

Sõda oli teinud tõsist kahju NSV Liidu põllumajandusele. Üle 100 000 kolhoosi, sovhoosi ja masina-traktorijaama oli hävitatud või paljaks rõövitud. Palju kariloomi oli hukkunud. Osa põlde seisis üles harimata.

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus astusid kohe samme põllumajanduse taastamiseks. Sõja läbi kannatada saanud kolhoosidele andis riik masinaid, kariloomi ja seemnevilja. Kolhoosides, sovhoosides ja masina-traktorijaamades parandati kiiresti sõjahaavad.

Ka meie vabariigis töötati innukalt põllumajanduse taastamiseks. Fašistid olid kulakutele tagasi andnud nõukogude võimu poolt äravõetud maa ülejäägid. Nüüd jaotati maa ülejäägid jälle maatameestele või vähese maaga talupoegadele. Uuesti hakkasid tööle sovhoosid ja masina-traktorijaamad. Kuid suuri ja võimsaid põllutöömasinaid ei saadud väikestel talupõldudel otstarbekalt kasutada. Talurahva hulgas levis mõte, et tuleks ühineda kolhoosidesse. Eesti talupojad saatsid oma esindajad vanematesse liiduvabariikidesse, et järele vaadata, kuidas sealsetes kolhoosides elatakse ja töötatakse. Nende jutud kolhoosikorrast innustasid talupoegi veelgi. Esimene kolhoos Eesti NSV-s asutati 1947. a. Saaremaal. Kolhoosnikute soovil anti talle suure eesti revolutsionääri Viktor Kingissepa nimi. Seejärel hakati kolhoose asutama ka mujal Eestis.

Kulakud ja nende käsilased püüdsid kolhooside asutamist igati takistada. Nad levitasid Nõukogude-vastaseid kuulujutte ja laimasid kolhoosikorda. Koos metsades redutavate bandiitidega, saksa fašistlike okupantide kuritegude kaasosalistega, põletasid nad kol-

hoosihooneid ja püüdsid tappa kolhooside asutajaid ning ausaid nõukogude inimesi.

Kõik see kutsus esile rahva üldise meelepaha. Talurahva koosolekutel kõnelesid kehvikud kulakute riugastest ja paljastasid nende kiskjapalet. Rahva nõudel saadeti kulakud meie vabariigist välja. Pärast kulakute vastupanu murdmist astus enamik talupoegi mõne kuuga kolhoosidesse.

Kolhooside asutamine oli suure tähtsusega sündmus eesti talurahva elus. Nüüd saadi kolhoosipõldudel hakata masinaid kasutama. Talurahvas vabanes jäädavalt kulakute ikkest.

Esialgu oli noortes kolhoosides mitmesuguseid raskusi. Puudusid vajalikud kogemused ühise töö korraldamiseks. Kolhoosidel polnud kõiki vajalikke hooneid. Ka polnud kõikides kolhoosides kolhoosnikute sissetulekud veel küllalt suured.

Veel oli palju väikesi kolhoose, kuhu kuulus vaid 10—30 peret. Nendes kolhoosides kasutati masinaid halvasti, mistõttu viljasaagid polnud kuigi head. Ka ei juhitud kõiki kolhoose vajaliku oskusega. Kommunistlik Partei jälgis tähelepanelikult kolhooside

Kolhoosi «Uus Elu» karjalaut.

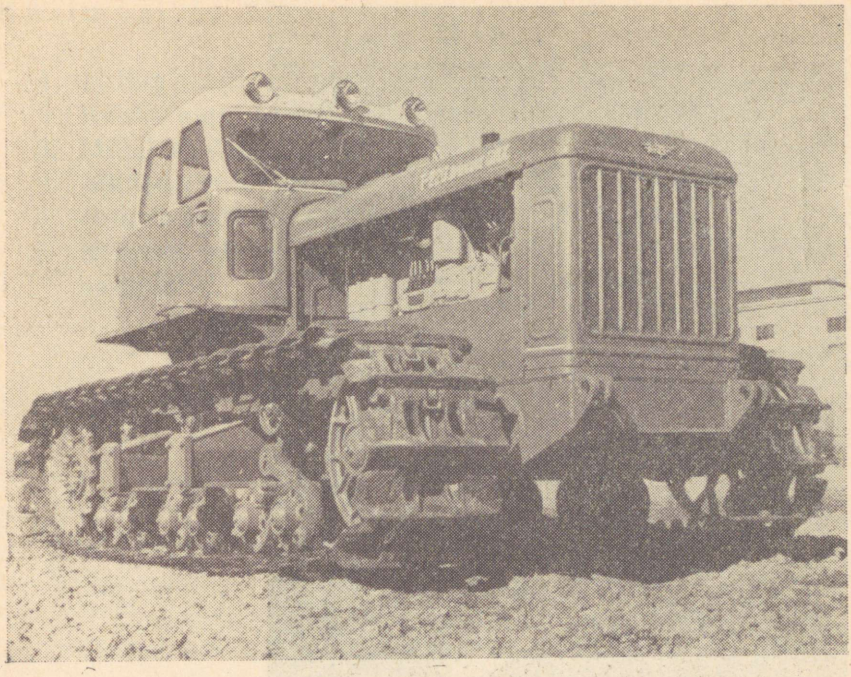

NLKP XXII kongress pöördus meie tööliste poole üleskutsega valmistada uusi täiuslikke masinaid meie põllumajandusele. Vastuseks sellele ehitasid Brjanski autotehase töölised ülivõimsa 220-hobujõulise traktori T-220.

olukorda. Kolhoosíde tugevdamiseks võttis partei vastu mitu tähtsat otsust. Nende otsuste alusel korraldati töö kolhoosides ümber. Väikesed kolhoosid ühinesid suuremateks kolhoosideks. Nüüd tõusid kolhoosnikute sissetulekud ja kasvas nende huvi ühise töö vastu. Järjest rohkem kolhoose muutus jõukateks. Kolhoosid võisid ehitada endale uusi karjalautu ja osta masina-traktorijaamadelt traktoreid, kombaine ning teisi põllutöömasinaid.

Partei juhtimisel hakkasid nõukogude inimesed üles harima seni kasutamata seisnud määratu suuri maa-alasid Kasahstani ja Lääne-Siberi steppides. Sinna sõitis alalisele tööle kümneid tuhandeid inimesi. Nagu alati, olid esireas kommunistid ja kommunistlikud noored. Nende hulgas oli ka noori meie vabariigist. Alguses tuli neil uudismaadel ületada suuri raskusi. Keset lagedat

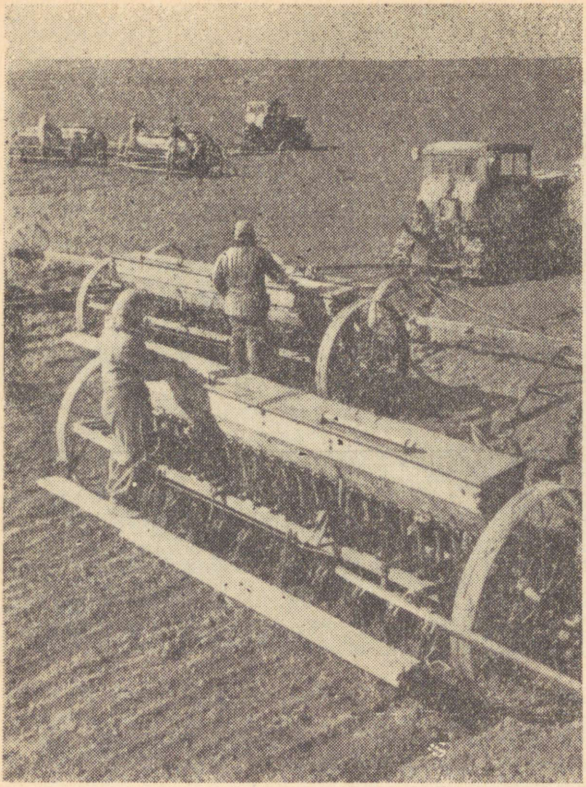

Uudismaa eesrindlikus sovhoosis.

steppi löödi üles telgid. Osa inimesi hakkas ehitama maju. Teised asusid traktoritele, et künda stepp uudismaaks. Kohati oli maa nii kõva, et ühe adra ette tuli panna kaks linttraktorit. Võitluses stepiga jäid nõukogude inimesed võitjateks. Võimsate masinate abil hariti hiiglaslikud maa-alad üles. Uudismaadelt koguti suur saak. Seda vilja jätkus nõukogude rahvale ja ka sõbralike naaberriikide abistamiseks. Ka Eesti NSV-sse toodi uudismaadelt rongitäied vilja. **Uudismaade ülesharimine on nõukogude rahva suur töökangelastegu.**

Korduvalt on meie vabariigi noored käinud abiks uudismaadel. Nad töötasid koos teiste vabariikide noortega väga tublilt ja teenisid ära üldise kiituse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millist kahju tegi sõda Nõukogude Liidu põllumajandusele?
2. Kuidas algas Nõukogude Eestis kolhooside asutamine?
3. Millal asutati sinu kodukolhoos?
4. Milliseid raskusi tuli kolhoosidel alguses ületada?
5. Jutusta uudismaade ülesharimisest.
6. Milliseid edusamme on teinud sinu kodukolhoos viimastel aastatel?

57.

ESIMESED INIMESED KOSMOSES.

1957. aasta 4. oktoobril lasti Nõukogude Liidus välja esimene Maa tehiskaaslane. Kolm ja pool aastat hiljem, **12. aprillil 1961 lendas esimese inimesena maailmaruumi Nõukogude Liidu kodanik Juri Gagarin.** Need kaks sündmust on alatiseks läinud ajalukku, sest nendega **algas kosmiliste lendude ajastu.**

Inimese saatmiseks maailmaruumi tuli eelnevalt ära teha tohutu töö. Esimesele tehiskaaslasele järgnesid peagi tunduvalt suuremad ja keerulisemad sputnikud. 1959. aasta septembris lennutati raketiga Kuule metallist viisnurkne vimpel meie kodumaa riigivapiga. Mõni nädal hiljem pildistas Nõukogude rakett-automaatjaam Kuu tagakülge, mida seni veel keegi polnud näinud. Samal ajal tegid meie tulevased kosmonaudid läbi pika ja keerulise treeningu, et olla igati ette valmistatud eelseisvateks julgeteks lendudeks.

Jõudis kätte 1961. aasta kevad. Kasahstani stepis asuval Baikonuri kosmodroomil seati stardivalmis hiiglaslik rakett, mis pidi viima maailmaruumi kosmoselaeva «Vostok-1».

Oma esimesest kosmoselennust jutustab Juri Gagarin järgmist:

«Veidi enne lennuks määratud päeva käisin Moskvas. Kõndisin Punasel väljakul, piki Kremli müüre. Käsi mütsisirmi ääres, seisin mausoleumi juures ja vaatasin, kuidas vahetati valvemeeskonda. Tuhandeid inimesi tuli mulle vastu ja läks minust mööda. Keegi ei teinud minust välja, keegi ei teadnud, et valmistan ette sündmust, mille sarnast ajalugu veel ei tunne.

Samal ööl lendasime kosmodroomile. Lennukis istus minu kõrval kosmonaut nr. 2, kes oli läbi teinud sama treeningu mis minagi, ja pidi vajaduse korral sooritama lennu minu asemel.

Kosmosevallutajate auks püstitatud oobelisk Moskvas.

Möödus veel paar päeva. 12. aprilli hommikul äratati meid väga vara. Tavalisele hommikuvõimlemisele ja pesemisele järgnes «kosmiline» hommikusöök tuubidest. Toimus põhjalik lennueelne arstlik läbivaatus. Küllaltki palju aega kulus kosmosevarustuse selgapanekuks. Kõige viimasena panin pähe lendurimütsi, selle peale aga õhukindla kiivri, millel ilutsesid suured tähed «CCCP».

Me sõitsime kosmodroomile erilise autobussiga, mille iste meenutas kosmoselaeva mugavat istet. Nägin juba kaugelt ülespoole sirutuvat hõbedast raketti. Mida lähemale me jõudsime, seda suuremaks näis rakett muutuvat. Ta sarnanes hiiglamajakaga, tema teraval tipul leekis tõusva päikese esimene kiir.

Silmitsesin kosmoselaeva, millega pidin asuma enneolematule teekonnale. Ta oli ilus, ilusam kui kõik vedurid, laevad, lennukid, paleed ja sillad kokku. Mind haaras erakordselt ülev tunne. Mu silmade eest möödus kogu senine elu. Nägin end paljajalgse karjapoisina aitamas karjastel kolhoosikarja hoida... Koolipoisina kirjutamas esimest korda sõna Lenin... Tööstuskooli õpilasena valmistamas esimest vormikasti... Tehnikumi õpilasena diplomitööd tegemas... Lendurina riigipiiri kaitsmas...

Tõusin liftiga raketi ülaosas asuva kosmoselaeva juurde. Astusin kabiini, mind pandi istmele ja suleti luuk. Jäin üksi aparaatidega, mida ei valgustanud enam päike, vaid kunstlik valgus. Minutid möödusid. Kõik oli stardiks valmis. Lõpuks anti käsklus: «Tõus!»

Vastasin: «Läheb lahti! Kõik on korras.» Seejärel kuulsin vilinat ja järjest kasvavat müra, tundsin, kuidas hiiglalaev üleni värises ja aegamööda kiskus ennast maapinnast lahti. Mingi vastupandamatu jõud surus mind istmele. Oli raske kätt või jalga liigutada. Järk-järgult harjus keha ülekoormusega ja siis, kui laev lisas kiirust ning jõudis orbiidile, saabus kaaluta olek. Kõik liikmed muutusid korraga erakordselt kergeks. Ma tõusin istmelt õhku, rippusin kabiini lae ja põranda vahel. Tundsin ennast suurepäraselt. Sa ei istu, ei lama, vaid nagu ripud kabiinis. Kõik kinnitamata asjad hõljuvad samuti ringi ja sa vaatad neid otsekui unenäos. Voolikust väljatunginud vedelikutilgad võtsid kera kuju ja liikusid vabalt ruumis ringi, kabiini seina vastu sattudes jäid nad sinna külge nagu kaste lilleõiele.

Vaatamata kaaluta olekule ma töötasin kogu aeg, tegin märkmeid päevikusse ja vaatlesin läbi akna pilvi ning nende varje

armsa Maa pinnal. Süsimust taevas näis mulle küntud põlluna, mis on täis külvatud täheteri. Päike oli kümneid või isegi sadu kordi eredam kui Maalt vaadates. Et tema pimestavat kiirgust nõrgendada, tõmbasin aeg-ajalt akendele ette kaitsekardinad.»

Juri Gagarini lend kestis 89 minutit. Selle ajaga tegi kosmoselaev ringi ümber maakera ja maabus seejärel ettemääratud kohas.

Umbes neli kuud hiljem sooritas major German Titov teise kosmoselennu, mis kestis 25 tundi. Selle aja jooksul tegi kosmoselaev «Vostok-2» 17 tiiru ümber maakera.

1962. aasta augustis toimus kosmonautide Andrian Nikolajevi ja Pavel Popovitši kosmoselaevade ühine grupilend, mis kestis 71 tundi. Kümned miljonid inimesed paljudes maailma maades jälgisid esmakordselt televisiooni otseülekandeid kosmoselaevadelt.

1963. aasta juunis toimus teine grupilend. Alguses startis kosmoselendur Valeri Bõkovski, kes viibis maailmaruumis 119 tundi.

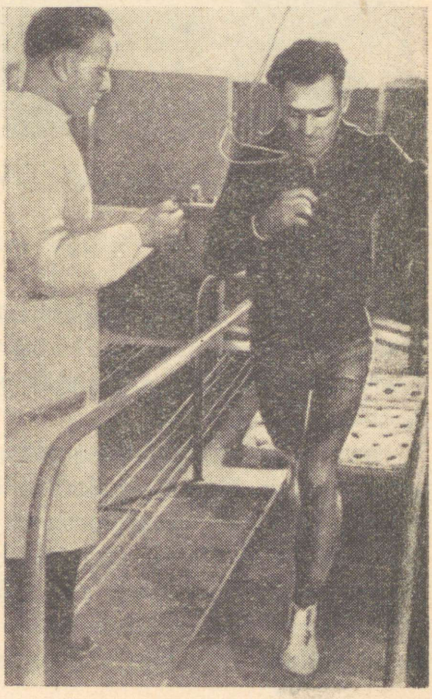

Kosmoselenduriks ei ole kerge saada. Selleks peab olema suurepärane tervis, väga head ja laialdased teadmised ning raudne tahtejõud. Kõik kosmoselendurid elavad range päevakorra järgi. Igaüks neist teeb läbi keerulise ja pingutava treeningu. Pildil näeme, kuidas treenis German Titov. Ta jookseb liikuval lindil. Kõrvalseisev arst mõõdab samal ajal kosmoselenduri kehalisi võimeid.

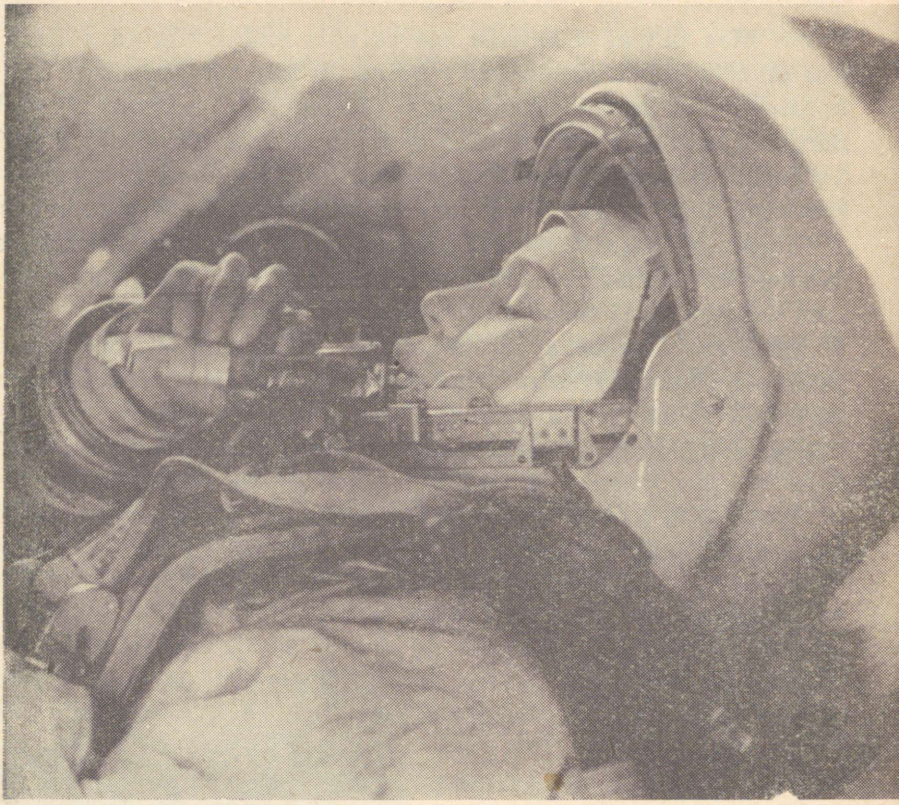

Valentina Tereškova treeningul.

Kaks ööpäeva hiljem saadeti täheteedele **esimene naiskosmonaut Valentina Tereškova.** Ta lendas 71 tunniga 48 korda ümber maakera. Mõlemad kosmonaudid püstitasid uued maailmarekordid kosmoselendude alal.

Nende lendudega näitas kosmoselaev «Vostok» oma suurepäraseid omadusi. Kaugemateks lendudeks oli tarvis veelgi suuremaid ja täiuslikumaid kosmoselaevu, kuhu mahuks terve meeskond. Nõukogude teadlased valmistasidki sellise laeva ja andsid talle nimeks «Voshod». 1964. aasta sügisel sooritasid eduka kosmoselennu korraga kolm kosmonauti: laeva komandör Vladimir Komarov, teadlane Konstantin Feoktistov ja arst Boriss Jegorov. 1965.

aasta märtsis viidi aga kosmoselaeval «Voshod-2» orbiidile kosmonaudid P. Beljajev ja A. Leonov. Selle lennu ajal väljus A. Leonov esimest korda kosmoselendude ajaloos kosmoselaevast otse kosmilisse ruumi.

1966. aastal saavutasid nõukogude teadlased kosmose uurimisel uut edu. Veebruari alguses maandus Kuu pinnal sujuvalt automaatjaam «Luna-9», mis seejärel saatis televisiooni kaudu Maale täpse kujutuse Kuu maastikust.

Mõni nädal hiljem jõudis planeet Veenusele automaatjaam «Venera-3», mis saatis Maale uusi andmeid Veenuse kohta ja viis Veenuse pinnale NSV Liidu vapiga vimpli.

Kõik need saavutused kinnitavad, et ei ole kaugel päev, mil Nõukogude kosmoselaevad suunduvad meile lähematele taevakehadele — Kuule, Marsile ja Veenusele.

Kosmos — maailmaruum.
Kosmonaut — kosmoselendur.
Kosmodroom — koht, kus stardivad kosmoselaevad.
Orbiit — rada, mida mööda lendavad raketid ja kosmoselaevad.
Sputnik — Maa tehiskaaslane.
Diplomitöö — üliõpilase või tehnikumi õpilase kirjalik lõputöö.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised olid Nõukogude Liidu esimesed saavutused kosmose vallutamise alal?
2. Kuidas valmistati ette inimese esimest lendu maailmaruumi?
3. Jutusta Juri Gagarini lennust kosmosesse.
4. Kes oli esimene naiskosmonaut?
5. Millised on meie kodumaa viimased saavutused kosmose uurimise alal?
6. Joonista ajaloo töövihikusse pilt inimese lennust kosmosesse.

58.

HIIGLASLIKE TÖÖDE PLAAN.

1959. aasta alguses tuli Moskvas kokku Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongress. Siin arutati läbi ja võeti vastu Nõukogude Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaan aastateks 1959—1965.

Selle plaani kohaselt toimusid suured tööd kogu Nõukogudemaal, sealhulgas ka meie vabariigis. Nendest töödest jutustamegi järgnevalt.

1956. aastal tulid Narva lähedal asuvasse inimtühja metsa esimesed ehitajad. Võimsate masinate abil puhastasid nad ehitusplatsi puudest ja võsast, rajasid teed. Peagi hakkasid kerkima uue elektrijaama peahoone müürid. Kaugele üle metsade paistsid kõrged korstnad. Narva merest kaevati ehitatava elektrijaama juurde laiad kanalid.

Meie vabariigi suurimat uusehitust **Balti Soojuselektrijaama** aitas ehitada kogu Nõukogude Liit. Palju keerulisi masinaid saadeti elektrijaamale Leningradist, Aasovi mere ääres asuvas Taganrogi linnas valmistati hiiglaslikud katlad. Paigaleasetatuna kerkisid nad üheksakorruselise maja kõrguseni. Kommunistlike noorte algatusel kuulutati Balti Soojuselektrijaam komsomoli löökehituseks. Elektrijaama ehitajatele tulid appi tuhanded kommunistlikud noored. Õlg õla kõrval töötasid siin eestlased ja venelased, lätlased ja leedulased, ukrainlased ja tatarlased.

Seitseaastaku lõpuks sai valmis ja hakkas täie võimsusega tööle Balti Soojuselektrijaam, mis on kõige suurem põlevkivi abil köetav elektrijaam maailmas. Kogu töö elektrijaamas on mehhaniseeritud. Juhtimispuldi taga istub insener ja jälgib mõõteriistu. On tarvis lisada põlevkivi. Vajutus nupule ja suur hulk põlevkivi

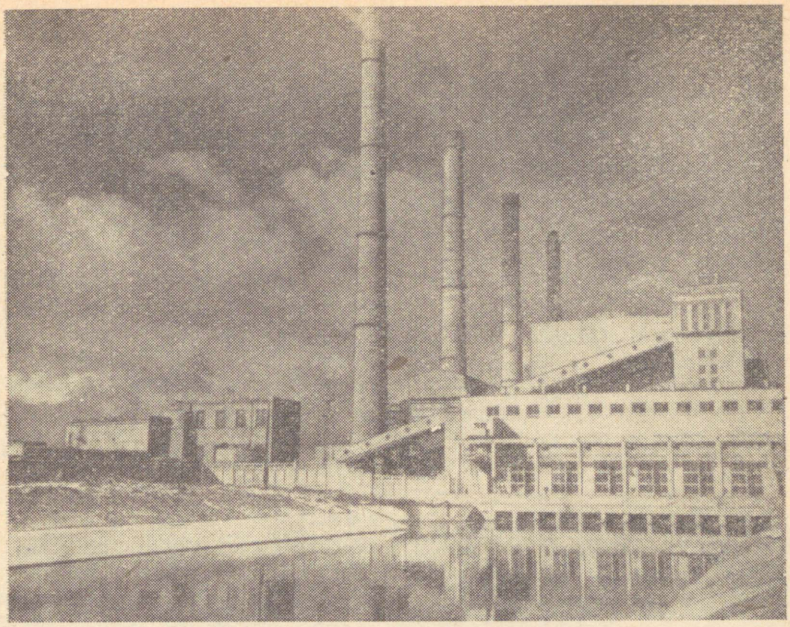

Balti Soojuselektrijaama peahoone.

voolab kummulipööratud raudteevagunist otse ahju hõõguvasse kurku. Selline elektrijaam vastab juba kommunismiajastu nõuetele.

Ikka rohkem töid tehakse meil elektri abil. Vabrikutes paneb elekter tööle masinad, karjalautades veepumbad, tõstukid ja kartulipurustajad, kolhoosides viljapeksumasinad ja saeraamid. Tänapäeva elu ei oleks mõeldav ilma elektrita. Sellepärast suurendatakse tulevikus elektri tootmist veelgi. Balti Soojuselektrijaama lähedusse hakatakse rajama teist niisama suurt põlevkivi abil köetavat elektrijaama. Nende elektrijaamade juurest viivad kõrgepingeliinid Tallinna, Leningradi ja Riiga. Meie vabariigi vajadustest ülejäänud elektrienergia läheb naabritele. Vastutasuks saadavad naabrid meile mitmesuguseid vajalikke kaupu.

Uued suured elektrijaamad nõuavad aga väga palju kütust. Kuidas seda saada?

Virumaa suurtes soodes seisis vanasti väike Sirgala küla. Sõda tegi selle küla maatasa. Praegu ehitatakse Sirgalasse aga uut

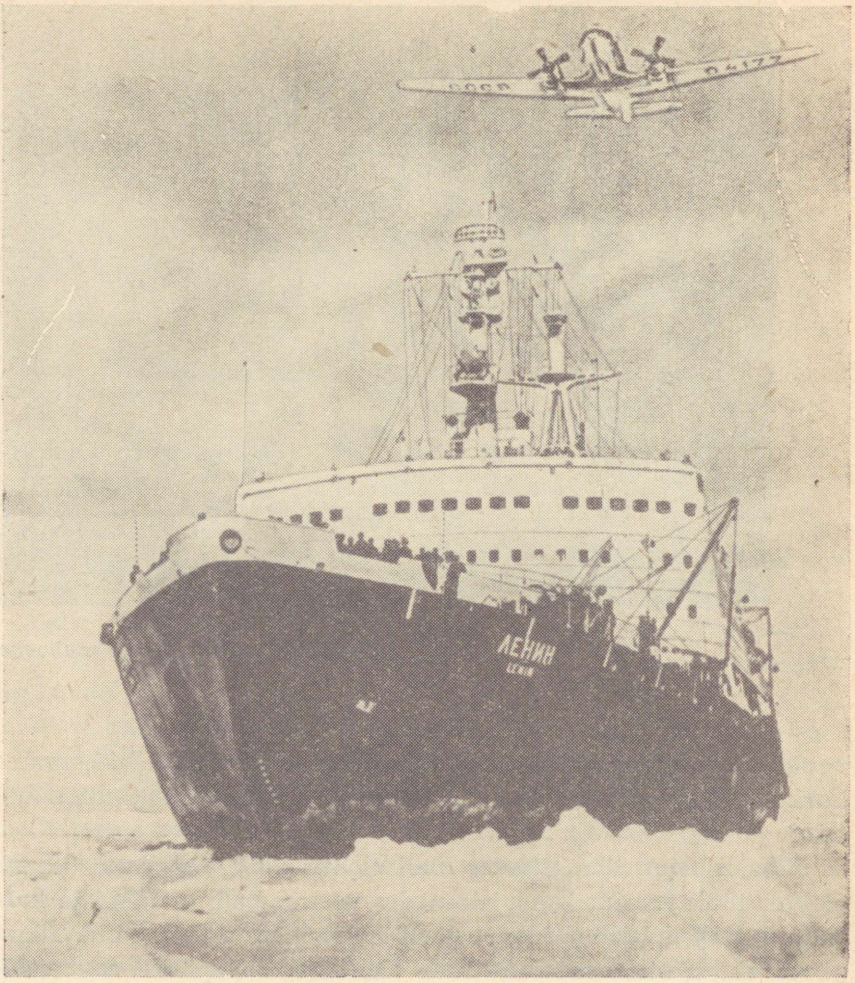

Seitseaastaku alguses valmis esimene aatomijõul töötav jäälõhkuja maailmas, millele anti nimeks «Lenin». Selle laeva aatomikütte varudest piisab mitmeks reisiks ümber maailma. Laeva kiirus ja jõud jääst läbitungimiseks on väga suured. Laeva juhtimine on täielikult automatiseeritud. Aatomijäälõhkuja «Lenin» töötab rasketes ilmastikutingimustes Põhja-Jäämerel, kus ta hoiab teistele laevadele sõiduteed lahti.

põlevkivikaevurite linna, kuhu asub elama 10 000 inimest. Ümbruskonna sood kuivendatakse, maapinnal olev muld ja turvas eemaldatakse. Niimoodi pääsetakse ligi maapinna lähedal asuvatele põlevkiviladudele, mida saab masinatega lahtiselt kaevandada. Jääb ära kallite maa-aluste kaevanduste ehitamine. Ekskavaator tõstab süvendist põlevkivi otse vagunisse. Rong rongi järel viiakse Sirgala odavat põlevkivi uute soojuselektrijaamade kütteks.

Nõukogude inimesed töötasid innukalt seitsme aasta plaani täitmiseks. Kõikjal meie kodumaal toimus hoogne ehitustöö. Siberi jõgedele kerkisid maailma suurimad hüdroelektrijaamad Bratskisse ja Krasnojarski linna juurde. Eriti kiiresti arenes kee-

Elamud Tallinna uues linnaosas Mustamäel.

miatööstus. Võimas keemiatööstus on nagu võti, mis avab meie ees külluse juurde viivad uksed.

Seitsme aasta jooksul ehitati ning lasti käiku rohkem kui 5000 suurt tööstusettevõtet. Tunduvalt tõusis rahva elatustase. Seitseaastaku jooksul viidi kõik töölised ja teenistujad üle 7- ja 6-tunnilisele tööpäevale. Paljudel kutsealadel tõsteti töötasu. Vanadele kolhoosnikutele hakkas riik maksma vanaduspensioni.

Väga palju ehitati seitseaastaku jooksul uusi elumaju. Kusagil mujal maailmas ei ehitata tänapäeval nii palju kui Nõukogude Liidus. Seitseaastaku jooksul on paranenud korteriolud ligemale kolmandikul nõukogude rahvast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal ja kus võeti vastu seitsme aasta plaan?
2. Jutusta Balti Soojuselektrijaama ehitamisest.
3. Kuidas varustatakse Balti Soojuselektrijaama küttega?
4. Millist plaani viib nõukogude rahvas praegu ellu?

59.

MEIE VABARIIGI JUUBEL.

Vana Tallinn on näinud palju rongkäike ja pidustusi, kuid see, mis toimus 1965. aasta juulikuus Eesti NSV 25. aastapäeva tähistamiseks, oli enneolematu. Pilvitus sinitaevas säras päike. Tuhandetes punalippudes sahistas tuul. Tänavad olid tulvil pidulikult riietatud rõõmsaid inimesi. Just äsja oli saanud teatavaks, et Nõukogude valitsus autasustas meie vabariiki heade töösaavutuste eest Lenini ordeniga. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimees kinnitas selle kõrge autasu pidulikul koosolekul «Estonia» kontserdisaalis Eesti NSV lipule.

lagu Nõukogude Liidu rahvaste vääramatu sõprus!

Rahva HÄÄL

Kommunismi võiduka ehitamise kuulsusrikas tee

EESTI NSV 25. AASTAPÄEVA PIDULIK KOOSOLEK

stimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteele

sti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumile

h NSV Ministrite Nõukogule

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium OTSUS

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi autasustamise kohta Lenini ordeniga

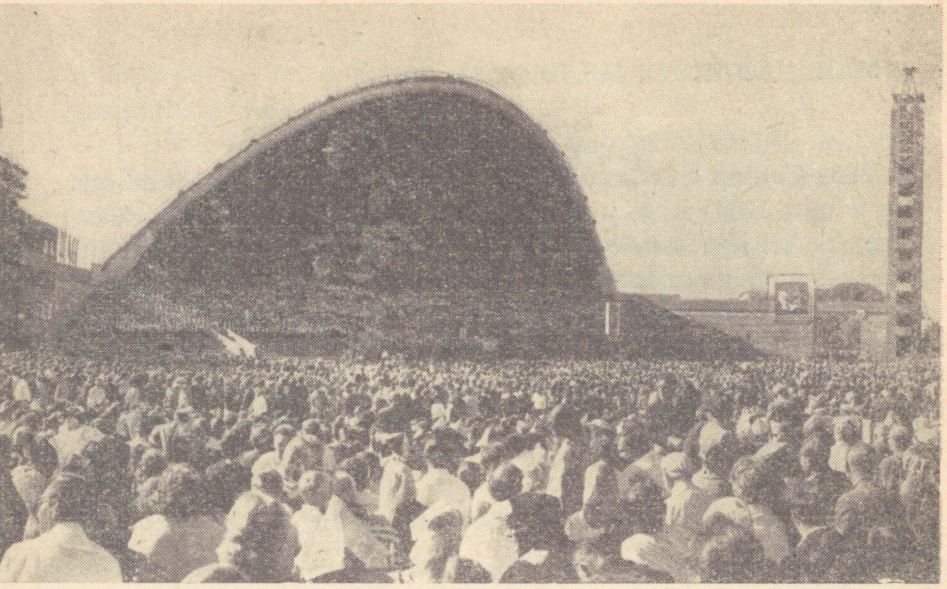

Juba ammu enne rongkäigu algust palistas tänavaid tihe rahvamüür. Külg külje kõrval, paljudes ridades teineteise taga seisid inimesed Võidu väljakust kuni Lauluväljakuni ning tervitasid mööduvaid lauljaid ja pillimehi. Hiiglarongkäik oli mitu kilomeetrit pikk. Siin oli lauljaid kõikidest Eesti NSV linnadest ja asulatest. Koos nendega sammusid meie külalised — koorid Moskvast ja Kaasanist, Gruusiast ja Armeeniast, Soomest ja Ungarist. Rongkäigu ees kanti tõrvikut, mis oli süüdatud Suures Isamaasõjas langenute mälestussamba juures Tõnismäel põlevast igavesest tulest. Kui kõik koorid olid jõudnud laululavale, kõlasid pidulikud fanfaarihelid. Veerand miljoni inimese müriseva aplausi saatel lõi Lauluväljaku peatorni tipus leegitsema laulupeotuli. Laulupidu oli alanud.

Need olid unustamatud päevad kõigile osavõtjatele. 35 000 lauljat ja pillimeest laulsid ning mängisid meie vabariigi sünnipäeva auks. Palju sooje sõnu ja häid soove laususid meie külalised. Laulupeo teisel päeval tõusis laululava kõnetooli Nõukogude Liidu kangelane kosmoselendur German Titov, kes ütles:

«Kallid sõbrad! Eestis on praegu tõelised pidupäevad. Heledasti paistab päike ja reipalt kõlavad laulud. Kui aga lauldakse rõõmsalt, siis ka töötatakse hästi. Mida ladusamalt läheb töö Maa peal, mida paremini, rõõmsamalt ja sõbralikumalt elatakse emakesel Maal, seda kaugemale tungime meie, kosmonaudid, maailmaruumi avarustesse, seda kiiremini sammume me kõik koos kommunismi.»

Eesti rahva sajandite pikkuses ajaloos on 25 aastat lühike aeg. Kuid selle aja jooksul on meie rahvas nõukogude korra tingimustes saavutanud suuri edusamme. Sellest, millised olid need saavutused tööstuses, oli juttu eelmises palas, kus räägiti seitsme aasta plaani täitmisest. **1965. aastal tootis Eesti NSV tööstus 20 päevaga niisama palju, kui toodeti kogu 1940. aasta jooksul.** Nagu kogu Nõukogude Liidus, nii ehitatakse ka Eesti NSV-s väga palju. Vabariigi juubeliks valmisid Tallinnas ning anti käiku uus Televisioonimaja, Jaan Tombi nimeline Kultuuripalee ja suur siseujula.

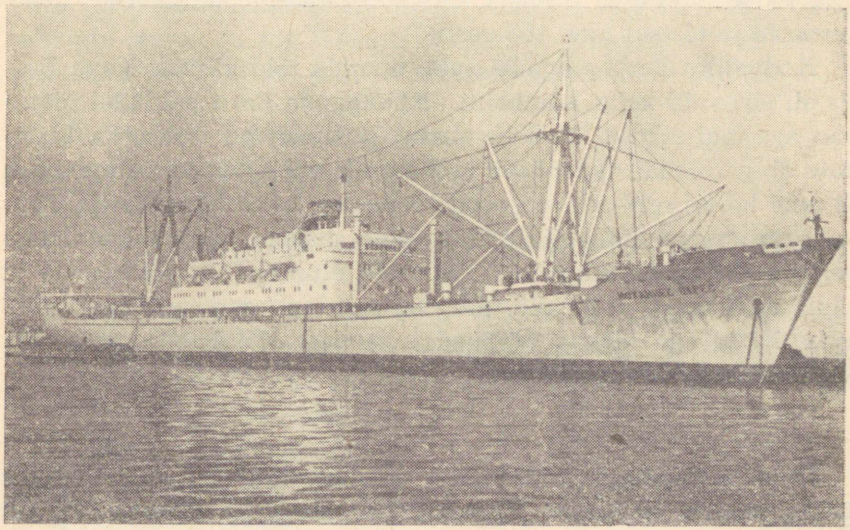

1955. aastast alates püüavad meie vabariigi kalurid kala kaugel ja tormisel Atlandi ookeanil. Aasta-aastalt on ulgumere-kalapüük jõudsasti kasvanud. Praegu on Eesti NSV kaluritel üle 100 moodsa laeva, nende hulgas 12 suurt külmutuslaeva ja baaslaeva, mis otse merel töötavad püütud kala ümber või toovad külmutatud kujul kodusadamasse. Ülal pildil näete baaslaeva «Johannes Vares».

Tallinna äärelinna Mustamäele on paari viimase aastaga kerkinud viiekorruselistest majadest uus suur linnaosa. Lähematel aastatel jõuavad siin ehitustööd lõpule. Siis elab Mustamäel niisama palju inimesi kui praegu Tartus. Elamute ehitamine kandub seejärel Komsomoli-nimelise staadioni ümbruskonda ja Lasnamäele. Kaugele merele hakkavad paistma Lasnamäe sihvakad kõrghooned. Suured tööd seisavad ees Keskväljakul. Siia püstitatakse 21-korruseline moodne hotell ja peapostkontori uus avar hoone. Lai puiestee ühendab Keskväljakut uue reisijatesadamaga.

*

Mehiste sammudega on viimasel ajal edasi rühkinud Nõukogude Eesti põllumajandus. Vaatamata halbadele ilmadele saadi 1964. aasta sügisel hea saak. See andis hoogu juurde. Vabariigi juubeliaastal töötasid meie põlluharijad ja karjakasvatajad erilise innuga. Külma ja vihmase suve kiuste koguti 1965. aastal Eesti NSV põldudelt enneolematult hea saak, mis oli ligemale kolmandiku võrra suurem eelmise aasta omast. See oli kümnete tuhandete inimeste hoolsa töö tulemus. Rahvast innustasid Kommunistliku Partei viimased otsused, mis suurendasid põllumeeste sissetulekuid ja tõstsid huvi töö vastu.

Kodanliku Eesti põldudel tehti enamik töid käsitsi. Kogu Eestis oli siis vaid kolm kombaini. Nõukogude Eesti põldudel töötavad aga igal sügisel 3700 kombaini ja tuhanded traktorid. Masinate abiga toodab tänapäeva kolhoosnik või sovhoositööline kolm ja pool korda rohkem, kui tootis talupoeg kodanlikus Eestis. Jõukaks muutunud kolhoosid ehitavad iga aastaga ikka rohkem kaasaegseid majapidamishooneid, nägusaid elumaju, avaraid koole ja klubisid. Vanasti ei võinud talupoeg pensioni saamisest isegi unistada. Nüüd aga saavad kümned tuhanded põlluharijad riigilt ja kolhoosidelt vanaduspensioni.

*

Suured on olnud edusammud ka hariduse alal. Kodanlikus Eestis pidid kõik lapsed lõpetama kuueklassilise algkooli. Nii oli kirjutatud seaduses, kuid seda seadust ei viidud ellu. Paljud vaesemate vanemate lapsed lahkusid algkoolist enne selle lõpetamist, et hakata endale ülalpidamist teenima. Kes töörahva lastest lõpetaski algkooli, sellel polnud kerge edasi õppida. Keskkoolid olid

maksulised. Kõrge õppemaksu tõttu pääsesid sinna peamiselt jõukate vanemate lapsed. Niisama oli lugu ka ülikooliga. Selleks et võimaldada oma lapsele kuidagi kooliharidust, tuli vaesematel inimestel loobuda paljustki vajalikust. Aasta-aastalt aga tõsteti õppemaksu, et takistada töörahva lastel edasiõppimist. Polnud siis imeks panna, et keskkoolides ja ülikoolides õppijate arv pidevalt vähenes.

Hoopis teine on olukord Nõukogude Eestis. 1959. aastal võeti vastu seadus, mille järgi kõik lapsed peavad lõpetama 8-klassilise kooli. Praegu aga tehakse ettevalmistusi selleks, et tulevikus kõik lapsed lõpetaksid kas keskkooli või tehnikumi. Meie koolides on õppimine tasuta. Tehnikumides ja kõrgemates koolides makstakse hoolsatele õppijatele iga kuu riiklikku stipendiumi. Palju on asutatud uusi keskkoole. Tunduvalt on suurenenud õpilaste arv. Nõukogude lastele ja noortele on loodud kõige avaramad võimalused õppimiseks.

Niisugused on Nõukogude Eesti edusammud 25 aasta jooksul. Meie vabariik on võitnud endale hea nime ja väärika koha vabade rahvaste peres. Ja me läheme koos teiste Nõukogude rahvastega edasi seda teed mööda, mille lõppeesmärgiks on kommunism.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline kõrge autasu anti meie vabariigile tema juubeliaastal?
2. Jutusta Tallinnas toimunud suurest laulupeost. Kui võtsid sellest peost ise osa, siis põimi jutustusse ka oma muljeid.
3. Milliseid töövõite saavutas eesti rahvas Nõukogude Eesti 25. aastapäeva auks:

1) tööstuse arendamisel;
2) ehitustegevuses;
3) põllumajanduses?

4. Millised olid meie edusammud hariduse alal?
5. Millised nõukogude vabariigid tähistasid koos Eesti NSV-ga oma 25. aastapäeva?

60.

MEIE OLEME RAHU POOLT.

Nõukogude riigi esimestest päevadest peale astus Nõukogude valitsus välja rahu kaitseks kogu maailmas. Kapitalistlikud riigid aga ei võtnud kuulda Nõukogude riigi ettepanekuid. Nende süü läbi puhkes Teine maailmasõda, mis kestis kuus aastat ja nõudis inimkonnalt palju ohvreid. Pärast sõja lõppu lootsid maailma rahvad, et nüüd on saabunud kestev rahu. Lihtsad inimesed vihkasid sõda, sest see tõi neile ainult piina ja kannatusi, tappis nende omakseid ja hävitas nende eluaseme. Kuid leidus inimesi, kes soovisid sõda. Need olid kapitalistid, kelle tehastes valmistati kalleid ja kohutavaid relvi. Need olid kapitalistlike riikide kindralid, kes neid relvi käsutasid. Neile tähendas sõda uusi suuri kasumeid. Just nemad hakkasidki ette valmistama uut maailmasõda.

Teise maailmasõja viimastel päevadel heitsid Ameerika Ühendriigid aatomipomme kahele Jaapani linnale. Need linnad hävisid, sajad tuhanded inimesed hukkusid. Nõukogude Liidul ja teistel riikidel ei olnud veel aatomirelva. Ameerika riigimehed teadsid seda ja hakkasid teistele riikidele oma tahet peale suruma.

Nõukogudemaal toimus sel ajal hoogne ülesehitustöö. Nõukogude inimesed lammutasid sõjas purustatud hoonete varemeid, ehitasid uusi tehaseid, tungisid aatomi saladustesse.

Meie valitsus jätkas endiselt oma rahupoliitikat. Järjekindlalt **astus Nõukogude Liit välja selle eest, et keelataks aatomi- ja vesinikurelv ja tehtaks lõpp nende katsetamisele.** Kapitalistlikud riigid ei võtnud neid ettepanekuid vastu, kuigi nende rahvad olid rahu poolt.

Kogu maailmas levis võimas rahupooldajate liikumine. Üle 500 miljoni inimese nõudis aatomirelva keelamist ja andis selleks oma

E. Palmiste plakat.

allkirjad. Eri rahvaste esindajad tulid kokku rahvusvahelistele kongressidele ja arutasid, kuidas paremini võidelda rahu eest.

Aktiivselt võitlevad rahu eest Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud maad. Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus teevad kõik, et ära hoida uue maailmasõja tekkimise ohtu. Seda võitlust toetavad kogu maailma rahuarmastavad jõud. Rahvad igatsevad rahu, inimesed tahavad elada oma saatuse pärast hirmu tundmata. Nõukogude Liit tahaks kõik oma jõud suunata rahulikuks ülesehitustööks, kuid praegu on ta sunnitud osa jõude kasutama riigikaitseks.

Nõukogude Liit pooldab riikidevaheliste tüliküsimuste lahendamist läbirääkimiste, mitte aga sõja teel.

Kuid kapitalistlikud riigid suurendasid veelgi oma

sõjavägesid ja kulutusi uute relvade muretsemiseks. Sõjaoht suurenes. Ameerika Ühendriikide valitsus ähvardas Kuubale kallale tungida. Ameerika väed saadeti sõdima Lõuna-Vietnami ning Ameerika lennukid hakkasid pommitama Põhja-Vietnami linnu ja külasid. Kõik see sunnib ka Nõukogude valitsust tugevdama meie relvastatud jõude. Nõukogude armee on praegu tugevam kui kunagi varem ja võib anda purustava vastulöögi mistahes kallaletungijale.

1962. aasta suvel toimus Moskvas enneolematult suur rahupooldajate kongress. Sellest võttis osa rohkem kui 2000 saadikut 121 riigist. Nädala aja jooksul arutati, kuidas edaspidi veelgi innukamalt võidelda rahu eest. Kongress pöördus kõigi maailma rahvaste poole läkitusega, milles öeldakse: «Meid, kes me ihkame rahu, on palju. Kui me kõik hakkame üksmeelselt tegutsema, siis suudame säilitada maailmas rahu.»

1963. a. suvel tulid Moskvas kokku Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa valitsuste esindajad. Pärast pikki nõupidamisi sõlmisid nad lepingu, millega keelati tuumarelva edasised katsetused õhus, vee all ja maailmaruumis. Kõik maailma rahvad tervitasid rõõmuga seda lepingut. Mõne kuu jooksul ühines Moskva lepinguga üle saja riigi. See oli tähtis samm rahu kindlustamiseks maailmas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks vihkavad maailma rahvad sõda?
2. Kes on huvitatud uutest sõdadest? Miks?
3. Mida annaks maailma rahvastele relvastuse vähendamine?
4. Kuidas saavad õpilased kaasa aidata rahu kaitsmisel?

61.

NÕUKOGUDE RAHVAS EHITAB KOMMUNISMI.

1966. aasta 29. märtsi hommikul kogunes Moskva Kremlis asuvasse hiiglaslikku Kongresside Paleesse ligi 5000 delegaati. Need olid parimad kommunistid, keda meie suure kodumaa 12-miljoniline kommunistide pere oli saatnud oma esindajatena Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIII kongressile.

Neli ja pool aastat varem, 1961. aasta oktoobris, toimus samas saalis NLKP XXII kongress, kus võeti vastu partei uus programm. Partei programmiks nimetatakse partei tegevuskava teatud ajaks. Meie partei on senini täitnud kaks programmi, mille tulemusena sai võimule töörahvas ja rajati sotsialism. Uue programmi kohaselt tuleb meie maal üles ehitada kõige parem ja õiglasem ühiskonnakord — kommunism.

Kommunism on klassideta ühiskonnakord, kus inimesed ei tunne millestki tarvilikust puudust ja kus viiakse ellu üllas põhimõte **«igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi»**. Kommunismi ajal muutub töö ühiskonna heaks iga inimese esimeseks eluvajaduseks. Kommunismi ajal tehakse jäädavalt lõpp sõdadele ja kõigile maakera rahvastele saab osaks **rahu, töö, vabadus, võrdsus, vendlus ja õnn.**

Partei XXIII kongress tegi kokkuvõtte viimase viie aasta jooksul käidud teest ja saavutatud edusammudest ning kavandas meie edasiliikumise järgmiseks viieks aastaks. Kongress märkis, et aastatel 1961—1965 saavutati Nõukogude Liidus suurt edu majanduse ja kultuuri arendamisel ning rahva heaolu tõstmisel. Seitsme aasta plaani täitmisega astuti tähtis samm edasi kommunismi ehitamise teel. Nüüd tuleb teha järgmine samm, mille ülesanded on kirja pandud uues viie aasta plaanis aastateks 1966—1970. Selle plaani kohaselt peab tööstustoodang kasvama poolteisekordseks.

Kremli Kongresside Palee ehitati lühikese ajaga terasest, marmorist, alumiiniumist ja klaasist. Palee valmis 1961. aasta sügisel NLKP XXII kongressiks.

Tunduvalt peab suurenema ka põllumajandustoodang. Kongress nägi ette, et selleks tuleb anda meie põlluharijatele rohkem masinaid ja mineraalväetisi. Paremate saakide saamiseks tuleb kuivendada niiskeid ja soiseid ning niisutada põuaseid maid. Ikka rohkem hakatakse maale ehitama elamuid, koole, lasteaedu, klubisid ja kinosid.

Suurt tähelepanu pöörati kongressil rahva heaolu parandamisele. Nähti ette edasine töötasu suurendamine ja mõningate kaupade hindade alandamine. Tehastes ja asutustes minnakse järkjärgult üle viiepäevasele töönädalale kahe puhkepäevaga nädalas. Tunduvalt peab laienema elamuehitus, et anda töötajaile rohkem kortereid.

Uus viie aasta plaan näeb ette kiire arengu ka meie vabariigis, Eesti NSV-s. 1970. aastaks peab osaliselt valmima teine hiiglaslik põlevkiviküttega töötav elektrijaam — Uus Balti Soojuselektrijaam. Teadlased on selgitanud, et põlevkivituhast saab valmistada häid ehitusmaterjale. Nüüd hakataksegi rajama suurt ehitusmaterjalide tehast, mis kasutab toorainena põlevkivituhka. Kohtla-Järvel viiakse lõpule lämmastikväetise tehase ehitamine. Mitmeid olemasolevaid tehaseid laiendatakse ja varustatakse uute moodsate masinatega. Kõige selle tulemusel kasvab Eesti NSV tööstuse toodang viie aastaga 1,5 korda.

Suured muudatused toimuvad ka hariduse alal. Viisaastaku jooksul minnakse põhiliselt üle üldisele keskharidusele. Täieliku

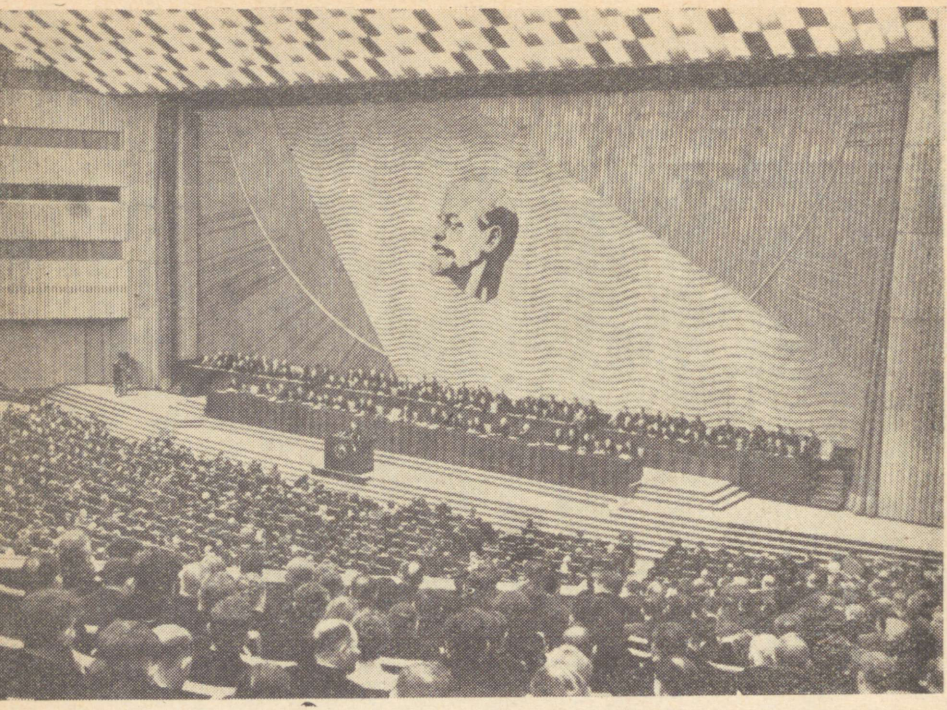

Kongresside Palee suures saalis on 6000 istekohta. Selleks et kõneleja sõnu oleks kõikjal hästi kuulda, on saali paigutatud 7000 nähtamatut valjuhääldajat.

keskhariduse saab neli korda rohkem noori kui eelmise viie aasta jooksul. Uue viisaastaku lõpul õpib meie maa kõrgemates õppeasutustes ligi 5 miljonit inimest. Kõige selle saavutamiseks on aga tarvis ehitada palju uusi koole ja muretseda olemasolevatele juurde uut mööblit ning õppevahendeid. Viie aasta plaanis on ette nähtud vajalikud summad nende kulutuste katmiseks.

Kümme päeva töötas Moskvas NLKP XXIII kongress. Kõik need päevad jälgis kogu maailm pingsa tähelepanuga selle tähtsa kongressi tööd. Kongressi tervitasid 86 välismaise kommunistliku ja töölispartei esindajad, kes kiitsid heaks Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei võitluse kõigi kommunistlike parteide ühtsuse ja sõpruse eest. See oli rahu, demokraatia ja sotsialismi eest võitlevate jõudude **ühtsuse kongress**. Tormiliselt tervitati kongressil

Vietnami rahva esindajaid, kes jutustasid oma rahva kangelaslikust võitlusest välismaiste vallutajate — Ameerika Ühendriikide imperialistide vastu. Kongress mõistis otsustavalt hukka ameerika imperialistide vägivalla vabadustarmastava Vietnami rahva suhtes ja nõudis selle lõpetamist. Ühtlasi teatati, et Nõukogude Liit on andnud ja annab ka edaspidi suurt abi võitlevale Vietnami rahvale.

NLKP XXIII kongressi otsused näitavad meie rahvale teed kommunismile lähema viie aasta jooksul. Need on pingelise töö aastad, kus nõukogude inimesi innustavad uutele võitudele sellised suured tähtpäevad, nagu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäev ja V. I. Lenini 100. sünniaastapäev. Nõukogude rahvas on veendunud, et NLKP XXIII kongressi ajaloolised otsused viiakse kõrvalekaldumatult ellu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal ja kus toimus NLKP XXIII kongress?
2. Mida nimetatakse partei programmiks?
3. Mida sa mõistad kommunismi all?
4. Millise tähtsa plaani võttis vastu NLKP XXIII kongress? Jutusta sellest plaanist.
5. Millised muudatused toimuvad hariduse alal?
6. Millised suured tähtpäevad seisavad lähematel aastatel Nõukogude Liidu rahvastel ees?

62.

MIDA ÕPETAB MEILE AJALUGU.

Oleme jõudnud lugemiku viimaste lehekülgedeni. Jääb teha veel lühike kokkuvõte.

Meie suure kodumaa rahvad on ajaloo jooksul käinud läbi pika ja raske tee. Neil on tulnud korduvalt tagasi tõrjuda võõraste vallutajate kallaletunge. Sajandeid kestis ühine võitlus mõisnike ja hiljem ka kapitalistide ülekohtu ning rõhumise vastu. Selles võitluses abistasid meie kodumaa rahvad üksteist. Nii kasvas ja tugevnes rahvaste sõprus ning koostöö. Ikka tihedamini koondusid meie kodumaa rahvad suure vene rahva ümber. **Ajalugu õpetab, et ühine võitlus, ühised elulised huvid ja ühised eesmärgid ühendasid meie kodumaa rahvaid minevikus ja ühendavad veelgi enam tänapäeval.**

Üle 60 aasta tagasi asutati Venemaa Kommunistlik Partei. Kommunistliku Partei ja V. I. Lenini juhtimisel kukutas Venemaa töörahvas 1917. a. oktoobris vihatud mõisnike ja kapitalistide võimu ning kehtestas nõukogude võimu. Venemaa mõisnikud ja kapitalistid, keda toetasid kapitalistlikud välisriigid, püüdsid sõjaga noort nõukogude võimu hävitada. Kuid see ei läinud neil korda.

Nendest aegadest on möödunud 51 aastat. 20 aastat sellest on kulunud Nõukogudemaale pealesunnitud sõdadeks ja sõjahaavade parandamiseks. Kõigile raskustele vaatamata on meie kodumaa muutunud nõukogude korra ajal vaesest ja mahajäänud tsaari-Venemaast maailma kõige tugevamaks ja eesrindlikumaks riigiks — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduks. Esimesena maailmas ehitati Nõukogude Liidus üles sotsialism. **Ajalugu õpetab, et sotsialistlik kord võimaldab rahvastel saavutada lühikese aja jooksul hiiglaslikke edusamme, et meie tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik on kõige tugevam ja eesrindlikum riik kogu maailmas.**

Taani kunstnik Herluf Bidstrup on Nõukogudemaa siiras sõber. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 48. aastapäevaks joonistas ta pildiseeria, millele pani pealkirjaks «Ajaloo õppetunnid». Püüa selgitada, mida on kunstnik nende piltidega tahtnud öelda.

Kodusõja käigus eraldati eesti rahvas Nõukogudemaa rahvaste perest, 21 aastat elas eesti töörahvas kodanluse võimu all. See oli töörahvale raske aeg. Eesti töörahva vabaduse ja õnne eest võitles Eestimaa Kommunistlik Partei. Kuigi Kommunistliku Partei tegevus oli keelatud ja tema ridadesse kuulumise eest karistati sunnitöö või surmanuhtlusega, ei suudetud revolutsioonilist liikumist Eestis maha suruda.

Ajaloo seaduspärase arenemise tulemusena kukutas rahvas 1940. a. suvel kodanliku valitsuse ja Eesti kuulutati nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks. Eesti NSV astus Nõukogude Liidu liikmeks. Nõukogude korra aastatel on meie vabariik saavutanud kõigil elualadel suuri edusamme. **Ajalugu õpetab, et ainult nõukogude korra tingimustes avanes eesti rahvale vaba ja avar arenemistee meie kodumaa rahvaste võrdõiguslikus peres.**

1941. a. tungisid meie kodumaale kallale fašistlikud röövvallutajad. Algas nõukogude rahva Suur Isamaasõda, mis kestis 4 aastat. Röövvallutajad löödi puruks. Meie vabariik sai sõjas raskesti kannatada. Vennasvabariikide abiga parandas meie rahvas peagi sõjahaavad ja rajas võimsa tööstuse ning arenenud põllumajanduse. **Ajalugu õpetab, et rahvaste sõprus on meie kiire edasiliikumise üks peamine põhjus. Me peame kalliks Nõukogude Liidu kõigi rahvaste vennalikku sõprust ja üksmeelset koostööd.**

Ajalugu õpetab, et Nõukogude Liidu rahvaste edusammud on tingitud Kommunistliku Partei targast juhtimisest. Praegu suunab partei meie kodumaad kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele. Meie silmade all ehitatakse kommunismi. Juba praegu kujunevad välja uue, kommunistliku ühiskonna inimese iseloomujooned.

Ajaloo seisukohalt on kommunismi ülesehitamine lähema tuleviku küsimus. Selle suure ja ülla eesmärgi saavutamisel juhib nõukogude rahvast suur Kommunistlik Partei, kes kuulutab oma programmis pidulikult, et **nõukogude inimeste praegusele põlvkonnale saab osaks elada kommunismi ajal.**

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis ühendas meie rahvaid minevikus? Too selle kohta näiteid.
2. Mis ühendab meie maa rahvaid tänapäeval?
3. Miks me hindame ja peame kalliks rahvaste sõprust?
4. Millest on tingitud Nõukogude Liidu rahvaste suured edusammud?
5. Mida õpetab meile ajalugu?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

1208—1227	— Eestlaste kangelaslik võitlus saksa vallutajate vastu
1242	— Jäälahing
1343	— Jüriöö ülestõus
1710	— Eesti ala ühendamine Venemaaga
1812	— Vene rahva isamaasõda
1858	— Eesti talupoegade ülestõus — «Mahtra sõda»
1870—1924	— V. I. Lenini eluaastad
1905	— Esimene Vene revolutsioon
1917. a. veebruar	— Tsaarivõimu kukutamine Venemaal
1917. a. oktoober	— Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon
1924. a. 1. detsember	— Eesti tööliste relvastatud ülestõus
1940	— Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis
1941—1945	— Nõukogude Liidu Suur Isamaasõda
1959—1965	— Seitsme aasta plaan
1961. a. 12. aprill	— NSV Liidu kodanik J. Gagarin sooritas esimese inimesena lennu maailmaruumi
1961. a. oktoober	— Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress
1966. a. märts	— Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIII kongress

SISUKORD.

1. Meie kodumaa 3
2. Vokist ja ketrusmasinast 6
3. Tulevane traktorist 10
4. Muinasleiud jutustavad 14
5. Kuidas elasid muistsed kütid 18
6. Põdrajaht talvel 21
7. Muistsed eestlased ja nende naabrid 24
8. Vana-Vene riik 28
9. Saksa rüütlite röövvallutus algab 31
10. Vabadusvõitlus röövvallutajate vastu 34
11. Tartu kaitsmine 1224. a. 37
12. Vene rahva võitlus mongoli-tatari vallutajatega 40
13. Jäälahing 43
14. Lossi ehitamine 46
15. Jüriöö ülestõus 50
16. Keskaegses linnas 54
17. Moskva — Vene riigi pealinn 59
18. Põhjasõda ja Eesti ühendamine Vene riigiga 63
19. Suur vene teadlane M. V. Lomonossov 67
20. Talupoegade-pärisorjade elust Venemaal 70
21. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel 73
22. 1812. a. isamaasõda 76
23. Päev mõisateol 80
24. Talupoegade tööst ja elamust 84
25. Talupoegade toidust ja riietusest 88
26. Talurahva ülestõus Mahtras 1858. a. 91
27. Kuidas õpiti talurahvakoolides 95
28. Carl Robert Jakobson 99
29. Vassili Gerassimovi jutustus 103
30. Streik Kreenholmis 106
31. Vladimir Iljitš Lenini revolutsioonilise tegevuse algus 109
32. M. I. Kalinini revolutsiooniline tegevus Tallinnas 113
33. Mõisamoonaka ja talusulase elu 117
34. 1905. aasta revolutsioon 121
35. Rahvas kukutab tsaari 125

36. Relvastatud ülestõus Petrogradis 128
37. Nõukogude võimu loomine 132
38. Nõukogude võimu loomine Eestis 135
39. Keila lahing 137
40. Eesti Töörahva Kommuun 141
41. Punaarmee võidud kodusõjas 144
42. Nõukogude Liidu moodustamine 149
43. V. I. Lenini õpetused järglastele 153
44. Esimene viie aasta plaan 157
45. Kolhooside asutamine 160
46. Eesti töörahva võitlus jätkub 163
47. Viktor Kingissepp 167
48. Eesti tööliste relvastatud ülestõus 1924. aasta 1. detsembril 171
49. Johannes Lauristin 175
50. Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 179
51. Nõukogude võimu esimesed sammud Eestis 183
52. Fašistid tungivad Nõukogudemaale 186
53. Nõukogudemaa vabaduse eest 191
54. Võit fašismi üle 195
55. Tehased tõusevad varemetest 199
56. Meie põllumajandus 203
57. Esimesed inimesed kosmoses 208
58. Hiiglaslike tööde plaan 214
59. Meie vabariigi juubel 219
60. Meie oleme rahu poolt 224
61. Nõukogude rahvas ehitab kommunismi 227
62. Mida õpetab meile ajalugu 232
Tähtsamad aastaarvud 236

Esikaanel: Vürst Vjatško koos eesti vanemaga Tartu kaitsmisel 1224. a.

(O. Männi skulptuur.)

Хиллар Паламетс
РАССКАЗЫ ИЗ ИСТОРИИ НАШЕЙ РОДИНЫ
Учебная книга для 4-го класса
Издание 9-е
На эстонском языке
Художественное оформление Г. Паньт
Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Kaarde. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja E. Toivere. Korrektorid H. Kahar ja V. Leibak.

Laduda antud 12. X 1967. Trükkida antud 11. I 1968. Paber 60×90/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 15. Arvestuspoognaid 12,39. Trükiarv 11 000. Tellimise nr. 2772. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 20 kop.

HIIUMAA
HAAPSALU
KINGISSEPA
PÄRNU

RAKVERE
KOHTLA-
JÄRVE
PAIDE
JÕGEVA
TARTU
VILJANDI
PÕLVA
VALGA
VÕRU

20 kop.

A
29059
4195725

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00419572 5